

Konfliktspillet:

Et spill om ære, ressurser og politikk på Island og i Norge på 1100-tallet.

Illustrasjon 1: Kong Inge forliker Erling Skakke og Gregorius Dagson. Erik Werenskjold (1855-1938) illustrasjon til "Håkon Herdebreis saga"

Tuva Hoen
Masteroppgave i historie
Høst 2011

Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitet i Oslo

INNHALDSFORTEGNELSE

Forord	5
I Innledning.....	7
I.I Problemstilling.....	7
I.II Hypotese.....	9
I.III Historiografi.....	9
I.IV Kilder.....	11
I.V Teori og metode.....	15
II Konflikter mellom høvdinge.....	19
II.I Island.....	20
II.I.I Torgils og Havlide.....	21
II.I.II Hvam-Sturla.....	33
II.I.III Gudmund Dyre.....	44
II.II Norge.....	54
II.II.I Erling Skakke og Gregorius Dagson.....	56
II.III Konklusjon.....	62
III Konflikter mellom konger og høvdinge.....	67
III.I Norge.....	67
III.I.I Kongen og høvdingene i borgerkrigstid.....	69
III.I.II Kongen og høvdingene i fredstid.....	72
III.II Konklusjon.....	75
IV Konflikter mellom verdslige og geistlige makthavere.....	77
IV.I Norge.....	78
IV.I.I De tre kongene og opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros.....	79
IV.I.II Kong Sverres konflikt med kirken.....	81
IV.II Island.....	88
IV.II.I Konflikten om eiendomsrett til kirker.....	89
IV.II.II Enkeltstående geistlige.....	91
IV.II.III Geskjeftige geistlige.....	94
IV.III Konklusjon.....	98
V Kalde er kvinners råd?.....	101
V.I Eggings relevans på 1100-tallet.....	101
V.II Virkelighet eller litterært bilde?.....	104
V.III Alternative kvinneroller.....	110
V.IV Konklusjon.....	112
VI Konklusjon.....	114
VII Kilder og litteratur.....	119

FORORD

Denne oppgaven har det vært en glede å arbeide med, og det er nesten litt vemodig å levere den og si seg ferdig. Det har vært en glede, på tross av at det har vært hardt arbeid, fordi temaet interesserer meg.

Jeg vil takke min veileder Jón Viðar Sigurðsson, som har vært veldig hjelpsom. Jeg vil også takke kollokviegruppen som bestod av Hanne Line, Sveinung, Beate og Anniken for støtte og mange interessante samtaler. En spesiell takk til Hanne Line som gjorde meg den store tjenesten å lese korrektur. Jeg må også, det er vel et klisje av en grunn, takke familien min. Spesielt foreldrene mine som helt fra jeg var veldig liten inspirerte min interesse for eldre historie og oppmuntret meg til å gjøre noe med det. Og min ektemann, Gjermund, for at han alltid er der for meg og for å ha lest korrektur på tross av hvor langt unna dette ligger hans fagfelt og interesse.

Tuva Hoen, Oslo, 10. november 2011

I INNLEDNING

Dette prosjektet handler om konflikter og løsningsstrategier i Norge og på Island på 1100-tallet. I hovedsak perioden fra omkring 1120 og fram til kong Sverres død i 1202. Jeg har valgt å sammenligne disse to områdene fordi jeg mener dette vil kaste lys over emnet fra et nytt perspektiv. Dette hevder jeg fordi at selv om Norge og Island begge var del av det samme norrøne kulturområde så var det også grunnleggende forskjeller i samfunnsstrukturen. Det grunnleggende i denne forskjellen ligger i at Norge var et spirende kongedømme mens på Island var det mange høvdinge som satt med makten. I Norge har det på 1100-tallet vært konger en god stund og de første elementene av statsdannelse var satt i sving. Island var unikt med sitt høvdingsamfunn der mange forskjellige høvdinge konkurrerte om makt og innflytelse. Setter man samfunnshierarkiet i disse to landene opp i mot hverandre ser man også at det var et flatere på Island enn det som fantes i Norge. Det er skrevet om temaet separat i de to respektive områdene, men det er ikke tidligere gjort noen sammenligning.

I.I Problemstilling

Problemstillingen er en sammenligning av konflikter og løsningsstrategier i Norge og på Island på 1100-tallet. Det jeg vil sette fokus på er:

- Konflikter mellom høvdinge
- Konflikter mellom høvdinge og konge
- Konflikter mellom verdslige og geistlige makthavere
- Kvinnens rolle i konflikter

Disse temaene er valgt for å få et så bredt overblikk over den helhetlige situasjonen som mulig, både i Norge og på Island ut fra det begrensende kildematerialet som er tilgjengelig.

Perioden er valgt fordi jeg finner det interessant i forhold til statsdannelse. Kongemakten var i ferd med å bli sterkere og mer sentralisert i Norge selv om århundret i stor grad er preget av borgerkrig. Island var også preget av en sentralisering av makt, ikke til en person, som kongene i Norge, men

hos færre og mektigere høvdinge. Det som er interessant her er å se på utviklingen i en tid med store endringer i samfunnet og hvordan det påvirket konfliktløsningen. Den hendelsen som fikk størst betydning for begge landene var opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros i 1152/53. I Norge var de mest betydelige endringene på midten av 1100-tallet at kongemakten begynte å styrke sin inngripen i rettshåndhevelsen,¹ det kom en ny tronfølgelov² og de viktigste fraksjonene som skulle være resten av borgerkrigstida ble dannet.³ På Island var den viktigste endringen at opprettelsen av nye høvdingdømmer stoppet opp og maktkonsentrasjonen hos stadig færre mektige høvdinge startet.⁴ Kirken og kongemakten ville begge ha kontroll over løsningen av konflikter og styre folks oppfatning om hva som var grunnlag for en konflikt.

Det at Norge var et samfunn med kongemakt mens Island var et samfunn med høvdingmakt er et faktum som gjør sammenligningen mellom de to områdene ennå mer interessant. Å studere forskjellene og likhetene mellom et samfunn med et begynnende sentralt statsapparat og et som ennå ikke hadde det kan belyse noe av hva statsdannelse gjør med et samfunn. Jeg tror at en sammenligning mellom disse to områdene er en god måte å bygge videre på det som allerede er gjort av forskning innenfor temaet. Dermed kan man kanskje se noe nytt eller få videre bekreftelse for de teorier om konflikter og løsningsstrategier som er formet for Norge og Island separat.

Konflikt er et vidt begrep. Ordet kan beskrive alt fra en personlig enkeltepisode mellom to personer til en verdenskrig.⁵ Konflikter finnes i alle samfunn og til alle tider. De konfliktene som finnes i kildene jeg arbeidet med hadde grovt sett tre utgangspunkt: ressurser, ære og politikk.

Løsningsstrategier vil si de virkemidler som ble tatt i bruk for å løse konflikter når de først hadde oppstått. Løsningsstrategiene som ble brukt var private forhandlinger, rettssaker og blodhevn.

I denne undersøkelsen vil jeg se på hvordan konflikter oppsto og hvordan de ble løst. Her må det også tas høyde for andre ideer enn vår tids om hva som er normalt. Konflikter var det normale og ikke et tegn på et samfunnsproblem, det var rett og slett en uunnværlig del av mekanismene som fikk samfunnet til å fungere.⁶ Hvis man ser på konflikter og løsningsstrategier med det i bakhodet er det lett å se hvorfor å studere disse tingene kan gi innsikt i det norrøne samfunnet på 1100-tallet.

¹ Bagge, Sverre 2010 s 198f.

² Bagge, Sverre 2010 s 166.

³ Bagge, Sverre 2010 s 46.

⁴ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 82.

⁵ Sills, David I.; ed 1968 bind 3 s 220-253.

⁶ Bagge, Sverre 2010 s 40 og Orning, Hans Jacob 2008 s 3 og 2010 s 251.

I.II Hypotese

Min arbeidshypotese er at selv om Norge og Island begge tilhørte det norrøne kulturområdet vil det på grunn av ulike politiske system finnes markante forskjeller i konfliktløsningen.

I.III Historiografi

Det er som nevnt ikke gjort noen sammenligning av konflikter og løsningsstrategier i Norge og på Island i middelalderen tidligere. Derfor vil jeg gjøre rede for historiografien om temaet for de to landene separat.

Norge

Norrøn vikingtid og middelalder har lenge vært populære emner blant historikere i Norge. Men allikevel er det ikke skrevet så mye direkte om konflikter og løsningsstrategier. Det har vært skrevet litt om det i den generelle litteraturen om perioden, og interessen for temaet har økt. I Norge er det Sverre Bagge og Hans Jacob Orning som i størst grad har beskjeftiget seg med konfliktløsning. Temaet kommer opp i Sverre Bagges bok; "Mennesket i middelalderens Norge." Bagge kommer frem til at nye ting som lover og ideer fra kirke og kongemakt, ikke nødvendigvis førte til at det gamle forsvant. Han skriver at « Middelalderens nordmenn har ikke passivt akseptert alt som kom fra kongedømme og kirke; de tilpasset det til sine egne behov og sin forestillingsverden og i sin tur påvirket utformingen av institusjonene»⁷ Han nevner også spesielt at dette gjaldt tradisjonelle æresforestillinger som kom til uttrykk gjennom konflikter.⁸ I en annen bok "Society and politics in Snorri Sturluson`s Heimskringla" kommer han også inn på problematikken omkring konfliktløsning i norsk middelalder. Her har han sett på konfliktene i Heimskringla og gått vekk fra det tradisjonelle synet at de var konstitusjonelle konflikter mellom kongemakt og aristokrati. Han mener konflikten må sees som enkeltstående hendelser og ikke et ledd i en større konstitusjonell konflikt. Konfliktene det her dreier seg om er stort sett politiske.

Hans Jacob Orning nærmer seg temaet i forbindelse med lojalitet. Han har også skrevet en artikkel om konfliktløsning og byråkratisering i et rettsantropologisk perspektiv.⁹ Lojalitetsspørsmålet legger seg nærme konflikter og løsningsstrategier på grunn av at når det gjelder konflikter mellom høvdinger og konger vil det vise seg at stort sett, i alle fall under åpen borgerkrig, dreide seg om

⁷ Bagge, Sverre 2005 s 234.

⁸ Bagge, Sverre 2005 s 234.

⁹ Orning Hans Jacob 2008, Esmark 2010.

nettopp lojalitet. Dybden i disse konfliktene kommer ifølge Orning av mangelen på klare grenser mellom rett og galt og påfølgende uklarhet i hvordan en handling kunne oppfattes.¹⁰

Island

Når det gjelder Island er det flere forskere som har vist interesse for å studere konfliktløsning i middelalderen, spesielt fra et rettsantropologisk perspektiv. Blant annet, Jesse L. Byock, William I. Miller og Jón Viðar Sigurðsson. På Island har forskningsdiskusjonen om perioden fram til 1120 vært preget av misforholdene mellom opplysningene i islendigesagaene og i Grágás. Diskusjonen videre utover på 1100-tallet dreier seg i stor grad om maktkonsentrasjonen som skjedde på Island fra da og fram til landet kom under den norske kongemakten i 1262/64.¹¹

Jesse L. Byock har skrevet mange bøker og artikler om Islands vikingtid og middelalder. Byock tar i boken "Medieval Iceland" (1988) for seg samfunnsutviklingen på Island fra landåmstida og fram til slutten på fristaten. Byock legger vekt på viktigheten av høvding-tingmann forholdet. Han mener at høvdingers rolle i konfliktløsning var hovedkilden til deres makt over de frie islandske bøndene. Det var gjennom sin posisjon der bøndene var avhengige av å søke deres støtte når de havnet i en konfliktsituasjon at høvdingene hadde mulighet til å få tak i verdier fra bøndene som betaling. Han påpeker hvordan det kunne gå galt for ambisiøse og grådige høvdinge.¹²

William Ian Miller er annen forsker som har skrevet mye relevant for dette temaet. Hans bakgrunn som jurist er med på å gjøre arbeidene hans svært interessante for arbeid med konfliktløsning. Miller fokuserer sterkt på ambivalensen i æresbegrepet og i det islandske systemet for konfliktløsning. Ambivalensen ligger i at æren ikke var ensbetydende med heroisk krigerære, det var mulig å gjøre fredelige ærbare handlinger, og i forholdet mellom blodhevn og fredelige løsningsstrategier enten gjennom forlik eller rettssaker. Her har man faktorer som at muligheten for blodhevn og frykten for det som en stadig mulighet var en like viktig for konfliktløsningen som faktisk hevn.¹³

Jón Viðar Sigurðsson har bidratt mye til forskningen om tidsperioden generelt. Et av de viktigste bidragene i forhold til temaet her er forbindelsen mellom høvdingers makt og konfliktløsning, og forklaringen av hvordan den politiske utviklingen på Island kunne påvirke konfliktløsningen. Da

¹⁰ Orning, Hans Jacob 2008 s 315.

¹¹ Jón Viðar Sigurðsson 2005 s 95-109.

¹² Byock, Jesse L. 1988 s 221f.

¹³ Miller, William Ian 1990 s 301ff.

høvdingene på Island ble færre og mektigere ble en konsekvens av dette mindre overlapping mellom vennekretsene deres. Dermed ble det færre personer med interesse av å opptre som forhandlere. Dette førte igjen til at konfliktene mellom høvdingene ble voldsommere.¹⁴ Han har også gjort viktige undersøkelser av i hvilken grad forskjellige løsningsstrategier ble benyttet og hvem som spilte de forskjellige rollene i dem.¹⁵ Vennekretsens rolle har Sigurðsson også skrevet mye interessant om som kan knyttes opp mot konflikter og konfliktløsning.¹⁶

Selv har jeg prøvd å se det beste i alle de forskjellige tilnæringsmåtene og benytte meg av dette. Mitt bidrag til forskningen vil bli å sammenligne Norge med Island. Denne sammenligningen mener jeg vil gi et interessant nytt perspektiv. Både for de to enkelte områdene og for forskning på konfliktløsning i middelalderen generelt.

I.IV Kilder

De viktigste kildene til dette prosjektet vil være sagaer og lovtekster. Når det gjelder Norge er det de sagaene i Heimskringla som omhandler 1100-tallet: Magnussønnes saga, Magnus Blindes saga, Inges saga, Håkon Herdebreis saga og Magnus Erlingssons saga. I tillegg til dette kommer Sverres saga. Av de norske lovene er den eldre Gulatingsloven mest interessant for dette prosjektet. Kildene til situasjonene på Island er de sagaene i Sturlungasaga som omhandler den relevante perioden, Torgils og Havlides saga, Hvam-Sturlas saga og Sagaene om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre. Dessuten har man lovsamlingen Grágás.

Norge

De kildene jeg vil bruke til forholdene i Norge er som sagt kongesagaer fra 1100-tallet: Magnussønnes saga, Magnus Blindes saga, Inges saga, Håkon Herdebreis saga, Magnus Erlingssons saga og Sverres saga. I tillegg kommer den eldre Gulatingsloven.

Sagaer

Når det gjelder de sagaene som beskriver hendelser i Norge så faller de sagaene jeg skal bruke i to hovedkategorier: De som er hentet fra Snorre Sturlasons Heimskringla og Sverres saga.

Heimskringla, eller Snorre Sturlasons kongesagaer, ble skrevet ned av den islandske høvdingen

¹⁴ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 211

¹⁵ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 151ff

¹⁶ Jón Viðar Sigurðsson 2010

Snorre Sturlason omkring 1230. Snorre ble født i 1178/79 og var sønn av høvdingen Hvam-Sturla som er hovedpersonen i Hvam-Sturlas saga, som er en av sagaene jeg skal analysere i denne oppgaven. Heimskringla inneholder fortellinger om Ynglinge-kongene fra Odin til Harald Hårfagre og videre opp til Magnus Erlingsson.¹⁷ Sagaene i Heimskringla har det vært vanlig å regne med at fra ca 1130 og utover er samtidssagaer eller i det minste bygger på samtidssagaer.¹⁸ Av de sagaene jeg skal bruke fra Heimskringla omhandler alle bortsett fra Magnussønnes saga tiden etter 1130. Dette problemet vil jeg komme nærmere tilbake til. Sverres saga ble påbegynt på oppdrag fra Sverre selv mens han levde, men ble gjort ferdig etter hans død. Den første delen ble diktert til den islandske abbeden Karl Jonsson som var i Norge. Denne delen slutter senest ved kong Sverres seier over Erling Skakke i 1179. Deretter følger en del om kampen mellom kongene Sverre og Magnus, her er ikke lenger Sverre selv kilden. Den er sannsynligvis birkebeinerhøvdingen Ulv av Lauvnes. Den neste biten om kuvlungeoppreisninga stammer nok fra samme kilde. Den neste sammenhengene fortellingen går fra bagleroppreisninga i 1196 og frem til kong Sverres død i 1202, og også her var nok kilden noen som sto Sverre nær; sannsynlige kandidater var Gunnar Grynbak og Dagfinn Bonde. Den som samlet materialet sammen til Sverres saga omkring 1220 er ukjent, det som er kjent er at han var en geistlig islending. Sverres saga er overlevert i fire manuskripter, de to eldste fra slutten av 1200-tallet.¹⁹ Det åpenbare problemet med denne kilden er at det er offisiell historieskrivning og det er ingen tvil om at den er gjennomsyret av Sverres versjon av begivenhetene.

Lover

Den eldre Gulatingsloven var en landskapslov for Vest-Norge som gjaldt fram til 1267 da den nye Gulatingsloven til Magnus Lagabøte ble godkjent. Den nye Gulatingsloven gjaldt fram til Norge fikk en samlet lov for hele riket i 1274, denne loven er kjent som Magnus Lagabøtes Landslov. Denne landsloven hentet mer stoff fra den eldre Gulatingsloven enn noen av de andre gamle landskapslovene. Den eldre Gulatingsloven er bevart nesten i sin helhet i et manuskript som kalles Rantzauboka fra omkring 1250 og i noen bruddstykker av eldre håndskrifter. De eldre bruddstykkene har ikke blitt sikkert tidfestet, men forskjellige studier varierer fra slutten av 1100-tallet og fram til 1250. Det finnes også en nedtegning av kristendomsbolken fra begynnelsen av 1300-tallet og yngre avskrifter av Rantzauboka og fragmenter som utfyller det en vet om den eldre Gulatingsloven.²⁰ Det har vært lange diskusjoner omkring hvorvidt den eldre Gulatingsloven var en

¹⁷ Heimskringla forord av Finn Hødnebo XXIff

¹⁸ Helle, Knut 1974 s. 15f.

¹⁹ Sverressaga forord av Halvdan Koht

²⁰ Helle, Knut 2001 s.11 ff.

offisiell lovbok eller de private nedtegnelse til personer med spesiell interesse for emnet. Absalon Tananger hevder at blandingen av eldre og yngre regler ikke beviser at rettsreglene lå fjernt fra det som var i bruk.²¹ Deler av lovboka er delt inn i Olavstekst, Magnustekst og noe som var begges. Olavsteksten tilskrives Olav den Hellige, Magnusteksten tilskrives Magnus Erlingsson. Olav den helliges rolle i lovgivningen er mest sannsynlig i stor grad propaganda. Å gi «Norges evige konge» æren for loven ga den ekstra tygde og var et ledd i dragkampen mellom kirke og kongemakt på 1100-tallet. I senere forskning har det vært vanligst å anta at den tidligste nedskrivninga av Gulatingsloven fant sted i regjeringstida til Olav Kyrre (1067-93).²²

Rantzauboka starter med en kristenrettsbolk, denne inneholder kristenretten. For eksempel reglen om at alle barn skal døpes og fostres opp, bestemmelser om faste og helligdager, forbud mot flerkoneri og straffen for å drive med trolldom. Neste bolk er kjøpsbolken. Den inneholder reglene for økonomiske avtaler, inkludert hvordan kjøpe en kone og trellehold. Landleigebolken, som følger, handler om leie av jord og andre jordbruksspørsmål. Deretter kommer arvebolken som logisk nok inneholder reglene for arv. Så kommer noen avsnitt av blandet innhold. Her er det noe uklarhet fordi et pergamentblad er skåret ut av Rantzauboka. Deretter kommer den delen av boka som har vært mest relevant for meg: Mannhelgbolk. Den omhandler voldsforbrytelser. Etter dette kommer en kort bolk om tyveri. Så kommer en bolk om odelsløsning. Utgjerdsbolken, som handler om landvernet og leidangen, avslutter den ordinære delen av boka. Tilslutt har man Bjarne Mårdssons nye bøtesatser for bøtene slektninger av en drept mann hadde rett på.²³

Island

Som kilder til forholdene på Island vil jeg bruke fire sagaer fra Sturlungasaga som er satt til 1100-tallet og lovboken Grågås.

Sturlungasaga

«Omkring år 1300 levede i det vestlige Island på sin fædrengård Skard i det nuværende Dala syssel Tord Narveson, hvis fader var en fætter til den år 1284 avdøde lagmand Sturla Trondssons hustru, og som ved venskab havde været knyttet til denne som historisk forfatter og skjald höjt ansete mand.»²⁴

Det er denne Tord Narveson som det har vært antatt at samlet sammen og skrev ned Sturlungasaga. Det regnes i alle fall for rimelig sikkert at nedskrivningen foregikk på gården Skard omkring den tid

²¹ Helle, Knut 2001 s 15f.

²² Helle, Knut 2001 s 17ff.

²³ Helle, Knut 2001 s 14f.

²⁴ Sturlungasaga, forord s III.

og at det var et medlem av Narvesønnenes slekt som stod for den.²⁵ Det originale manuskriptet ble kopiert flere ganger før det gikk tapt. Kopier fra slutten av 1300-tallet overlevde opp til 1600-tallet da de ble kopiert til papir. Forfatterne av disse sagaene er ukjente, det er bare en forfatter identifisert og det er Sturla Trodsson som var nevøen til den kjente høvdingen og forfatteren Snorre Sturlason. Den sagaene han etterlot seg omhandlet de hendelser på Island som angikk hans slekt og biskopen Gudmund den gode, som skal ha lært ham ærbødighet i hans ungdom. Denne sagaen ble av personen som satt sammen samlingen av sagaer til det vi i dag kjenner som Sturlungasaga, kalt Islendinge saga.²⁶ Sagaene i Sturlungasaga regnes generelt ikke for å ha like høy litterær kvalitet som det de familiesagaene som omhandler den tidligere perioden har, men de regnes for å være langt mer pålitelige som kilder.²⁷ Påliteligheten som kilder vil jeg komme tilbake til i underkapitlet om teori og metode. Sagaene i samlingen omhandler, med unntak av fortellingen om Geirmund Helskind som er lagt til slutten av 800-tallet, perioden fra 1100 og utover. Geirmund Helskind var en landnåmsmann i lokalområdet der sagaene senere ble nedtegnet. Fra ham trekkes slektslinjene opp til en av hovedpersonene i Torgils og Havlides saga (ca 1117-1121). Handlingen er fremdeles lagt til Dalasyssel. Det er den også i den neste sagaen i samlingen: Hvam-Sturlas saga (1148-1183). En av hovedpersonene i denne sagaen var sønn av Torgils fra den forrige sagaen. Den andre hovedpersonen er Hvam-Sturla, han var forfaren til Sturlungeslekta. Deretter gjør sagaen et hopp til sagaene om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre (1161-1202). Gudmund Dyre var en nordlandsk høvding, hovedskueplassen flyttes her til hans maktområde, som var ansvarlig for en skjebnesvanger mordbrann på slutten av 1100-tallet. Sagaen om Gudmund prest forteller om hans liv før han ble biskop av Hólar. Denne sagaen vil jeg fra nå av omtale som prestesagaen om Gudmund. Sturlungasaga fortsetter etter dette med Islendinge saga, den tidligere nevnte, og andre sagaer om senere hendelser. Av sagaene i Sturlungasaga har jeg valgt de fire som passer inn i min periode. Dette er Torgils og Havlides saga (ca 1117-1121), Hvam-Sturlas saga (1148-1183) og Sagaene om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre (1161-1202).²⁸ Det er disse her benevnte sagaer jeg vil gjøre bruk av i min analyse av konflikter og løsningsstrategier på Island.

Grágás

Den islandske loven Grágás er en samling av lover som var gjeldende for Island i fristatstiden, ny lovgivning kom etter at Island var blitt innlemmet i Norgesveldet. Den nye loven het Járnsíða og kom i 1271, men ble allerede i 1281 erstattet av Jónsbók. Grágás var navnet på en norsk lovsamling

²⁵ Sturlungasaga forord s III.

²⁶ Sturlungasaga, forord s III.

²⁷ Byock, Jesse L. 1988 s 31ff.

²⁸ Sturlungasaga.

også og bruken av dette navnet om de islandske lovene stammer sannsynligvis fra en misforståelse en gang på 1500-tallet.²⁹ Grágás var aldri en helhetlig lovsamling, men en samling av lover som alle antas å ha vært gjeldene på et eller annet tidspunkt. Det finnes paragrafer som motsier hverandre direkte og dermed viser at ikke alle reglene kan ha vært gjeldene samtidig. Regler angående treller er tatt med selv om trellhold var så godt som utdødd da nedskrivningen av lovene startet omkring 1117.³⁰ Det er generell enighet om at Grágás ikke var en offisiell lovsamling, men en privat samling av lover eller rettigheter.³¹ Vinteren 1117/18 skal Havlide Mársson ha ledet arbeidet med nedskrivningen av de islandske lovene på gården sin.³² Havlide Mársson var en mektig høvding som også er en av hovedpersonene i Torgils og Havlides saga.

Grágás er i hovedsak bevart i to manuskripter: Konungsbók og Staðarhólsbók. Konungsbók ble nedskrevet rundt 1260 mens Staðarhólsbók ble skrevet ned noe senere, rundt 1280.³³ De to manuskriptene er ganske forskjellige. Konungsbók inneholder en del kapitler om konstitusjonelle forhold som man ikke finner i Staðarhólsbók. Staðarhólsbók på sin side er mer utfyllende og har også paragrafer som mangler i Konungsbók. Den engelske oversettelsen jeg har benyttet meg av bygger i størst grad på Konungsbók på grunn av seksjonene som finnes der, men ikke i Staðarhólsbók.³⁴ William Ian Miller mener at den sene datoen for nedskrivning av loven kan ha sammenheng med blomstringen av sagalitteratur i den perioden og var et uttrykk for et behov blant islendingene for å bevare noe av det islandske når Island ble innlemmet i norgesveldet.³⁵

I.V Teori og metode

Sagaene jeg kommer til å bruke er de såkalte samtidssagaer, og er de sagaene som har blitt tillagt størst verdi som historiske kilder. Samtidssagaer er til forskjell fra fortidssagaer nedtegnet relativt kort tid etter at begivenhetene de forteller om fant sted. Det er av denne grunn de har blitt tillagt større verdi som kilder. Sturlungasaga som er den sagakilden jeg vil benytte meg av i forhold til

²⁹ Grágás, innledning s 9.

³⁰ Grágás 1980 innledning s 9f.

³¹ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 18f.

³² Byock, Jesse L. 1988 s 22.

³³ Grágás 1980 innledning s 13.

³⁴ Grágás 1980 s17.

³⁵ Miller, William Ian 1990 s 43.

Island er en samtidssaga og har blitt regnet som en holdbar kilde.³⁶ Byock forklarer hvorfor på en god måte: Han skriver at sagaene ble skrevet for en samtid som hadde kjennskap til forholdene sagaene beskrev, for eksempel familiene og gårdene som nevnes, og derfor ville reagert hvis noe av viktighet ble gjengitt feil. Selv om også samtidssagaene pålitelighet som kilder til hendelser kan diskuteres, over flere hyllemeter, så antar jeg den posisjon at de allikevel kan fortelle noe nyttig om samfunnet. Ta for eksempel konfliktløsning - det kan hende at opplysningene om hvem som gjorde hva og hva som faktisk hendte har blitt endret, men situasjonen må ha vært realistisk for personen som skrev sagaen og dennes samtid. Derfor kan sagaene til en viss grad gi et innblikk i konfliktløsningen.

Når det gjelder Heimskringla er det bare sagaene fra 1130 og utover som regnes som samtidssager. Dermed faller Magnussønnens saga utenfor denne kategorien. Det er ikke ført noen sterke argumenter for hvorfor skillet mellom fortidssaga og samtidsaga skal gå akkurat i 1130. Magnussønnens saga er et lite antall sider i forhold til kildematerialet som dekker resten av 1100-tallet. Den inneholder heller ikke noen gode eksempler som er relevante iforhold til problemstillingen. Det finnes bedre eksempler i de senere sagaene. Derfor har jeg lest Magnussønnens saga, men endt opp med å bruke det konvensjonelle skillet og i hovedsak støtte meg på sagaene med handling etter 1130. Sverressaga presenterer et nytt problem; den delvis er diktert av kong Sverre selv og at også resten klart er skrevet for å fremstille kong Sverre i et godt lys. Den er helt klart skrevet delvis i Sverres levetid og samlet slik den er overlevert kort tid etterpå. Den er klart en samtidssaga, men også propaganda for kong Sverre. Sagaene som omhandler forholdene i Norge har også et annet problem, de handler nesten utelukkende omhandler det øverste sjiktet i samfunnet. De islandske sagaene handler også om eliten i samfunnet, men siden samfunnsstrukturen på Island var flatere enn i Norge kommer også vanlige bønder med i litt større grad enn i de norske kongesagaene.

Når det gjelder lovene kommer man over et annet problem. Lovtekster forteller ikke nødvendigvis noe om hvordan forholdene egentlig var, men hvordan lovgiveren ønsket å ordne samfunnet. Lovene kan bare gi oss informasjon om samfunnet til en viss grad: Det faktum at det er laget lover som regulerer en bestemt situasjon kan fortelle oss at slike situasjoner kunne oppstå og at samfunnet hadde et behov for å regulere dem, men det forteller oss ikke om situasjonen faktisk ble løst slik som loven foreskrev. Jesse L. Byock sier det godt om Grágás: «The law was not a set code that everybody was expected to obey, but a group of rules that individuals could use to their advantage

³⁶ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s. 18

or turn to the disadvantage of others»³⁷ Når det gjelder den islandske loven Grágás kan det være interessant å gjenta det som tidligere ble nevnt i avsnittet om historiografi. En av de store debattene innen forskning på Island i fristatsperioden har vært uoverensstemmelsene mellom de tidlige sagaene og Grágás.³⁸ Denne spenningen mellom hva loven sier og hva som faktiske skjedde er et nyttig perspektiv som kan hende gir en god innfallsvinkel til å diskutere konfliktløsning. De samme problemene gjelder også for den eldre Gulatingsloven. Det er ikke nødvendigvis her heller noen overensstemmelse mellom lovens bestemmelser og virkeligheten.

Komparasjon vil bli den viktigste metoden for meg. Det jeg vil sammenligne er konflikter og løsningsstrategier i Norge og på Island på de nivåer og i henhold til de kriterier som jeg har oppgitt i problemstillingen. Det er ikke skrevet veldig mye innen historiefaget som jeg konkret kan gjøre nytte av. Jeg har derfor utviklet to modeller som jeg vil bruke for å utføre sammenligning. Den viktigste modellen vil vise de forskjellige løsningsstrategiene som var tilgjengelige og utifra dette vil jeg sammenligne de konfliktene jeg har funnet gode beskrivelser av på Island og i Norge.

Framgangen i oppgaven vil bli som følger: I første kapittel om konflikter høvdingene imellom vil jeg først se på konfliktene mellom de islandske høvdingene i Torgils og Havlides saga, Hvam-Sturlas saga og Gudmund Dyres saga. Ut i fra dette vil en konfliktspillmodell tre fram. Den skal jeg bruke som et verktøy til å analysere alle konfliktene. I Norge skal jeg se på konflikten mellom de to mektige høvdingene Gregorius Dagsson og Erling Skakke som er beskrevet i Heimskringla. Konflikter mellom høvdingene og konger finner man naturlig nok bare i Norge, og her har jeg valgt å dele mellom åpen borgerkrigstid og perioder med fred. Eksemplene her er hentet fra henholdsvis Sverres saga og Heimskringla. I kapittelet om konflikter mellom verdslige og geistlige makthavere skal jeg forsøke å se både kirken som organisasjon og de enkelte geistlige. Her er konfliktene omkring opprettelsen av erkebispesetet og kong Sverres lange konflikt med kirken hovedtema i Norge og på Island skal jeg se på konfliktene om eiendomsrett til kirkene, den enkelte geistlige i konfliktsituasjoner og geistlighetens innblanding i konflikter de i utgangspunktet ikke hadde noe med. Kvinners rolle er tema for det siste kapittelet. Deres rolle og inngangsport til påvirkning som kommer frem i konfliktspillmodellen er egging. Det var gjennom slik påvirkning ved hjelp av nære personlige relasjoner kvinner fikk mulighet til å påvirke konflikter og løsningsstrategier. Her vil det også komme frem at de ikke var alene om disse virkemidlene og at menn som, for eksempel på grunn av høy alder, ikke kunne handle som hovedperson benyttet seg av samme taktikk. Jeg har

³⁷ Byock, Jesse L. 1988 s 21.

³⁸ Jón Viðar Sigurðsson 2005 s 95-109

også utviklet en annen modell som jeg har sett på konfliktene i forhold til. Den omhandler hvilke konflikter som kan defineres som feider. I konklusjonen samler jeg trådene fra alt dette pluss at jeg ser på om det skjedde noen viktige endringer iløpet av perioden.

II KONFLIKTER MELLOM HØVDINGER

I dette kapittelet vil jeg sammenligne konflikter og løsningsstrategier på høvdingsnivå i det norske og det islandske samfunnet. Noen av de forholdene jeg vil se på er effekten kongemakten i Norge hadde som en overordnet makt som ikke var tilstede på Island. Oppførte islandske høvdinger seg annerledes i konflikter siden de var i en unik situasjon uten overherredømme? Og hvordan ble konflikter mellom norske høvdinger påvirket av kongemakten?

Innledningsvis vil jeg her se på den sosiale lagdelingen i Norge og på Island. Den sosiale lagdelingen vil gi et innblikk i hvor høvdingene sto i forhold til resten av innbyggerne i sine respektive land og definere hva jeg legger i ordet høvding. Når det gjelder forholdene i Norge gir den eldre Gulatingsloven god innsikt, den nevner disse sosiale lagene: Trel, løysing av lavere klasse, løysing av høyere klasse, bonde (leilending eller kauplending), hauld, lendmann/stallare, jarl og konge.³⁹ De andre landskapslovene nevner med noen forskjeller de samme sosiale klassene. Trelhold var på 1100-tallet nesten dødd ut både i Norge og på Island så dermed blir klassene under bonde irrelevante. Med det moderne begrepet bonde vil jeg mene leilending, kauplending og hauld. Altså ikke nødvendigvis menn som dyrker jord, men frie menn som har et hushold enten de leier av en annen, eier jorden eller har odelsrett til den. En annen gruppe som for hensikten med denne oppgaven kommer inn på samme samfunnsnivå som bøndene er de få byborgerne, anslagsvis rundt 20 000 tilsammen, som fantes i Norge.⁴⁰ Hauld betyr odelsbonde. Hauld var overklassen i bondesamfunnet og herfra var det mulig å bevege seg til kongens hird og lengre oppover. I overgangen mellom bondesamfunnet og høvdingenes sfære ligger gruppene der høvdingene ble rekruttert fra; hauldklassen og de lavere rangene innenfor hirden. I kategorien høvdinger i Norge inngår i alle fall lendmann, stallare og jarl som er nevnt i den eldre Gulatingsloven. Dette er de verdslige titlene som er nevnt i den eldre Gulatingsloven som står over bøndene, men under kongen. En annen gruppe er høygeistligheten. Frostatingsloven nevner biskop, abbed og abbedisse på samme nivå som jarl i Gulatingsloven og erkebiskop over disse- rett under kongen. I landsloven av 1274 er også erkebiskopen nå sammen med den nye tittelen hertug rett under kongen og biskop, abbed, abbedisse og andre høygeistlig på samme nivå som jarl.⁴¹ Den øverste delen av geistligheten

³⁹ Helle, Knut 2005 figur side 152.

⁴⁰ Helle, Knut 2005 s 113.

⁴¹ Helle, Knut 2005 figur side 152.

sto like høyt i den sosiale lagdelingen som verdslige høvdinger.

Den sosiale lagdelingen på Island var flatere enn den i Norge. Her var det trell, løysing, frie bønder og høvdinger. Høvdingene knyttet bønder til seg gjennom en tingmannordning. Bønder og høvdinger sto i utgangspunktet begge fritt til å si opp forholdet. Der en høvding vokste seg svært mektig og fikk kontroll over større områder ble det vanskeligere for bøndene i praksis å bytte. Forholdet mellom bønder og høvdinger var basert på gjensidig hjelp og støtte. Det var en høvdings plikt å forhandle frem en løsning alle kunne enes om i konflikter mellom sine egne tingmenn og å støtte dem i saker mot tingmennene til andre høvdinger. Bøndernes plikt var å støtte høvdingen sin på de måter han hadde behov for. Alle bønder som eide en gård over en viss størrelse måtte betale en skatt for tingferden, denne gikk blant annet til å betale for reisen til alltinget for de en av ni av dem som skulle være med høvdingen til alltinget.⁴² Alle bøndene som eide nok til å betale tingskatten var selvfølgelig ikke like rike og mektige. Etterhvert som høvdingmakten ble samlet på færre hender, det vil si at det altså var færre og mektigere høvdinger, hadde ikke disse det samme personlige båndet til alle som var deres tingmenn. I en mellomstilling etter maktkonsentrasjonen på 1100-tallet kom storbøndene. Storbøndene kom inn som et mellomledd og forholdet mellom bønder og storbønder og storbønder og storbønder og storbønder og storbønder var i hovedsak det samme som tidligere hadde vært direkte mellom bønder og høvdinger.⁴³ Forskjellen i sosial struktur mellom Norge og Island kommer tydelig fram i avtalen mellom landene om den sosialstatusen borgere fra det ene landet skulle ha i det andre. Avtalen ble først inngått i Olav Haraldsons regjeringstid (1014-1030) og siden fornyet helt fram til Island ble innlemmet i norgesveldet. Avtalen gikk i basis ut på at islendinger i Norge skulle ha samme rettigheter som en hald og nordmenn på Island skulle ha samme rettigheter som alle frie menn.⁴⁴

II.I Island

Islands historie på 1100-tallet var preget av en begynnende maktkonsentrasjon, men den toppet seg ikke før i Sturlunga-perioden fra 1220 og førte fram til Islands innlemmelse i norgesveldet i årene 1262-64. Landnåmet på Island startet rundt 872, så når man kommer opp på 1100-tallet hadde det allerede hatt vel to hundre år å utvikle seg på. Allerede i 930 hadde Alltinget blitt opprettet og innen år 1000 hadde det vedtatt at Island skulle være kristent.⁴⁵ Hvor mange høvdinger det fantes på Island er kildene uenige om. Grágás foreskriver et system med 9 høvdinger i hver av sør, øst, og

⁴² Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 120.

⁴³ Orning, Hans Jacob 2010 s 257 (ref under Esmark red.).

⁴⁴ Byock, Jesse L. 1988 s 119f.

vest fjerdingen og 12 i nordfjerdingen og med 3 tilleggshøvdinge i hver av de andre for å jevne dette ut. Men slik situasjonen er framstilt i sagaene fra 1100 og 1200-tallet er det langt færre høvdinge.⁴⁶ Det er to forskjellige hovedsyn på den politiske utviklingen på 1100-tallet. Det ene synet representert av Jesse L. Byock er at Island fra landnåmstiden og frem til Sturlungasperioden var rimelig stabilt og helhetlig preget av fred på tross av at det fantes konflikter.⁴⁷ Motargumenter mot dette synet presenteres av Jón Viðar Sigurðsson . Han har beskrevet hvordan fem mektige familier alt i første halvdel av 1100-tallet hadde lagt halve den islandske befolkningen under seg.⁴⁸ På 1100-tallet var en utvikling begynt på Island der fem høvdingefamilier var iferd med å få kontroll over høvdingedømmene. Sigurðsson deler den politiske utviklingen på Island inn i tre faser: ca 930-1150, 1150-1220 og 1220-1262/64. I den første fasen er det mange høvdingedømmer, kanskje omkring 50-60, og nye blir opprettet. Opprettelsen av nye høvdingdømmer stopper opp i den andre fasen og antallet høvdingdømmer reduseres til omkring 10. I denne perioden startet også utviklingen mot høvdingriker styrt av de fem mektige høvdingættene: Haukdøler, oddaverjer, åsbirninger, svinfellinger og østfjordinger. Den siste perioden karakteriseres av konflikter om riker og økt innflytelse fra den norske kongen.⁴⁹

Høvdingene på Island var i en helt unik situasjonen siden de ikke hadde noen over seg i samfunnshierarkiet. De tre sagaene jeg skal bruke i dette kapittelet for å se på forskjellige aspekter ved konflikter mellom høvdinge er i tid spredt godt utover 1100-tallet. Sagaen om Torgils og Havlide omhandler perioden 1117-1121, Hvam-Sturlas saga foregår mellom 1148 og 1183 og Gudmund Dyres saga ligger i tid mellom 1187 og 1202. Dermed kan de også brukes til å se på om de politiske endringene på 1100-tallet hadde noen innvirkning på konflikter og løsningsstrategier som ble tatt i bruk i konflikter mellom høvdinge.

II.I.I Torgils og Havlide

Konflikten mellom de to høvdingene Torgils og Havlide, i årene 1117 til 1121, var en av de aller største konfliktene på Island på 1100-tallet. I tillegg til å fortjene oppmerksomhet på grunn av sin størrelse og karakteristikk som en klassisk konflikt illustrer den godt spiraleffekten som fant sted i islandske konflikter. Spiraleffekten var et fenomen der konflikter som startet ut som en egentlig uvesentlig konflikt mellom personer av lavere rang kunne stige opp og bli en stor konflikt mellom

⁴⁵ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 16.

⁴⁶ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 62f.

⁴⁷ Byock, Jesse L. 1988 s 2-12 og s 72.

⁴⁸ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 68f .

⁴⁹ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 82.

landets mektigste der politisk makt og prestisje sto på spill.

Før jeg begynner analysen av konflikten mellom Torgils og Havlide vil jeg først gi en kort oppsummering av handlingen slik at den påfølgende analysen blir lettere å følge. Denne konflikten endte på toppnivå i samfunnet, men den startet på et langt lavere nivå. Torgils og Havlides første mellomværende var over en slektning av Havlide som het Mår. Han hadde skadet sin fosterfar, en fattig mann ved navn Trond som bodde på en av Torgils gårder. Sagaen antyder at denne saken gikk for retten. Bakgrunnen for det som ble hovedkonfliktene var at den samme Mår og en mann som het Olav Hildeson hadde en konflikt over lønnen Olav skulle ha for å ha fisket på Mårs skip, men som endte i at Olav såret Mår som igjen drepte en mann med navn Torstein som fisket for en mann med navn Hneite. Dette var i 1117. Hneite søkte oppreisning for drapet hos Havlide, som sa han skulle betale bøtene for det selv. Men mens Hneite var der, hos Havlide, var Mår og en mann av tvilsom karakter som het Ravn på gården hans der de tvang seg på kona og datteren hans. Hneite dro tilbake og planla et bakhold. Konsekvensen ble at både Ravn og Hneite døde mens Mår rømte til sin frende Havlide. Havlide fordømte Mårs oppførsel, men sa at han for slektskaps skyld ikke kunne la være å ta saken hans. Hneites enke får Torgils til å ta hennes sak mot betaling så dermed ble Havlide og Torgils motparter i saken. Dette var i 1118. Sommeren det året ble det på tinget inngått forlik mellom Torgils og Havlide i denne saken. Begge parter uttalte at de var villige til å inngå forlik uten å være påståelige fordi saken kun var noe de hadde tatt på seg for å hjelpe freder ut av en forlegen situasjonen. Forliket gikk ut på bøter for drapet på Hneite og Mårs skader mens Olav ble fredløs, men fikk tre sommere til komme seg bort fra landet og var trygg så lenge han var sammen med Torgils eller på Torgils land. Olav klarte ikke å komme seg bort som planlagt, og da Mår fikk høre dette gjorde han et mislykket forsøk på å drepe ham. Havlide likte dette dårlig og forbød ham å forsøke noe slikt igjen. En stund etter førte Olavs nærvær sammen med Torgils i et bryllup til gnisninger. Nå var året 1119. Det hendte så under en lek at Olav vant mye over en mann som het Grim og behandlet ham slik at han følte seg krenket. Grim dro til Havlide og hadde en samtale som endte med at Havlide sa «jeg vil ikke ægge dig til dårlige gærninger, men som min egen søn skal jeg beskytte dig, hvad som end hænder dig».⁵⁰ Grim dro tilbake til Torgils gård og drepte Olav mens de samlet inn hester. I et forsøk på å få hevn for dette tok Torgils inn en fredløs mann på den betingelse at han skulle gjøre alt Torgils ba om for så å sende ham som snikmorder til Havlides gård. Der drepte han en huskar ved navn Steinulv mens de satte opp innhegninger for lam sammen. På tinget om sommeren 1120 slo først forhandlinger feil, fordi de ikke kunne enes om saken og begge følte ære sto på spill. Etter forhandlingene var begge partier misfornøyde og saken gikk til

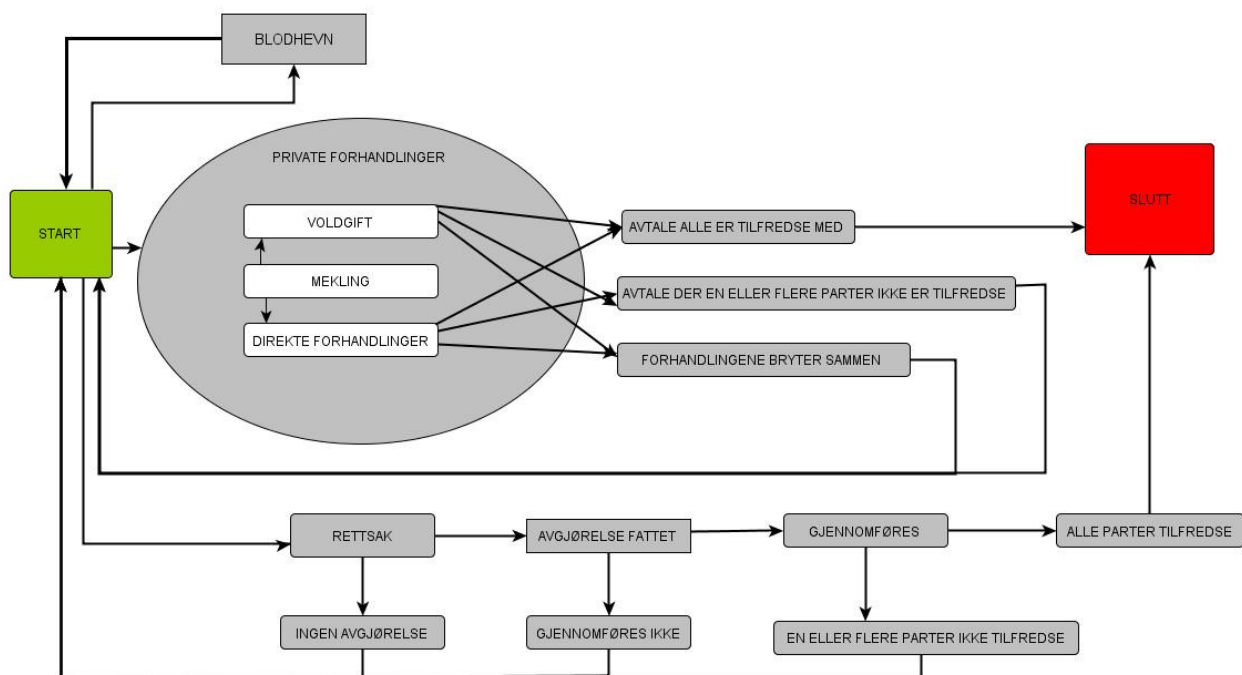
⁵⁰ Sturlungasaga s 27.

domstolen. Torgils vurderte å angripe Havlide da alle folkene var samlet utenfor kirken, men ble snakket fra det av svogeren sin, Bødvar, ved hjelp av argumenter om kirkefred og tingfred. Men siden Havlide, mot sin vane, tok med seg en øks til rettsforhandlingene angrep Torgils ham og hogde av en av fingrene hans. Etter dette ble partene skilt og så fikk Havlide istand en ny domstol på et sted som lett kunne beskyttes og fikk Torgils dømt fredløs. Eksekutionsdommen ble han imidlertid hindret fra å holde av styrkene Torgils samlet på gården sin. Mekling gjorde at det ikke kom til kamp mellom de to høvdingenes samlede styrker i forbindelse med dette. Neste sommer, 1121, forsøkte Torgils å ri til tinget, hans hensikt var å tilby forlik, selv om han var fredløs. Havlide vil på sin side hindre dette fordi han mente at man ikke kan tillate fredløse å komme til tinget, derfor la han opp et stort bakhold for å overfalle Torgils hvis han prøvde å komme inn på tingområdet. Mange forsøkte å mekle for å hindre at det skulle komme til kamper. Biskop Torlak av Skálholt og presten Ketil Torsteinson, senere biskop av Hólar, spilte viktige roller i disse forhandlingene. Spesielt Ketil som var den som tilslutt fikk overtalte Havlide til å inngå forlik ved hjelp av en historie fra sin ungdom om hvordan han hadde ettergitt en sak og blitt venner med sin tidligere motstander og dermed hadde økt sin ære og anseelse. Til slutt forlikes på de vilkår at Havlide får selvdom i saken, men fredløshet, tap av høvdingdømme og hovedgård er unntatt. Vilkårene ble oppfylt og siden var Torgils og Havlide venner alle sine dager.⁵¹

Nå skal jeg se på hvilke løsningsstrategier som var tilgjengelige for aktørene. La meg først presentere dem før jeg vil se på hvordan de ble brukt i dette tilfellet. Inndeling av løsningsstrategier, som jeg vil bruke, i blodhevn, rettssaker og private forhandlinger ble først brukt av den sveitsiske filologen Andreas Heusler.⁵² Hvordan de ble brukt og deres innvirkning på andre aspekter ved konfliktløsningen vil være et hovedtema som vil følge med gjennom alle kapitlene. Ut ifra disse tre kategoriene, blodhevn, formelle rettsoppgjør og uformelle forlik, har jeg laget denne modellen som viser den labyrinten aktørene måtte gjennom for å komme til en endelig løsning på en konflikt. Denne modellen er svært viktig, for jeg vil fortsette å bruke den på alle konfliktene jeg analyserer og bygge den videre ut ettersom nye elementer kommer til.

⁵¹ Sturlungasaga s 8-56.

⁵² Miller, William Ian 1990 s 49.

Illustrasjon 2: Konfliktspillmodellen.

Med den korte gjennomgangen av handlingen i Torgils og Havlides saga friskt i minne vil jeg nå raskt teste ut modellen ved å vise hvordan denne konflikten vandrer gjennom labyrinten av: blodhevn, voldgift, mekling, direkte forhandlinger og rettsaker. Innledningen til konflikten var et voldelig angrep påfulgt av en mulig rettsak. Det neste skrittet var et nytt voldelig angrep påfulgt av blodhevn. Etter dette ble saken forsøkt løst ved den direkte forhandlingen mellom Hneite og Havlide. Men på grunn av at Mår ikke var fornøyd rykker vi tilbake til start og går en ny runde i blodhevnsløyfen. Hneites sak ble på dette tidspunkt overført til Torgils som ny part. Saken gikk til direkte forhandlinger mellom Torgils og Havlide. Men igjen var ikke alle tilfredse så da ble det en ny runde med to omganger i blodhevnsløyfen. Saken var gjennom mekling og forhandlinger igjen, men denne gangen brøyt forhandlingene sammen fordi partene ikke kunne enes. Saken gikk så til retten. Men rettsforhandlingene fikk et avbrudd av hevnd da Torgils angrep Havlide under forhandlingene. Havlide fikk istandsatt en ny rettsak og der ble Torgils dømt fredløs, men Havlide klarte ikke å få gjennomført de skritt som var nødvendige for å få satt dommen ut i live så derfor var de igjen tilbake til start. Til slutt løstes saken gjennom mekling som førte til en form for voldgiftsavgjørelse som kalles selvdom. Nå som jeg har gitt denne redegjørelsen for handlingsforløpet og hvordan det passer inn i konfliktspillmodellen vil jeg analysere de forskjellige løsningsstrategiene og hvordan de ble brukt i denne sagaen. Generell analyse, som også inkluderer norske forhold, av de alternative løsningsstrategiene er tatt med her fordi denne vil bli en basis for videre diskusjon gjennom alle kapitlene.

Blodhevn

Blodhevn definerer jeg som et fysisk angrep på enten motstanderen eller et medlem av hans solidaritetsgruppe som ansees som et akseptabelt mål for hevn. Eksempler på uakseptable mål for hevn var kvinner, gamle menn og små barn. I lovgivningen kan man se en tendens til å forsøke å innskrenke retten til å ta hevn. Blodhevn skal ha vært langt mer utbredt i før-kristen tid, men det er allikevel faktorer i lovene som antyder at hevn var ansett som mer ærbart enn bøte-forlik. La oss nå se på hva både de norske og de islandske lovene har å si om saken. I den eldre Gulatingslovens mannhelgbolk finnes det en bestemmelse som sier: «Ingen har krav rettsbot for seg meir en tri gonger, korkje kar eller kvinne, um han ikkje hemnar seg innimellom».⁵³ I Magnus Lagabøtes landslov som trådte i kraft i 1274 var alle drap blitt forbudt. Her heter det i starten av mannhelgbolken:

«Men om et menneske dræper et andet menneske, da har det forbrutt alt, hvad det eiet, alene undtagen sine odelsjorder, enten en kar dræper en kvinde eller kvinde dræper karmand, med mindre han har begaat skjændseldrap (skemdarvig) eller gjort nidingsverk»⁵⁴

I seksjonen som definerer hva som er skjændseldrap og nidingsverk, såkalte ubotamål, ser man også spor av blodhevn «Det er og nidingsdrap om nogen hævner tyver. Det er og nidingsdrap, om nogen hævner sig på andre end gjerningsmand eller anstifter».⁵⁵ Nidingsdrap var en større forbrytelse enn et vanlig drap, man forbrøt da også odelsjorden sin og den kunne ikke gjøres opp for slik som et «vanlig drap». Det er interessant at det i denne kategorien inkluderes hevn mot andre enn den opprinnelige gjerningsmannen. Det kan tolkes som et tegn på at de som laget lovene var ute etter å få bukt med blodhevnen. De islandske lovene viser de samme tendensene som de norske lovene. Jónsbók er svært lik Magnus Lagabøtes landslov og ordlyden i Mannhelgbolk i de to lovene har mye til felles.⁵⁶ Grágás har dette å si om drap: «If a man kills someone, the penalty is outlawry»⁵⁷ og om mord: «It is prescribed that if a man murders a man, the penalty is outlawry. And it is murder if a man hides it or conceals the corpse or does not admit it.»⁵⁸ I sagamaterialet, både det som omhandler Island og Norge, som skal gåes igjennom videre vil det komme flere eksempler på at blodhevn vurderes positivt. Gjennom dette framblikk til slutten av 1200-tallet kan man se retningen av utviklingen i lovverkene.

⁵³ Den eldre gulatingslova, Mannhelgbolk kap.37.

⁵⁴ Magnus Lagabøtes landslov, Mannhelgbolk kap. 1.

⁵⁵ Magnus Lagabøtes landslov, Mannhelgbolk kap. 3 punkt 4.

⁵⁶ Jónsbók s 33ff og Magnus Lagabøtes Landslov, Mannhelgbolk.

⁵⁷ Grágás I Treatment of Homicid s 140.

⁵⁸ Grágás I Treatment of Homicid s 146.

Når jeg nå har vært inne på disse lovtekstene om å ta liv vil jeg også ta meg tid til å gjøre en presisering av termene mord og drap. Det er ikke all litteratur som er like nøye på disse skillene, men de er viktige fordi ordet mord ikke har den samme betydningen som drap og i tillegg er meningen, i alle fall for mord, ikke den samme nå som den var for nesten tusen år siden. Derfor er det av betydning å være bevisst ordbruken når man skal skrive om drap og mord som hendte i norrøn middelalder. Moderne norsk strafferett gir denne definisjonen på drap: « Den, som forvolder en andens Død, eller som medvirker dertil, straffes for drap».⁵⁹ Norsk lov deler videre drap i tre hovedkategorier: uaktsomt, forsettelig og overlagt. Uaktsomt drap, et vanlig eksempel er hvis noen drepes som følge av uforsvarlig bilkjøring, gir langt mildere straff enn forsettelig eller overlagt drap.⁶⁰ Forsettelig drap vil si at den skyldige var klar over følgen, eller tenkte seg den med overveiende sannsynlighet, av den handlingen som ble begått.⁶¹ For at et drap skal være overlagt må det være utført i overensstemmelse med en overveid beslutning.⁶² Hvis det er handlet med overlegg blir straffen langt strengere, da risikerer man lovens strengeste straff.⁶³ I Aschehoug og Gylendals lille norske leksikon er mord definert som en tidligere betegnelse av overlagt drap.⁶⁴ Men i dagligtale er grensene slappere og endel tilfeller der gjerningspersonen ender opp med å dømmes for forsettelig drap omtales som mord. Meningen av ordet drap var ikke så forskjellig da fra nå. I drap lå også da det å forvolde et annet menneskes død. Mord på den andre siden hadde en helt annen betydning. Betydningen av mord kommer klarest fram i den paragrafen av Grágás som jeg siterte i slutten av forrige avsnitt som definerer mord som at gjerningsmannen skjuler drapet, ikke innrømmer det og eller gjemmer liket.⁶⁵ I norrøn middelalder lå altså forskjellen i om handlingen, å forvolde et annet menneskes død, ble skjult fra samfunnet eller ikke, mens det nå til dags går forskjellen på gjerningspersonens intensjoner med sin handling.

Men det kan også diskuteres om hevn egentlig løste noen konflikter. Hevn var ofte et ledd i løsningsstrategien, men det var ikke vanlig at hevn gav en endelig løsning. Ut fra modellen ser man at blodhevn ikke førte direkte til noen løsning. Men fysisk makt, eller frykten for det, var en viktig mekanisme i konfliktløsningen fordi det kunne legge press på partene til å komme fram til en løsning.⁶⁶ Dette og andre pressmidler vil jeg komme tilbake til i behandlingen av de andre

⁵⁹ Almindelig borgerlig Straffelov 22 mai. Nr 10. 1902 § 233.

⁶⁰ Almindelig borgerlig Straffelov 22 mai. Nr 10. 1902 § 239.

⁶¹ Aschehoug og Gylendals Lille norske leksikon 2003: Forsett .

⁶² Aschehoug og Gylendals Lille norske leksikon 2003: Overlegg.

⁶³ Almindelig borgerlig Straffelov 22 mai. Nr 10. 1902 § 233.

⁶⁴ Aschehoug og Gylendals Lille norske leksikon 2003.

⁶⁵ Grágás I Treatment of Homicid s 146.

⁶⁶ Miller, William Ian 1990 s 187.

konfliktene jeg skal se på. Hevn kunne påvirke hvilken retning en konflikt tok, men det kom som regel ett eller flere ledd etter dette før det ble oppnødd en varig løsning på konflikten. Konseptet med hevn var nært knyttet opp mot æren. Ære er et komplekst begrep. Æren fungerte som en norm som styrte personers handlinger. Det var viktig å opprettholde sin ære både personlig og sosialt. Å opprettholde sin ære på det sosiale plan innebar å hevde seg ovenfor andre og slik klatre på den sosiale rangstigen. Æren var en viktig faktor i forhold til konfliktløsning og hvordan man håndterte konflikter. Det var viktig for alle parter å komme ut av konflikten med æren i behold. Ære spilte også en viktig rolle i vurderingen om når hevndrap var det rette alternativet. Man skulle ikke virke for ivrig etter å inngå ett forlik, samtidig så samfunnet positivt på dem som kunne få til et fredelig forlik. Man skulle ikke «bære døde slektninger i pengepungen».⁶⁷ Hvordan en konflikt ble håndtert var med på å heve eller senke de involverte parters æreskapital. En virkelig eller innbilt krenkelse av en persons ære kunne være grunnlag for at en konflikt startet eller eskalerte ut av proporsjon med hva den i bunn og grunn dreide seg om.⁶⁸

I Torgils og Havlides saga brukes blodhevn ved flere anledninger. Først i opptakten da Mårs drepte Torstein som hevn for såret Olav hadde påført Mår og ærekrenkelsen Mår var blitt utsatt for i forbindelse med fiskerlønningen. Andre gang da Mår drepte Hneite, som angrep ham på grunn av overgrep mot sin familie. Mår forsøkte også å drepe Olav, men mislyktes og fikk kjeft av sin beskytter Havlide. Så kommer vi til den kanskje mest interessante hendelsen i sagaen i dette henseende: Grims drap på Olav. Grims grunn til å ønske Olav død hadde ikke noe med hovedkonflikten i sagaen å gjøre. Grims forbindelse til hovedpersonene var at han og hans mor solgte en gård til Torgils og bodde der en stund etter salget. På Torgils gård, Stadarhol, ble det arrangert leker og der deltok både Grim og Olav. Om deres innsats sies det:

«Olav var dygtig i leg, voldsom og ivrig, Grim hadde ikke mange kræfter og ringe hårdførhed, men var meget ilter; han måtte derfor ofte give tabt overfor Olav og ble ilde medhandlet af ham, og hertil föjede de hån og spot. Grim forestillede dem, at det var uværdig at have ham til bedste og bruge ham til skive for deres angreb. Heraf havde de endnu mere löjer, og hans ord medvirkede ingen forandring»⁶⁹

Etter lekene dro Grim til en frende av Havlide som tok ham med til en samtale med Havlide. Havlide ville ikke oppfordre ham til å gjøre noe, men sa han skulle beskytte ham som en sønn hva enn som skjedde. Dermed ga han Grim indirekte lov til å drepe Olav.⁷⁰ Det var i Havlides fraksjons

⁶⁷ Nedkvitne, Arnved 2011 s 43.

⁶⁸ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 86f.

⁶⁹ Sturlungasaga s 26.

⁷⁰ Sturlungasaga s 25f.

interesse å drepe Olav som de tidligere hadde sørget for å få dømt fredløs. Det var en æressak å ikke la noen man hadde fått gjort fredløs sitte i fred. Derfor grep Havlide sjansen med begge hender og utnyttet Grims krenkede æresfølelse over å ha tapt i leker og blitt latterliggjort. For å få hevn for drapet på Olav utnyttet også Torgils andre. Han tok til seg en fredløs mann fra Vestfjorden på betingelse av at han måtte gjøre hva enn Torgils ba ham om. Torgils sendte ham som snikmorder til Havlides gård der han drepte en huskar.⁷¹ Torgils utnyttet en mann som var i en svært vanskelig situasjon og dermed var villig til å gjøre desperate og dristige ting for å få husly. Av dette ser man at hovedpersonene utnyttet andre, som også sto langt under dem på den sosiale rangstigen, til å utføre slike risikofylte handlinger.

Men hovedpersonene viste også vilje til å selv delta i fysisk kamp. På alltinget i 1120 viste Torgils god lyst til å ta livet av Havlide. Både da han først hadde lyst til å angripe Havlides følge da alle var samlet foran kirken, men ble snakket fra det av sin svoger og da han faktisk angrep Havlide. Havlide mistet bare en finger og knakk to andre fingre som følge av angrepet. Havlide hadde i dette tilfellet, mot sin sedvane, tatt med seg en øks da han gikk på tingmøtet. Om grunnen til at han vanligvis ikke bar våpen sier sagaen «Dette hadde han ikke tidligere plejet at gøre, ti han rådede så godt som altid ene i alle sager, hvem som han så havde med at gøre; Havlide havde nemlig både mange mænd under sig og var rig på ansete frænder.»⁷² Hvorfor Havlide vek fra sin sedvane denne dagen, på tross av konas råd som han senere innrømte var kloke, er uvisst.

Tilfellene av blodhevn som fremkom i denne sagaen tjente aldri til å komme nærmere noen løsning. I de fleste tilfellene var det derimot tvert om, deres funksjon var å sette i gang igjen konflikten etter forlik der en av partene ikke var tilfredse og derfor ønsket å fortsette konflikten. Ære ser også ut fra dette materialet ut til å være en sterk motivasjon i spørsmål om man skal velge å ta blodhevn. Ønske om å komme fram til en endelig løsning på konfliktforholdet ser ikke ut til å ha vært motivet i allefall. Om man drepte noen var det så godt som alltid noen som ville ta opp den dreptes sak og dermed fortsette konflikten.

Rettssaker

Rettens vei førte til oppgjør gjennom bøter eller fredløshet. Full fredløshet var i effekt en dødsstraff, i alle fall for menn. Fredløshet vil si at en person mistet all sin eiendom og alle sine rettigheter i samfunnet. Hvem som helst kunne drepe ham uten å risikere straffeforfølgelse. Fredløshet av

⁷¹ Sturlungasaga s 29.

⁷² Sturlungasaga s 33.

mildere grad ville si at man måtte forlate landet i 3 år. Det var også mulig å bli dømt fredløs bare i en del av landet, så man måtte holde seg unna det området. Selv om man valgte å gå rettens vei og få en offentlig dom var det ennå opp til den enkelte å sørge for at straffen ble satt ut i livet. Island manglet noen sentral myndighet som kunne sette en straff ut i live.⁷³ En teori satt frem av Jón Viðar Sigurðsson forklarer hvorfor domstolene ble brukt selv om det i utgangspunktet var ganske meningsløst når det ikke lå noen reell makt bak vedtakene de gjorde med at de vanligvis ble brukt for å legge press på en motstander.⁷⁴ Hans undersøkelser viser videre at kun 10% av konflikter gikk gjennom domstolene og at de resterende 90% ble løst gjennom private forhandlinger.⁷⁵ For å benytte seg av rettsystemet var det viktig å ha kjennskap til det. Kunnskap om loven og rettsystemet ble regnet som en god egenskap.

La oss nå se på hvordan domstolene ble brukt i konflikten mellom Torgils Oddeson og Havlide Mårsson. I starten av sagaen nevnes det en rettssak i forbindelse med Torgils og Havlides første mellomværende da Mår skadet fosterfaren sin, Trond, som bodde på en av Torgils gårder og løp til sin frende Havlide. Sagaen forteller ikke mer om dette enn at etter at Havlide hadde tatt imot Mår så påtalte Torgils saken og «Om denne retstvist og dens foranledning er meget at berette og således skal stridighederne mellem Torgils og Havlide Mårsson være begyndte».⁷⁶ Om rettssaken faktisk kom så langt som til at det ble avsagt en dom og om partene var tilfredse med den finnes det ikke noe informasjon om. Men faktum at denne episoden blir nevnt kan antyde at noen ikke var helt tilfredse og at det kan ha vært et medvirkende motiv i den videre utviklingen av konflikten. Denne hendelsen fant sted før krangelen over fiskerlønnen i 1117 og omtales som noe som hadde skjedd tidligere. Hvor mange år forut er ikke kjent.

Neste gang en rettssak kommer opp var på tinget det nest siste året av konflikten etter at tre runder med private forhandlinger hadde slått feil og blodhevn innimellom disse hadde drevet konfliktnivået til nye høyder. Etter at tinget hadde startet med en nytt forhandlingsforsøk som brøt sammen, over hvorvidt Olav hadde falt fredløs eller ikke, skulle saken opp for retten. Første runde stilte begge mannsterke og det var stor trengsel. Havlide med sin store flokk skal ha hatt til hensikt å bryte opp domstolen med makt. Resultatet av denne første rettsaken ble Torgils angrep på Havlide som jeg alt har nevnt ovenfor. Etter dette ble retten oppløst. Havlide bekjentgjorde sine sår og fikk retten flyttet til et sted som var lett å forsvare under påskudd av Torgils voldelige fremferd. I denne omgangen

⁷³ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 173.

⁷⁴ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 175.

⁷⁵ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 184 figur 10.

⁷⁶ Sturlungasaga s 11.

besto retten kun av folk fra Havlides flokk. I den rettsaken fikk Havlide Torgils dømt fredløs.⁷⁷ Det nevnes ikke noe om at denne måten å holde en rettssak på skulle være ugyldig. Havlide fulgte de riktige prosedyrene og dermed var det helt legitimt med en domstol der alle dommerne var venner av den ene parten og den andre parten ble holdt borte med makt. Men det går ikke noe videre enn det. Grunnen til dette ligger i det islandske rettsystemet som ikke hadde noen makt til å sette vedtakene ut i livet. Det var opp til den som hadde vunnet gjennom vedtaket å sette makt bak det. Når det gjaldt fredløshet måtte det holdes eksekusjonsdomstol på den dømtes gods. Dette kunne være et farlig foretak. Da Havlide forsøkte å fullføre eksekusjonsdom over Torgils ble han hindret av at Torgils hadde samlet en flokk på omkring 400 menn og planlagt hvordan han skulle forsvare de to mulige veiene Havlide kunne ta for å komme til gården hans. I dette tilfellet ser vi at Havlide gjør et forsøk på å konfiskere Torgils gods, men mislykkes.⁷⁸

I forhold til konfliktspillmodellen ser man at det første forsøket på en rettssak faller i den første veien tilbake til starten siden den blir avbrutt med fysisk makt og derfor ikke kommer noen vei. Den neste rettsaken kommer litt lengre, siden den blir forsvart fra å oppløses ved makt, men faller i neste omgang fordi Havlide ikke har stor nok overmakt til at han klarer å få satt dommen ut i livet. Bruken av rettsaker i denne sagaen viser godt hvor lite reel makt som lå i det islandske rettsystemet og hvor ubrukelig det var om man ikke hadde makt å sette bak avgjørelsen.

Private forhandlinger

En mulig måte å løse en konflikt på var gjennom private forhandlinger å komme fram til et forlik. Partene ble enig seg imellom om et oppgjør uten å blande inn noen «offentlig» institusjon. Antagelig var mange fornøyd hvis de fikk muligheten til å inngå et ærefullt forlik for alternativene var som vi har sett langt farligere. Men samtidig var det, som jeg var inne på i forbindelse med blodhevn, viktig å ikke fremstå som for ivrig etter å inngå forlik.⁷⁹ Det fantes flere underkategorier av private forlik. Jeg finner inndeling i dirkete forhandlinger, mekling og voldgift som Jón Viðar Sigurðsson bruker hensiktsmessig.⁸⁰ Direkte forhandlinger vil si at partene i konflikten forhandlet uten mellommenn og kom fram til en minnelig løsning. Mekling defineres som at en tredjepart går imellom partene og overbringer opplysninger og syn på konflikten. Det finnes tre hovedkategorier av meklere: Andre høvdinge, geistligheten og vanlige folk. Formålet med mekling var å få til en

⁷⁷ Sturlungasaga s 30-36.

⁷⁸ Sturlungasaga s 36ff.

⁷⁹ Miller, William Ian 1990 s 271.

⁸⁰ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 184.

«våpenhvile» for så å få istand enten direkte forhandlinger eller voldgift.⁸¹ Voldgift vil si at noen får sette frem en løsning som begge parter lover at de skal godta. Det finnes to typer av voldgiftsavgjørelser: Voldgift der det oppnevnes en eller flere tredjeparts personer til å avgjøre saken eller selvdøm der en av de involverte partene får lov å bestemme utfallet. Grenser for hva som kan og ikke kan inngå i en voldgiftsavgjørelse, enten selvdøm eller tredjeparts, er som oftest bestemt på forhånd.⁸²

Hvordan ble så private forhandlinger benyttet i Torgils og Havlides saga? Det ble gjennom sagaen gjort flere forsøk på å forhandle frem en løsning på konflikten. Det er også gjennom forhandlinger at den til slutt blir løst. Den første forhandlingen var etter opptakten til hovedkonflikten der Olav hadde såret Mår og Mår hadde drept Torstein. Torstein var en fisker ansatt av Hneite og Hneite tok opp saken med Mårs frende Havlide. Dette var en direkte forhandling som gikk glatt. Havlide tilbød uten diskusjon å betale bot for nevøens ugjerning.⁸³ Dette kunne ha blitt enden på hele saken om ikke Mår hadde vært misfornøyd. Hans, og hans følgesvenns, fremferd mot Hneites kone og datter, Hneites angrep mot ham på grunn av dette og Mårs drap av Hneite drev saken videre. Det var på dette tidspunkt Torgils overtar Hneites sak. Det ble igjen direkte forhandlinger, denne gangen mellom Torgils og Havlide. Disse forhandlingen fant sted på tinget, som var en vanlig arena for dette. Begge parter uttalte at de ikke ville være påståelige i saken fordi de var dratt inn på grunn av frender⁸⁴ og det var ennå ikke gått noen stor prestisje i saken. Her var det en diskusjon, men de kom rimelig enkelt fram til en minnelig løsning. Forliket gikk ut på bøter for Hneites drap, bøter for Mårs sår og Olav ble fredløs med betingelsene at han hadde 3 sommere til å komme seg bort og var fredhellig så lenge han var sammen med Torgils eller på hans jord.⁸⁵ Dette kunne også vært enden på konflikten, men igjen førte misnøye og æresfølelse til en ny sløyfe med blodhevn. Igjen var det underordnede, ikke Torgils og Havlide selv, som startet denne kjeden. Neste gang det gikk mot private forhandlinger var det ikke så enkelt. På dette tidspunktet i konflikten hadde det gått ære i saken og begge parter mente at deres anseelse sto på spill.⁸⁶ På tinget møtte begge med tallrikt følge og «man stræbte etter et forlig».⁸⁷ Dette kan tyde på at mekling også ble brukt her i tillegg til de direkte forhandlingene. Men denne gangen brøt forhandlingene sammen før de kunne komme til en løsning. Uenigheten gikk på om Olav var fredløs eller ikke da han ble drept. Torgils viste til

⁸¹ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 161f.

⁸² Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 165.

⁸³ Sturlungasaga s 15.

⁸⁴ Sturlungasaga s 19.

⁸⁵ Sturlungasaga s 19.

⁸⁶ Sturlungasaga s 31.

⁸⁷ Sturlungasag s 31.

bestemmelsen fra det forrige forliket at Olav skulle være fredhellig på hans jord og framholdt at det gjaldt all jord han eide, ikke bare hovedeiendommen hans. Havlide var uenig i dette, men sa at «jeg vil give Torgils 8 koværdier for han höjheds og anseelses skyld, men jeg kalder det gave og aldeles ikke bøde».⁸⁸ Dette var ikke akseptabelt for Torgils siden en gave i sin tur ville kreve en motgave fra ham. Begge parter skal ha vært misfornøyd da forhandlingene brøt sammen. I etterkant gikk det videre til en rettssak.⁸⁹ Disse episodene viser de mange måter private forhandlinger kunne ende opp med å ikke føre til noen endelig løsning.

Men til slutt er det gjennom mekling, hovedsakelig fra geistlig hold, at saken blir avgjort ved hjelp av selvdom, som var en form for voldgiftsavgjørelse. Det var presten Kjetil Torsteinson, senere biskop, som ved hjelp av en historie fra sin ungdom overtalte Havlide til å inngå et forlik med Torgils. Dette forliket kom istand i siste liten før det var i ferd med å bryte ut kamper mellom Havlide og Torgils og deres tilhengere. Etter at Torgils hadde betalt bøtene, som ble satt av Havlide, holdt de fred seg imellom resten av sine dager.⁹⁰ Havlides krav forut for forliket var at han ville ha selvdom i saken uten noen betingelser. Torgils sitt standpunkt var at han godt kunne gå med på å gi Havlide selvdom i saken, men bare på den betingelse at fredløshet og tap av høvdingdømme ble holdt utenfor. Havlide ble til slutt overtalt til å gå med på Torgils sine betingelser. Men boten han tildømte seg var uvanlig stor i forhold til hva som var sedvane i lignende saker på den tida. Torgils fikk hjelp med å betale den. Boten var faktisk så stor at den ble legendarisk og brukt av andre som det ultimate eksempelet på overdrivelse.⁹¹ I dette forliket må altså begge parter ha blitt tilfredsstilt, tiltross for den gigantiske bota. Det tyder på at begge parter ønsket fred. Dette er et eksempel på at når partene ble tilfredse og det var vilje til det var ikke fred uoppnåelig selv om veien dit hadde vært lang og snirklete. Detaljene omkring fremforhandlingen av dette forliket vil jeg komme tilbake til i kapittelet om konflikter mellom verdslige og geistlige makthavere fordi dette er så nært knyttet opp mot temaet der.

Denne sagaen er et godt eksempel på en tvist der alle de viktigste løsningsstrategiene tas i bruk og den viser også spiraleffekten i det islandske. Saken begynner hos tingmennene til de to høvdingene som iløpet av konflikten ender opp med å bruke dette i sitt politiske spill. Politisk sett var det gunstig for dem begge to å hevde seg på bekostning av den andre og for deres tilhengere var å hensette saken til sin høvding den måten de kunne komme noen vei med den. Nå har jeg brukt

⁸⁸ Sturlungasaga s 31.

⁸⁹ Sturlungasaga s 31.

⁹⁰ Sturlungasaga s 52.

⁹¹ Sturlungasaga s 110.

denne sagaen til å gå gjennom de mulige løsningsstrategiene og i forhold til konfliktspillmodellen sett at den passer godt inn. Handlingen vandrer gjennom labyrinten av løsningsstrategier før den tilslutt blir avgjort ved selvdøm. Herfra vil jeg derfor gå videre med å se på hvordan disse blir brukt i to andre islandske tilfeller og deretter vil jeg ta opp en konflikt mellom høvdinge i Norge og sammenligne dette med modellene som har kommet frem gjennom studiene av disse.

II.I.II Hvam-Sturla

Hvam-Sturlas saga beskriver en serie av konflikter mellom høvdingene Hvam-Sturla og Einar Torgilsson. I denne sagaen vil jeg i tillegg til å analysere konflikten utfra konfliktspillmodellen jeg presenterte ovenfor se spesielt på tidsperspektivet i konflikter og om gamle saker kunne komme til overflaten igjen. Jon Loftsons rolle er også et viktig tema. Jon Loftson var en mektig høvding som gjennom sin makt og sin dyktighet innenfor konfliktløsning fikk en helt spesiell posisjon på Island.

Hovedpersonene

Hovedpersonene i denne sagaen er Hvam-Sturla og Einar Torgilsson. Einar Torgilsson var sønn av Torgils Oddeson som var en av hovedpersonene i Torgils og Havlides saga. Torgils hadde egentlig ment at hans andre sønn Odde skulle bli høvding etter ham da han trakk seg tilbake og gikk i kloster. Men like etter dette døde Odde barnløs, av en sykdom som også tar livet av faren Torgils og søsteren Alvdis. Dermed endte Einar Torgilsson opp som høvding, men han ble aldri en særlig dyktig en som vi skal se. Sturla kjøpte gården Hvam av Bødvar Børksson i 1151 og etablerte seg som høvding. Einar Torgilsson gjorde seg helt fra starten av upopulær i distriktet ved å støtte en bande av illgjerningsmenn: «Efter disse begivenheder var det den almindelige mening, at bygdestyrelsen havde et andet præg, end da Torgils forestod den, og mange mænd, av dem for hvem meget syntes at stå på spil, søgte sig da bolig andensteds, hvor de kunde vente sig støtte.»⁹² Dette viser en viktig mekanisme i det islandske samfunnssystemet. Dersom en høvding ikke tok godt vare på sine tingmenns interesser og sørget godt for styre og stell i distriktet kunne de finne seg en annen høvding om de trodde det ville være bedre for dem.⁹³

Årsaken til konflikten og den første rettssaken

Det første mellomværende mellom Einar Torgilsson og Hvam-Sturla hadde opphav i en angivelig

⁹² Sturlungasaga s 67.

⁹³ Miller, William Ian 1990 s 23.

affære mellom Yngvild Torgilsdatter og Torvard som var Hvam-Sturlas svoger. Torvard ble skadet på vei hjem fra en varm kilde og ble båret til gården Yngvild bodde på. Der stelte hun ham til han ble frisk. Det gikk rykter om at det var mer imellom dem enn vennskap. Etter at han hadde dratt skjulte Yngvild seg innendørs hele sommeren og en omflakkende kvinne som kom til gården fødte et barn der, men det ble antatt å være Yngvild og Torwards. Einar forhørte Torvard om saken og Torvard fridde seg fra anklagen ved å la en mann som het Grim bære jernbyrd for seg. Men så stakk både Torvard og Yngvild av til Norge og ryktene fikk dermed nytt liv. Einar Torgilsson beskyldte Hvam-Sturla og hans kone Ingebjørg for å være medvitere og for å ha rådet Torvard til å angi falsk barnefar. Han saksøkte Hvam-Sturla for dette forholdet og Hvam-Sturla på sin side saksøkte Einar for bøter han skulle ha betalt til biskop Klæng i forbindelse med jernbyrden. Begge ble dømt til fredløshet av mildere grad, men ingen av dem klarte å gjennomføre eksekutionsdommen.

Første skritt partene tok etter at konflikten dem i mellom var et faktum var å saksøke hverandre. Saken kom opp for retten og i begge sakene ble det tatt en avgjørelse; både Einar Torgilsson og Hvam-Sturla ble dømt fredløse av mildere grad. Men saken får ikke noen endelig løsning for den faller i neste trinn i modellen, gjennomførelse, siden ingen av dem klarer å gjennomføre eksekutionsdommen som var første skritt til å sette en fredløshetsdom ut i live. Dermed var de ikke noe nærmere en endelig løsning enn da de startet med å saksøke hverandre, om noe heller lengre ifra siden begge parter hadde grunn til misnøye. Det var ved hjelp av rå makt begge klarte å hindre den andre i å gjennomføre den siste og avgjørende delen, eksekutionsdomstolen som måtte holdes på den fredløses grunn. Eksekutionsdomstoler var som vi allerede har sett i Torgils og Havlide saga en farlig og vanskelig affære å få gjennomført. Dermed var dette et punkt, hvis fredløshet var en del av dommen, der veien om rettsaker lett sporet av på veien mot en løsning på konflikten.

Hevn, mekling og voldgift.

Neste år, 1160, på vei til alltinget snudde Einar Torgilsson på halvveien og brant gården Hvam og ranet godset før han dro videre til tinget. Venner av begge parter fryktet for konsekvensene av konflikten mellom Einar og Hvam-Sturla, så det ble gjort intense forsøk på å mekle. Til slutt kom det til enighet om å løse saken ved voldgift med biskop Klæng som voldgiftsdommer. Biskopen avla femtedomsed på at han skulle avsi en rettferdig dom, som ble at begge skulle betale hverandre bøter og Einar måtte gi tilbake det ranede gods. De var forlikt i navnet, men Hvam-Sturla spesielt var ikke fornøyd. Om dommen sa han: «jeg agter biskoppens ed lige så høyt som en påskemesse, og slikt kan jeg ikke vurdere i penge, men er os en ære; dog vil de fleste finde udredelserne så og

kendelsen ikke indbringende.»⁹⁴

Einar tydde nå til vold, noe som førte til at begge parters venner ble redde hvordan denne saken kunne ende og dermed intensiverte sine forsøk på å få til forhandlinger. Dette understreker poenget om at voldshandlinger og hevn egentlig ikke løste noe, men førte konflikten videre i sitt løp. Bortsett fra når de skremte tredjeparter til å tre inn som meklere og dermed få situasjonen inn i private forhandlinger. I denne situasjonen førte volden til mekling som igjen førte til voldgiftsavgjørelsen. Det forliket som ble ordnet ved hjelp av biskop Klæng endte heller ikke konflikten. Dette var fordi den ene parten, Hvam-Sturla, ikke var tilfreds. Han var misfornøyd fordi han ikke følte han hadde fått sin æresfølelse gjenopprettet gjennom den økonomiske kompensasjonen. Her er det verdt å legge merke til biskop Klængs rolle som voldgiftsdommer. Jón Viðar Sigurðsson har undersøkt hvem som ble valgt til voldgiftsmenn og kommet fram til at geistligheten var involvert i omkring 25% av tilfellene.⁹⁵ Hvam-Sturla gir utrykk for sin aktelse for biskopens avgjørelse, men det er allikevel ikke nok til å få ham til å overholde forliket. Å ikke overholde en voldgiftsavgjørelse, kunne bli sett som en fornærmelse mot voldgiftsdommeren.⁹⁶

Hevn i flere akter

Ved første og beste anledning yppet Einar Torgilsson med Hvam-Sturlas stesønn og startet dermed fiendtlighetene opp igjen. Hvam-Sturlas stesønn Einar Ingebjørgson arvet gården Sælingsdalstunge og da han ble myndig giftet han seg etter Hvam-Sturlas anvisning. I medgift til kona fikk han blant annet noen øyer. Disse øyene hadde Einar Torgilsson pleid å låne av svigerfaren til Einar Ingebjørgson. Einar Torgilsson mente han fortsatt hadde rett til å bruke øyene. Einar Helgeson var uenig og satt sine sauer på øya. Einar Torgilsson flyttet vekk hans sauer og satt sine sauer der, i prosessen skadet han en bonde som ikke ville låne ham båt. Einar Ingebjørgson klaget til sin stefar Hvam-Sturla som gikk med på å hjelpe ham. På vei til et gjestebud dro de til øyene og slaktet alle Einar Torgilssons sauer. Mens Einar Ingebjørgson var bortreist den vinteren dro Einar Torgilsson hjem til ham med flere menn. En av dem som han hadde gitt beskjed om å angripe svigerfaren. Men denne mannen, Torgeir, var nærsynt og såret feil mann. De slapp bort ved hjelp fra en huskar fikk kvinnene får meldt fra til Hvam-Sturla.

Nye konflikter mellom Einar Torgilsson og Hvam-Sturla blusset opp over handlinger gjort av deres tilhengere. Dette gjaldt blant annet en sak over kidnapping av kona til en prest og tyveri av hans

⁹⁴ Sturlungasaga s 71-72.

⁹⁵ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 166.

⁹⁶ Jón Viðar, Sigurðsson 1999 s 166.

hest begått av en av Einars menn og Einar Ingebjørgsons flørt med en annen manns kone. Den neste store saken ble over arven etter en mann som het Øssur den rike. Øssur den rike var sønn av en ubetydelig mann, men hadde dratt til sjøs med en nordmann og gjort seg rik. Etter ham var det flere mulige arvinger. En mulig arving var et fattig brødrepar, Grim og Skofte, de fikk støtte av Einar Torgilsson. Han skaffet seg rett til deres arv gjennom håndslag på at han til gjengjeld skulle forsørge dem. Den andre mulige arvingen var Odd Josefson. Øssur ville at han skulle ha arven. Odd søkte støtte hos Hvam-Sturla og tilbød ham betaling for hans tjenester. Hvam-Sturla sa han ikke ville strides mot Einar Torgilsson i saken, men at Odd burde søke hjelp hos stesønnen hans, Einar Ingebjørgson. Einar Ingebjørgson fikk samme tilbud som Hvam-Sturla og sa han måtte rådføre seg med ham. Hvam-Sturla sa at han alltid vil støtte Einar i rettstvister. Einar Ingebjørgson og Odd ødela noen båter, og mens Einar Torgilsson var på tinget forsøkte de å bortføre noe kveg som de trodde hørte til arven etter Øssur, men egentlig var det Einar Torgilssons kveg. Dette førte til en kamp der folk ble drept på begge sider. Kveget ble levert tilbake. Einar Torgilsson og Hvam-Sturla var begge på tinget og der fikk de bud om hva som hadde skjedd.

Det var igjen Einar som først hisset opp gemyttene igjen, selv om det var Hvam-Sturla som ga sterkeste uttrykk for misnøye etter det forrige forliket ble inngått. I denne saken tar begivenhetene klart mønster av handling, hevn og gjenhevn og igjen fører ikke voldshandlingene konflikten noe nærmere en løsning, men tjente til å drive konflikten framover og tilfredsstille partenes æresfølelse.

Mekling, rettssak og fredhellighet

En tilstand av gjensidig fiendskap hersket, og begge parter samlet samarbeidspartnere. Det forsøktes å oppnå forlik, men saken havnet for retten og begge parter ble dømt fredløse. Folk ønsket ikke at sakene skal stå slik når de vendte hjem fra tinget så det blir ordnet med et forlik, om fredhellighet. Hvam-Sturla likte avgjørelsen dårlig. Da de kommer hjem samlet begge mange folk om seg på gården. Einar Ingebjørgson likte å dra til en varm kilde med få folk. Hvam-Sturla sa det var for farlig og flere folk fikk bli med, det var bra for dem siden Einar Torgilsson planla et bakhold. Det kom ikke til kamp.

Det var mange som hadde interesse av å få til et forlik, så når begge parter samlet styrker omkring seg ble det forsøkt å mekle mellom partene. Men dette førte ikke til noe fordi forhandlingene brøt sammen og dermed var de tilbake til utgangspunktet. Saken kom opp for retten på alltinget, men rettssaken førte ikke til noe mer enn at begge igjen ble dømt fredløse. Ingen var tilfredse. Men da

tinget gikk mot slutten «forkom det folk ufredeligt, om sagerne i denne tilstand nåede hjembygden.»⁹⁷ Her grep altså andre inn fordi de så at situasjon ville bli svært ustabil i hjembygden hvis begge disse to høvdingene, med de styrker de hadde samlet omkring seg, skulle forsøke å sette ut i live en fredløshetsdom over hverandre. Derfor ble det igjen meklet og denne gangen kom de fram til at saken skulle henskytes til biskop Klængs voldgiftsavgjørelse. Som følge av dette stilles fredløshetsdommene i bero. Men Hvam-Sturla utrykte sterk misnøye med avgjørelsen til biskopen som han mente ikke var rettfærdig. Her skal man legge merke til at biskop Klæng var en frende av Einar Torgilsson og er nevnt som en av de hjelperne han skaffet seg.⁹⁸ Hvam-Sturlas misnøye gjør at heller ikke denne runden med forhandlinger førte frem.

Enden på konflikten mellom Einar Torgilsson og Hvam-Sturla.

På tinget neste år, 1171, saksøkte Einar Torgilsson Hvam-Sturla for å ikke overholde forliket. Nye forsøk ble gjort på å få til et forlik. Hvam-Sturla fikk bot for å ikke overholde forliket og den tidligere avgjørelsen sto ved lag. Einar Ingebjørgsson forlot Island og dro til Norge. Hvam-Sturla la defensive planer etter tinget og forsøkte å beskytte seg og sine. Svigersønnen Ingjald var ikke så ivrig til å gi etter for disse tiltakene. Men det viste seg å være grunn for dem, for mens Hvam-Sturla vokter på sin gård ble Ingjald ranet av Einar Torgilsson. Om morgenen da det ble oppdaget dro Ingjald til Hvam-Sturla og så videre med mange folk etter Einar Torgilsson og hans folk. Det kom til kamper og etter at Einar ble skadet ba han om fred. Det tilsto Hvam-Sturla ham. Deretter holdt de seg begge i ro fram til det neste tinget. På tinget ble de enige om at Gissur Hallson og Jon Loftson, to av Islands mektigste høvdingar, skulle dømme i saken. Om dommen sa Jon Loftson dette: «... disse kendinger indrettedes som det forekom rimeligst, når forliket skulede overholdes, og ikke så ubillig som tidligere var skèt.»⁹⁹ Dette forliket gjaldt alle sakene som hadde vært mellom dem og da de dro hjem fra tinget var de forlikt. De nøyaktige betingelsene i forliket forteller ikke sagaen noe om i dette tilfellet.

I denne siste fasen av den store konflikten mellom Einar Torgilsson og Hvam-Sturla ble mange mulige løsningsstrategier benyttet. I første omgang saksøkte Einar Hvam-Sturla for å ikke overholde forliket. Igjen var det venner av begge parter som meklet. Avgjørelsen ble, det er uklart om dette var en dom gjennom rettssak eller en privat forhandlet avtale, at Hvam-Sturla måtte betale en bot og at tidligere avgjørelser ble stående. Begge parter fredhellighet ble igjen forkynt.¹⁰⁰

⁹⁷ Sturlungasaga s 84.

⁹⁸ Sturlungasaga s 84.

⁹⁹ Sturlungasaga s 92.

¹⁰⁰ Sturlungasaga s 86.

Deretter fulgte ranet og kampen på heden. Etter at kamper drev saken til en voldgiftsavgjørelse ble det endelig en ende på saken. Noe av årsaken til dette lå nok i Jon Loftsons rolle og hans evne til å komme fram til en løsning som begge parter i konflikten kunne være tilfredse med. Jon Loftson og hans viktige rolle skal jeg vende tilbake til i slutten av dette underkapittelet. Denne konflikten har illustrert tydelig hvordan det ikke kan komme til noen varig løsning før alle parter er tilfredse med utfallet og bruk av vold og makt tjener til å gjenopprette ære og til å drive videre. Vold og maktdemonstrasjoner kan indirekte føre nærmere en løsning ved å drive venner til å intensivere meklingen og å dra inn tredjeparter i frykt for hvor ting skal ende.

Hvam-Sturla og hans konflikt med presten Pål

Videre fortelles om flere mindre konflikter Hvam-Sturla har med forskjellige menn. Sakene gjelder bortløpne koner, farskapssaker, utroskap og skilsmisseoppgjør. I den ene saken var også Einar Torgilsson involvert, men konflikten mellom dem utviklet seg ikke videre denne gangen. Noe som tydet på at de nå var tilfredse med det forliket som kommet istand gjennom Jon Loftsons voldgiftsavgjørelse, og de nå ønsket å holde fred med hverandre.

Den siste store konflikten i Hvam-Sturlas saga gjaldt også et arveoppgjør. Pål Sølveson, en gammel geistlig, bortgiftet sin datter Torlaug til Tore den rike. De fikk mange barn sammen, men alle døde og derfor overtalte Torlaug mannen til at de skulle dra på pilegrimsreise til Roma. På veien fødte hun en sønn. Både Torlaug, Tore og den lille sønnen døde innenfor et kort tidsrom. Rekkefølgen av dødsfallene, først Tore så gutten og tilsist Torlaug, ble diskutert og førte til uenighet om arvefølgen. Pål Sølveson hevdet han hadde rett på alt. Bødvar Tordson, Hvam-Sturlas svigerfar, krevde en del av arven på vegne av Vigdis, en ektefødt søster av Tore. Det ble gjort forsøk på å få til et forlik mellom dem. Saken ble lagt under Jon Loftsons dom og han ga Pål jorden og løsøre, men han måtte betale en sum til Vigdis for enighetens skyld. Bødvar var ikke fornøyd med dette forliket og satte seg til på gården det var snakk om. Et forliksmøte mellom partene kom i stand. Dette fant sted i 1180. Men ettersom forhandlingene trakk ut ble Påls kone hissig og angrep Hvam-Sturla, hun prøvde å stikke ut øye hans så han skulle ligne Odin, men det ble bare et sår i kinnet. Situasjonen kunne fort blitt farlig, men Hvam-Sturla roet ned stemningen og sa de først skulle ordne det forliket de var kommet for å snakke om så kunne dette nye ordnes mellom ham og Pål etterpå. Den opprinnelige tvisten ble avgjort ved at Pål ga seg og Bødvar fikk det han ønsket seg; 1/3 av godset etter Tore den rike. Pål tilsto Hvam-Sturla selvdøm for såret mot at han ikke skulle ta saken for retten. Dermed skiltes partene. Neste vår, 1181, kom Hvam-Sturla tilbake for å avsi sin dom. Han sa «hvorfor skulde vi unnlade at følge den forstandigste mands, Havlide Mårssons, eksempel, da han

kom til skade ved at såres»,¹⁰¹ og så krevde han en like vanvittig bot som det Havlide Mårsson gjorde. Dette henviser til den boten Havlide Mårsson krevde av Torgils for sin avhogde finger i slutten av Torgils og Havlides saga. I det tilfellet aksepterte som tidligere nevnt Torgils boten, selv om den var veldig mye høyere enn det som var normen i lignende saker, og det ble enden på alle mellomværende som hadde vært mellom ham og Havlide. Pål, etter å ha rådført seg med sønnene sine, besluttet derimot å ikke godta bestemmelsen. Han søkte Jon Loftsons hjelp. Jon Loftson sa seg villig til å hjelpe fordi som han sa: «at det sömmede sig ilde, at hövdinger med så stor uretfærdighed angreb en så ypperlig gejstlig». ¹⁰² På tinget det året holdt Pål og Jon Loftson sammen. Biskop Torlak oppfordret Pål til å bære våpen. Bødvar oppsøkte Jon Loftson for å teste ut hvor han sto i saken og da det viste seg at han ville støtte Pål sa Bødvar at det ville koste noen av Påls venner hodet om ikke Hvam-Sturlas vilkår ble oppfylt. Til dette svarte Jon Loftson «folk ved vel, at Sturla ofte er rask til manddrab, men fler forstår at lade mænd dræbe end Sturla alene, og det siger jeg dig Bödvar!at hvis Sturla lader dræbe èn mand for Povl, skal jeg lade dræbe tre mænd for Sturla.»¹⁰³ Stemningen på tinget var spent. Hvam-Sturla holdt en dag en tale utenfor boden sin der han kommenterte Jon Loftsons makt og ry som en man henskyter saker til og går med på at han skal få avgjøre. Boten for såret ble satt kraftig ned. Jon Loftson tilbød Hvam-Sturla å oppfostre sønnen hans. Pål ga Jon Loftson rike vennegaver. Hvam-Sturla likte det dårlig da han fikk vite at Torbjørg, Påls kone som angrep ham, var død for da hadde han ikke lenger påskudd for konflikter med sønnene hennes. Hvam-Sturla døde av alderdom.¹⁰⁴

Denne siste saken er todelt, arvekonflikten og Hvam-Sturlas sår. I arvekonflikten ser man det kjente fenomen at et forlik som ikke tilfredsstillende ikke vil bli overholdt. Ikke engang Jon Loftson kunne alltid få et forlik til å holde. Det endelige forliket her kommer i stand tross for at møte ble noe forstyrret da Påls kone såret Hvam-Sturla. Dette gjorde nok Pål mer villig til å gå inn i et forlik. Hvam-Sturla var med som en av hovedforhandlerne på motstanderens side. Siden han nå var avhengig av godvilje fra Hvam-Sturla som nå hadde en sak mot ham.¹⁰⁵ Dette konkluderer arvetvisten etter Tore den rike.

Hvam-Sturla fikk i saken over sitt sår selvdøm og hadde det ikke vært for at han bestemte seg for å kreve en uhørt høy bot hadde den nok endt her. Pål uttrykte skepsis til å gi ham selvdøm fordi han

¹⁰¹ Sturlungasaga s. 110.

¹⁰² Sturlungasaga s 111.

¹⁰³ Sturlungasaga s 111.

¹⁰⁴ Sturlungasaga s 57-115.

¹⁰⁵ Miller, William Ian 1990 s 158.

hadde rykte for å være urimelig, men hans venner overtalte ham til at det var den beste løsningen.¹⁰⁶ Selvdom hadde en funksjon der det i seg selv hjalp å gjenopprette æresfølelsen til en krenket part. Miller beskriver dette aspektet med selvdom veldig godt:

«It is helpful to think of self-judgment as having two aspects: The grant of power and the determination of the award. The grant itself a form of compensation, the specie being in units of prestige and honor, and the party receiving it accepts it in his role as principal. But once the power is assumed, the principal becomes an arbitrator, and he is expected to behave in accordance with the general norms governing third-party decision makers, as well as any specific limitations negotiated prior to the transfer of power. To oversimplify greatly, the award should have some element of forbearance in consideration that a payment of much value, the power itself, has already been made»¹⁰⁷

Hvam-Sturla brøt her normene og viste ikke den forventede moderasjon i sitt krav, for såvidt helt i tråd med hva Pål fryktet. Jon Loftson var igjen instrumentell i løsningen. Hans støtte til Pål gjorde ham istand til å sette seg opp mot Hvam-Sturlas krav. Jon Loftson har makt til å stå imot trusselen som blir framsatt og igjen true Hvam-Sturla. Jon Loftsons makt og ry som en forhandler ga ære i å hensette sin sak til han. Generelt press for at han skulle gi etter og det faktum at Hvam-Sturla allerede en gang hadde krenket Jon med å ikke overholde et forlik han hadde forhandlet fram fikk tilslutt Hvam-Sturla til å gi etter.

Jon Loftson, Islands parallell til en konge?

Jon Loftsons var den klart mektigste høvdingen på Island i dette tidsrommet. Han avgjorde flere av konfliktene i denne sagaen. På grunn av sin enestående maktposisjon hadde Jon Loftson også en spesiell rolle innen konfliktløsningen. Det ser ut som om det var attraktivt for begge parter at han var den som fikk avgjøre saken. Høvdingers makt var nært knyttet opp til deres posisjon innenfor konfliktløsningen og derfor er det kanskje ikke noe å undre seg over at en høvding som var i en unik situasjon når det gjaldt makt også holdt en spesiell posisjon innenfor konfliktløsning. Jon Loftson var den som avsa dom både i konflikten mellom Einar Torgilsson og Hvam-Sturla og mellom Hvam-Sturla og Pål. En faktor som forsterket Jon Loftsons enestående posisjon, i tillegg til hans maktposisjon, kan ha vært at han var en svært dyktig forhandler.¹⁰⁸ En dyktig forhandlers talent lå ifølge William Ian Miller i «manipulating the rather constrictive conventions governing the content of arbitrated judgements in such a way as to satisfy the aggrieved without alienating the

¹⁰⁶ Sturlungasaga s 109.

¹⁰⁷ Miller, William Ian 1990 s 287.

¹⁰⁸ Miller, William Ian 1990 s 279 og Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 166.

wrongdoer into noncompliance». ¹⁰⁹ Jón Viðar Sigurðsson skriver om Jon Loftsons status: «This status was not only a result of his powerful position but also attributable to the fact that he showed consideration for the parties involved and promised to support them in other disputes if they accepted his decisions.» ¹¹⁰ En episode som står litt utenom hovedhandlingen i Hvam-Sturlas saga der Jon Loftson viste sin dyktighet som forhandler omhandlet brødrene Snorre og Pål, som var mektige høvdinger fra Vatnesfjord. Pål ville kidnappe den pene kona til en fremstående geistlig. Dette fikk han broren med på selv om han, Snorre, mente det var en usømmelig ting å gjøre. De kidnappet Hallgerd, som kona het, og folk mente det var en dårlig handling. Jon Loftson ble dratt inn i saken gjennom vennskapsbånd da den ble diskutert på alltinget. Han snakket med Hallgerd og lovet henne hjelp og vennskap hvis hun gikk frivillig tilbake til sin mann. Det gjorde hun. Senere krevde hun inn tjenesten Jon Loftson hadde lovet henne når en mann som het Svein, og bodde på Hvam, kidnappet hennes datter Valgerd. Jon Loftson sendte sin sønn Sæmund som sammen med Einar Torgilsson og Torleiv Beiskalde dro til Hvam og stevnet Svein. Jon Loftson får avgjøre saken på tinget og de fleste blir fornøyde. ¹¹¹ Selv om det er svært spesielt at det i dette tilfellet er en kvinne Jon Loftson lover gjentjenesten til så illustrerer episoden hans dyktighet som konfliktløser godt. ¹¹² Jon Loftson brukte noe av den samme taktikken i forliket mellom Pål og Hvam-Sturla da han satte boten til Hvam-Sturla ned til et nivå som var i tråd med normene, men samtidig tilbød oppfostring av Hvam-Sturlas sønn. Dette var en stor æresbevisning. ¹¹³ Siden Jon Loftson kommer til å spille en viktig rolle også i sagaen om Gudmund Dyre skal jeg nå se videre på den før jeg vender tilbake til Jon Loftson.

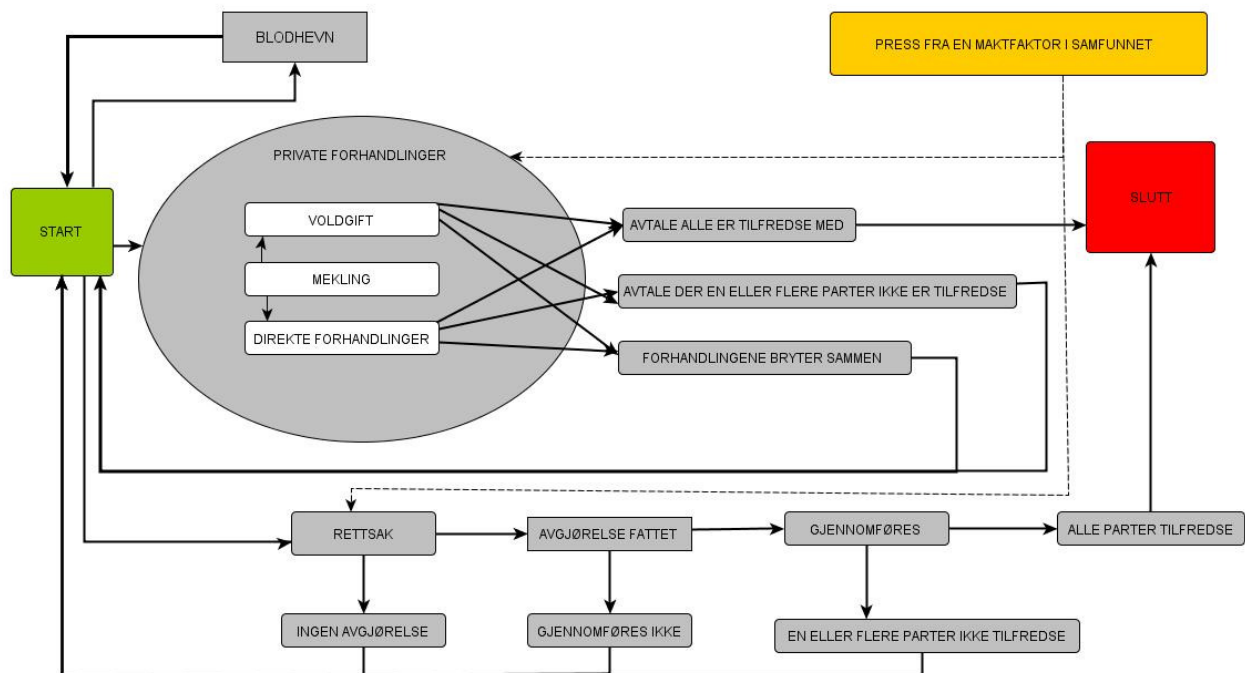
¹⁰⁹ Miller, William Ian 1990 s 279.

¹¹⁰ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 166.

¹¹¹ Sturlungasaga s. 101-103.

¹¹² Jón Viðar Sigurðsson 2010 s 133f.

¹¹³ Sturlungasaga s 113.

Illustrasjon 3: Konfliktspillmodellen med tillegg for eksternt press

For å oppsummere Hvam Sturals saga: Her som i sagaen om Torgils og Havlide ser man alle løsningsstrategiene tatt i bruk. Spesielt ser man godt her eksempler på at hvis et forlik, eller en dom, skal holde må alle parter være fornøyd. Hevn fungerte som en katalysator for konfliktene. Hevn løste egentlig ikke noe, men bidro til å gjenopprette ære samtidig som det brakte konflikten et skritt videre. Konflikten beveget seg ikke direkte til mål gjennom bruken av en av løsningsstrategiene, men den gikk flere runder i labyrinten før den ble avsluttet. Dette stemmer også godt overens med funnene fra konflikten mellom Torgils og Havilde. Men for at konfliktspillmodellen skal fungere ennå bedre på denne serien med konflikter kan man introdusere et nytt element: Press fra en maktfaktor i samfunnet. Det vil si en person, gruppe eller institusjon som hadde makt til å påvirke hvordan personene involvert i konflikten valgte mellom løsningsstrategiene. I denne sagaen har Jon Loftson som spilte denne rollen slik vi har sett ovenfor. Han vil også spille den i sagaen om Gudmund Dyre og når jeg etter det kommer til de norske forholdene skal vi se kongene spille samme rolle der.

Om tidsperspektiv og hvorvidt man lot sovende hunder ligge

Avslutningen av denne sagaen da Hvam-Sturla fikk beskjed om at Torbjørg, kona til hans tidligere motstander Pål som angrep ham under forliksmøtet, var død åpner for en interessant drøfting. Holdt

islenderne på gamle saker for å kunne bruke dem til å holde fiendtligheter gående eller ble konflikter løst fort og så begravet for godt? Hvam-Sturla skal ha uttalt følgende da han ble spurt om hvorfor han tok så på vei over budskapet om Torbjørgs død: «... jeg føler meg ilde til mode, fordi jeg mente, at der var alltid vilde være anledning til fiendtligheter mod Povls og Torbjørgs sønner, så længe hun levede, men nu går det ikke vel an at forfølge dem, da hun er død».¹¹⁴ Er dette utsagnet representativt for holdningene til islandske høvdinge omkring Hvam-Sturlas tid? Jón Viðar Sigurðsson mener at fordi voldgift var så effektiv løsningsstrategi så formet det samfunnets utvikling og de fleste saker ble løst raskt, innenfor en ramme på uker eller måneder. Dette mener han førte til at: «...there were no rival factions feuding with each other for decades because of some old, unresolved conflict»¹¹⁵ William Ian Miller representer et annet syn på dette. I sin diskusjon omkring feider og deres funksjon i det islandske samfunnet skriver han:

«The continuance of good relations was assisted greatly by the fear of feud. Still, very little was ever buried and forgotten, for the fact of a prior wrong could be resurrected at a later date to justify a newly conceived desire to establish hostile relations.»¹¹⁶

Det første man må være oppmerksom på her er tidsperspektiv. I Hvam-Sturlas saga strekker konfliktene mellom Hvam-Sturla og Einar Torgilsson seg over en periode på omkring 20 år. Hvam-Sturla skal ha kjøpt Hvam i 1151 og vinteren etter ble Einar Torgilsson høvding alene etter at broren, faren og søsteren var død av sykdom. Einar Torgilssons ran på Ingjalds, svigersønnen til Hvam-Sturla, gård og den påfølgende hedekampen er satt til etter tinget i 1171 og det endelige forlik skal ha funnet sted neste allting, altså i 1172.¹¹⁷ I Torgils og Havlides saga varte konfliktene mellom disse to høvdingene i omkring 4 år fra 1117 til 1121. I sagaene om Gudmund Dyre, som jeg skal komme inne på i neste underkapittel, strekker handlingen seg over 12-13 år.¹¹⁸ Det er også som tidligere nevnt i begge disse sagaene mange små konflikter som ofte løses raskt. Noen serier av konflikter kan dra ut, men alle ser ut til å få en endelig løsning innenfor hovedpersonens levetid. Fra Hvam-Sturlas utsagn kan man også se at levetid er en viktig faktor, han er jo lei seg fordi ved Torbjørgs død har hans mulige påskudd for konflikt med hennes sønner gått ut på dato. Det ser ut som om innenfor en ramme av en levetid, hovedpersonen eller den som fører saken etter ham om han er blitt drept, kunne gamle saker brukes. Viktigheten av å ikke ha noen uoppgjorte saker som

¹¹⁴ Sturlungasaga s 114.

¹¹⁵ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 170.

¹¹⁶ Miller, William Ian 1990 s 187.

¹¹⁷ Sturlungasaga s. 63 og 86-92.

¹¹⁸ Konflikten over arven etter Teit der Gudmund Dyre først kommer inn i fortellingen er datert til 1187 (Sturlungasaga s. 145) og det endelige forliket på serien med konflikter som fulgte fant sted i 1199 eller 1200 (Sturlungasaga s 191ff).

kunne brukes imot en skal vi også få se i Gudmund Dyres saga: Da Gudmund Dyre hadde brent inne sin hovedmotstander og følte seg omringet av fiender var noe av det første han gjorde å betale en uoppgjort bot for en sak som hadde funnet sted noe tidligere.¹¹⁹

II.I.III Gudmund Dyre

Handlingen i Gudmund Dyres saga fant sted mellom 1187 og 1200. I historien om Gudmund Dyre finner man flere gode eksempler på interessante fenomener innenfor konfliktløsning. Den bekrefter konfliktspillmodellen som allerede er utviklet, men med et nytt tillegg for den rollen egging spilte. Den langvarige konflikten mellom Gunmund Dyre og Ønund, og senere hans arvinger, illustrerer igjen hvordan en konflikt kan bli forsøkt løst flere ganger for så å bryte ut igjen etter en tilsynelatende løsning fordi en av partene ikke var tilfreds med den. Et annet spesielt interessant fenomen i denne sagaen er hva som skjer i den situasjonen som folk kunne havne i hvis de var bundet til begge sidene og deres rolle som forhandlere var utspilt. Det er to svært gode eksempler på slike situasjoner i historien om Gudmund Dyre. Diskusjonen av Jon Loftsons rolle fra tidligere fortsetter her. Jon Loftson var instrumentell i forhandlingene om forlik også i denne sagaen. Sammenligning mellom hvordan en høvding som kan se seg selv som den mektigste blant likemenn og en konge som er over sine undersåtter, men likevel avhengig av deres støtte er høyst interessant.

Tre konflikter

Sagaen starter med en fortelling om et arveoppgjør etter en mann som het Teit i 1187. Faren hans var gått i kloster så han kunne ikke teknisk sett eie jordisk gods, derfor mente farens brødre at de hadde rett på arven. Saken mellom dem og en som hadde kjøpt arveretten av munken gikk til partenes høvdinger og lagde mye oppstyr i distriktet. Gudmund Dyre var en høvding som ikke hadde valgt side i saken. Han gikk imellom og forhandlet fram forlik først på vårtinget i distriktet der han hindret både rettssak og kamper. Så gikk saken til retten på alltinget og etter at folkene kom hjem derfra kom det nesten til kamp igjen da fredløshetsdom, mot begge partene, skulle settes ut i livet, men igjen gikk Gudmund Dyre imellom og hindret åpen kamp. Partene satt så en stund på gårdene sine og vaktet på hverandre. Gudmund Dyre gikk igjen imellom en tredje gang og fikk tilslutt til et forlik som holdt. Gudmund Dyres anseelse økte betraktelig med denne affæren.¹²⁰

¹¹⁹ Sturlungasaga s 177f og 166.

¹²⁰ Sturlungasaga s 142-150.

Det var en voldsom mann som het Bjørn, han hadde vært i følget til Ønund, og var mistenkt for ran. En høvding som het Jon Ketilson dro, etter råd fra biskop Brand, ut for å ta Bjørn og dermed gjenopprette ro i området. Han og mennene hans fanget Bjørn mens han fisket og henrettet ham. Ønund ble svært sint over dette, fordi han mente det var urett siden Bjørn ikke blitt tatt på fersk gjerning i noe ulovlig, og krevde derfor bøter for drapet. Han sendte også en snikmorder for å drepe en av mennene som hadde vært tilstede da Bjørn ble drept. Det var så mange mennesker der at snikmorderen ikke fikk angrepet det planlagte offeret, men drepte istedenfor en av Jon Ketilsons gjeterne. Jon, og broren, rådførte seg igjen med biskopen. Han anbefalte at de skulle be Gudmund Dyre om hjelp siden han hadde løst den forrige saken så fint. Gudmund er først uvillig til å ta saken, men når brødrene gir ham høvdingdømme sitt i gave blir tonen en annen. Saken ble gjort opp gjennom dirkete forhandlinger som endte med at saken ble sendt til voldgiftsavgjørelse hos to prester.¹²¹

Gudmund Dyre var også involvert i en sak der en mann hadde drept en annen mann for så å gifte seg med enken etter ham, de hadde talt mye sammen før hun sa hun ikke ville se ham mer før ektemannen var død. Her klarte Gudmund Dyre å løse en sak gjennom forhandlinger som endte med at han og en prest fattet en voldgiftsavgjørelse i saken før de andre høvdingene i distriktet fikk rede på affæren. På dette tidspunkt begynte de andre høvdingene å bekymre seg for Gudmund Dyres økende makt. Ønund var involvert i en konflikt der samlivsproblemer førte til en serie videre konflikter, og førte til drapene på Helge prest og Sommerlide, der også Gudmund Dyre ble involvert. Dette var i 1192.¹²²

I disse mindre sakene som alle løses rimelig raskt kan man legge merke til at også disse følger de samme baner som de store og langvarige konfliktene. Konfliktspillmodellen passer også for denne typen saker. Disse første sakene viser også hvor nært knyttet konflikter og deres løsning var til høvdingers makt. Høvdingene spilte en viktig rolle i det islandske systemet for konfliktløsning, og konflikter og konfliktløsning skapte også en viktig del av scenen der de konkurrerte med hverandre. Det er nettopp gjennom disse at Gudmund Dyre bygger opp sin makt i distriktet. Dette vil være med å understreke det poenget jeg vil gjøre i konklusjonen om at på Island var høvdingene tjent med konflikter dem imellom mens i Norge var kongen ikke tjent med høvdingenes konflikter seg imellom.

¹²¹ Sturlungasaga 150f.

¹²² Sturlungasag s 152-160.

Hovedkonflikten tar til. Voldgiftsavgjørelse og hevn

Ønunds sønn, Torfinn, ba Gudmund Dyre om hans uekte datter Ingebjørg i ekteskap. Gudmund Dyre svarte at han var god nok for henne, men at de var så nært beslektet at kristenretten forbød et slikt ekteskap. Ønund og Torfinn tok dette som en fornærmelse. Torfinn gjorde flere tilnærmelser mot Ingebjørg og forsøkte en gang å ta henne fra en bod der hun oppholdt seg med sin søster og svigerfamilien hennes. Dette mislyktes og Gudmund Dyre hentet datteren hjem. Ønund og Torfinn kom til Gudmunds gård en gang det var få menn der og de talte sammen. Enden ble at Torfinn fikk gifte seg med Ingebjørg, men biskopen kjente ekteskapet ugyldig og alle barn skulle regnes som uekte. Gudmund Dyre og Jon Loftson ordnet et forlik i en annen sak som hadde sin bunn i en mann som var litt for glad i andre menns koner. Forliket ble ikke overholdt.

På dette punktet i historien tilspisset hovedkonflikten i historien, mellom Gudmund Dyre og Ønund, seg. Saken som førte til opptrappingen av konflikten dem i mellom var i utgangspunktet en liten sak mellom noen av deres tingmenn om beiterettigheter som igjen førte til slåsskamp. Denne saken ble tatt opp på tinget og Torfinn Ønundson, Gudmund Dyres svigersønn, meklet til forlik og ble akseptert av begge parter som voldgiftsmann. Men det ble stor misnøye over dommen han ga. Han tildømte Ønunds tingmann en bot på 12 hundrer, men ingenting til Gudmund Dyres tingmann. I forbindelse med en annen sak, slossing over en hestekamp, ble en mann som het Randulv fredløs i herredet. Han kom tilbake til området og prøvde å gi gaver for sitt opphold der. Han ga hester til Gudmund Dyre, etter først å ha tilbudt dem til Kolbein som ba ham gå videre til Gudmund, men hans brødre, og Ønund som de bodde hos, likte gaven dårlig så han tok dem tilbake og ga dem til Ønund. Dette var en grov fornærmelse mot Gudmund Dyre, men han ignorerte det. Han latet som om ingenting hadde hendt, men holdt seg unna alle sosiale tilstelninger i distriktet. Etter dette ble menn på begge sider angrepet og såret. En dag kom det nesten til kamp mellom Gudmund og Ønund da de tilfeldigvis møtte på hverandre mens de red med mange menn om seg. Håkon Trondson het en mann i Gudmunds følge som talte sterkt for å angripe. Gudmund Dyre ville ikke angripe først og det viste det seg at ikke Ønund heller var villig til.

Nå blir vi for første gang introdusert for Torfinn som kommer i den uheldige posisjonen at en stor konflikt begynte å utvikle seg mellom hans far og hans svigerfar. Torfinn forsøkte å gå imellom og dømme mellom deres tingmenn, men han gjorde en stor feil med å avsi en dom der Gudmund Dyre hadde grunn til å være misfornøyd. Å være voldgiftsmann krevde mye av en person. Det var viktig å gjøre begge sider tilfredse. Voldgiftssystemet var en mulighet til å redde ansikt og til å gi saken over til noen som hadde et mer distansert forhold til det og dermed opptre mer rasjonelt enn de

direkte involverte partene.¹²³ Men det var også som nevnt ovenfor i forbindelse med Jon Loftsons rolle i Hvam-Sturlas saga en vanskelig balansegang mellom å tilfredsstille parten som følte seg krenket uten å kreve så mye av den andre parten at denne ikke ville samarbeide. Torfinns feiltrinn i denne situasjonen var å ikke ta hensyn til Gudmund Dyre. Ved å gi en avgjørelse som ikke ga begge parter muligheten til å redde ansikt var ikke voldgiftsavgjørelsen effektiv i å løse konflikten. Dermed kunne ikke Gudmund Dyre være fornøyd med avgjørelsen og derfor måtte konflikten fortsette. Gudmund Dyres ble utsatt for to ting han oppfattet som fornærmelser; voldgiftsavgjørelsen og tilbakekallingen av gaven. Dette puttet ham i en posisjon der æresfølelse kom inn som en sterk motivasjon. Ære dikterte at han ikke kunne la slike fornærmelser gå upåaktet hen.

Blodhevn: Mordbrannen

En dag i 1196 omringet Gudmund Dyre og hans allierte høvdingen Kolbein, med mange menn, Ønunds gård. Folkene på gården hadde trukket seg inn i husene og kun en dør ble holdt åpen. Ønund ropte ut for å få greie på hvem angriperne var og spør også om det på noe vilkår kan komme til forlik. Gudmund svarte at det kunne det ikke nå som saken var gått så langt. Da svarte Ønund at det heller ikke ville bli anmodet om det. Døra ble så lukket. Angriperne så at det ville bli vanskelig å komme seg inn i husene gjennom denne ene inngangen når den ble forsvart godt innenfra, så de bestemte seg for å sette fyr på gården og brenne dem inne. Kvinnene og de mennene som ikke hadde noe med konflikten å gjøre ble sluppet ut. I huset var Galm Grimson, en velstående bonde, som var en venn av både Gudmund, Kolbein og Ønund. Han gikk til døren for å forsøke å forhandle. Hvis Gudmund og Kolbein dro bort skulle de få all hans eiendom sa han. Kolbeins motbud var at han skulle gi Galm så mye gods han ville ha hvis han kom ut. Galm kom ikke ut. Torfinn Ønundson var også tilstede i huset, han sa til sin svigerfar at det var synd ikke Ingebjørg, datter hans, var der. Gudmund Dyre svarte «det er godt, at hun ikke er her, men dog vilde det nu ikke hjelpe.»¹²⁴ Noen menn prøvde å rømme, men de ble drept. Etter at brannen var over sverget alle, unntagen en Vemund fra Moberg, at de skulle hevne hverandre om noen ble overfalt på grunn av denne saken.

Lojalitetskonflikten som Torfinn Ønundson, Gudmund Dyres svigersønn, og bonden Galm, som var venn med alle de tre høvdingene tilstede, befant seg i her gir utgangspunkt for en diskusjon omkring dette temaet. I det islandske systemet tilhørte alle et nettverk av vennskapsbånd og slektsbånd som

¹²³ Byock, Jesse L. 1988 s 109 og Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 169.

¹²⁴ Sturlungasaga s 176.

var unikt for den enkelte og derfor var sannsynligheten overveldene for at det i enhver situasjon fantes noen som hadde bånd til begge sider i en konflikt og dermed hadde interesse av å mekle mellom dem. I saken som ledet opp til mordbrannen opptrådte Torfinn i tråd med disse forventningene da han meklet og påtok seg rollen som voldgiftsdommer. Men siden han feilet i sitt forsøk på å tilfredsstille begge parter fungerte ikke denne mekanismen for å holde konfliktene nede. Torfinn prøvde også i denne situasjonen å bruke faktum at han var gift med Gudmunds datter. Gudmund så ikke ut til å bry seg om det på dette stadiet. Et element i hans bakgrunn for dette er at som en kvinne hadde hans datter uansett fått gå fri, så det var ikke i noe tilfelle snakk om å brenne henne inne.¹²⁵ Bonden Galm var den eneste kjente bonden som var venn med tre høvdinger på en gang.¹²⁶ Galm var villig til å ofre alt han eide for fred, men ikke villig til å komme ut og dermed svike sin venn Ønund om han fikk betalt for det. Disse to var bundet med forskjellige bånd til de stridene partene, Torfinn med slekt og inngifte og Galm gjennom vennskap, men sammen illustrerer de den farlige siden med de tette båndene som i mange tilfeller førte til at en sak ble meklet fram til et forlik. Når saken kom hinsides forhandlinger kom det et tidspunkt der det ikke var noe annet valg enn å gå til kamp med den ene eller den andre siden.

Fornærmelsene Gudmund Dyre var blitt utsatt for og ønsket om å gjenopprette ære var nok her mye av årsaken til at forhandlinger og en eventuell rettsak var utelukket og han så blodhevn som den eneste muligheten. Selv om Gudmund Dyre her tok livet av sin hovedmotstander, og mange andre menn, så ble det ikke enden på konflikten. Dermed ser man at selv om offeret for hevnen er hovedmotstanderen førte ikke blodhevn noe nærmere en løsning. Det fantes som regel alltid noen som var forpliktet til å ta opp den døde sak. Dermed ga bare blodhevn mer brennbart materiale til flammene.

Forliket etter mordbrannen: Jon Loftson som voldgiftsdommer

Gudmund følte etter dette at han var kringsatt av fiender, derfor begynte han med å betale ut boten for en tidligere sak så den ubetalte boten ikke skulle kunne holdes imot ham. Det var den tro i distriktet at Gudmund var istand til å finne på hva som helst. Biskop Brand ble budsendt for at han skulle ordne stillstand mellom partene. Biskopen ordnet det slik at Jon Loftson skulle avgjøre saken. På tinget forhandlet Jon Loftson og de to biskopene, Brand og Pål, om forliket etter mordbrannen. De kom til enighet om at Jon Loftson alene skulle sette vilkårene uten noen innskrenkninger. Han satt bøter for de forskjellige hendelsene og noen menn ble fredløse av større eller mindre grad.

¹²⁵ Med mindre hun skulle være så lojal mot mannen sin at hun valgte å bli inne i det brennende huset slik som Bergtora gjorde i Njálssaga da hennes ektemann Njåls gård ble brent.

¹²⁶ Jón Viðar Sigurðsson 2010 s 33.

Gudmund Dyre begynte med en gang å betale på bøtene. Vinteren etterpå døde Jon Loftson.

Gudmund Dyres innebrenning av sin fiende førte til at begge Islands biskoper og Jon Loftson ble involvert i saken. Jon Loftson fortsatte som vi har sett i denne sagaen å spille en viktig rolle slik som han også gjorde i sagaen om Hvam-Sturla. Frem til sin død nevnes han som den person som oftest velges som voldgiftsmann. Når det gjelder hans part i hovedkonflikten i denne sagaen er det flere ting man må ta i betraktning. For det første hans uvilje i utgangspunktet til avsi dom i saken. Det var biskop Brand som dro ham inn i saken. Biskopen var blitt tilkalt for å forsøke å roe situasjonen etter mordbrannen på Ønunds gård. Det han klarte å få til som et resultat var at begge parter ville gå med på en avgjørelse fra Jon Loftson. Jon Loftson på sin side ville helst unngå saken fordi «dette formår jeg ikke, da jeg aldrig för har haft sligt at forhandle.»¹²⁷ Men han lar seg overtale av en mann som het Eyjolv Hallsson som kom til ham og overtalte ham til å bli med på tinget. Eyjolv sa at det var viktig å få til et forlik i saken og at om ikke Jon Loftson kunne klare det så kunne ingen andre heller få det til. På tinget hadde Jon samtaler med begge de islandske biskopene der det ble bestemt at han alene, og uten betingelser, skulle fastsette forliket.¹²⁸ Biskopenes rolle som fredsmeglere vil jeg komme tilbake til i kapittel IV om geistlighetens rolle i konflikter.

Men hva hadde hendt med dette forliket dersom Jon Loftson ikke hadde dødd like etter at det var inngått? Det er selvfølgelig umulig å si, men det var en viktig del av voldgiftssystemet at det å bryte et inngått forlik ikke bare ville påvirke forholdet til den andre parten, men også til voldgiftsmann eller mennene. Å bryte et forlik var en fornærmelse mot den eller dem som hadde avsagt voldgiftsdommen.¹²⁹ Det er derfor en mulighet for at hvis Jon Loftson hadde levd lengre hadde det vært vanskeligere å få støtte for å bryte forliket med å ta blodhevn slik vi skal se skjedde kort tid etter. Hvis Jon Loftson hadde levd lengre hadde brannhevnerne vært nødt til å tenke gjennom om de hadde råd til å fornærme ham med å bryte forliket. Jon Loftsons var en mektig høvding i tillegg til å være en dyktig forhandler. Det kunne blitt svært ugunstig for dem å fornærme Jon Loftson. Dette både på grunn av den fysiske makten han kunne utøve og siden han var så sentral i konfliktløsningen ville det i fremtidige situasjoner kunne bli et problem for dem om han hadde ønsket om å straffe dem. Som vi så i avslutningen på konflikten mellom Hvam-Sturla og Pål var han villig til å sette makt bak dem han støttet.

Jon Loftsons enestående posisjon innenfor konfliktløsning på Island var, som nevnt tidligere, ikke

¹²⁷ Sturlungasaga s 178.

¹²⁸ Sturlungasaga s 179.

¹²⁹ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 169.

bare et resultat av hans maktposisjon, men også fordi han var en dyktig forhandler. Han tok hensyn til partene i konflikten og ga dem løfter om fremtidig støtte dersom de godtok hans løsningsforslag.

¹³⁰ Jon Loftsons var i en slik særstilling at han kan sammenlignes med de norske kongene.

Hovedskillene mellom ham og dem var at han ikke hadde noe ideologisk grunnlag for å hevde sin overhøyhet, han var den fremste av likemenn basert på personlige egenskaper. Posisjonen hans var heller ikke arvelig, etter hans død var det ingen som tok hans plass. En annen faktor som skiller Jon Loftson markant fra de norske kongene er at han var tjent med konflikt på samme måte som resten av de islandske høvdingene. Konflikter og deres løsning var en avgjørende del av islandske høvdingers maktgrunnlag.¹³¹ Dette så vi også illustrert i starten på Gudmund Dyres karriere der det er nettopp gjennom konfliktløsning han bygger opp sin makt til en så stor grad at de andre høvdingene i området skal ha blitt bekymret. Når jeg skal se på situasjonen i Norge vil vi se at kongene der ikke var tjent med konflikter mellom høvdingene. De norske kongene var tvertimot interessert i å løse slike konflikter så raskt som mulig om de oppsto. Dette er et viktig poeng som det er verdt å bite seg merke i fordi det vil bli del av et ennå større poeng senere.

Blodhevn

De som det hadde blitt bestemt i forliket at skulle forlate landet kom seg ikke avgårde siden det ikke kom noen skip til område det året. Gudmund Dyre reiste omkring og samlet ressurser til å betale bøtene. Torgrim, som var gift med den innebrente Ønunds datter, sendte en snikmorder som forsøkte å drepe Kolbein, men mislyktes. Sønnene til Ønund og noen andre folk var hos Torgrim på Mödruvellir to år etter brannen, altså i 1198. Husfruen Gudrun Ønunds datter egget dem ved å servere svidde sauehoder og bein. Mennene dro så ut og ranet Håkon Tordsons gård. Han var ikke hjemme. Håkon fikk beskjed om hva som hadde hendt. Da dro han sammen med sin bror Hildebrand og Arntrudsønnene for å treffe Kolbein. Men de snudde og dro til Lauvås der Trond bodde for de trodde ikke han ville få fred der. Trond var ikke hjemme. Torgrim og hans følgesvenner angrep Lauvås. De satt fyr på gården, men Håkon ber om at gården må spares. Da ble han sluppet ut og han og Hildebrand ble lovet fred. Men de ble allikevel drept til slutt det samme ble to av Arntrudsønnene. Torgrim nektet mennene å drepe den lille sønnen til Hildebrand. Han sa han ikke vil tillate at kvinner eller barn drepes selv om guttebarnet kan bli deres død. Trond kommer hjem etter at angriperne har dratt bort. Torgrim og hans menn planla så et bakhold mot Gudmund som de trodde de skulle kunne overfalle når han kom fra skipene sine. Men Gudmund hadde reist

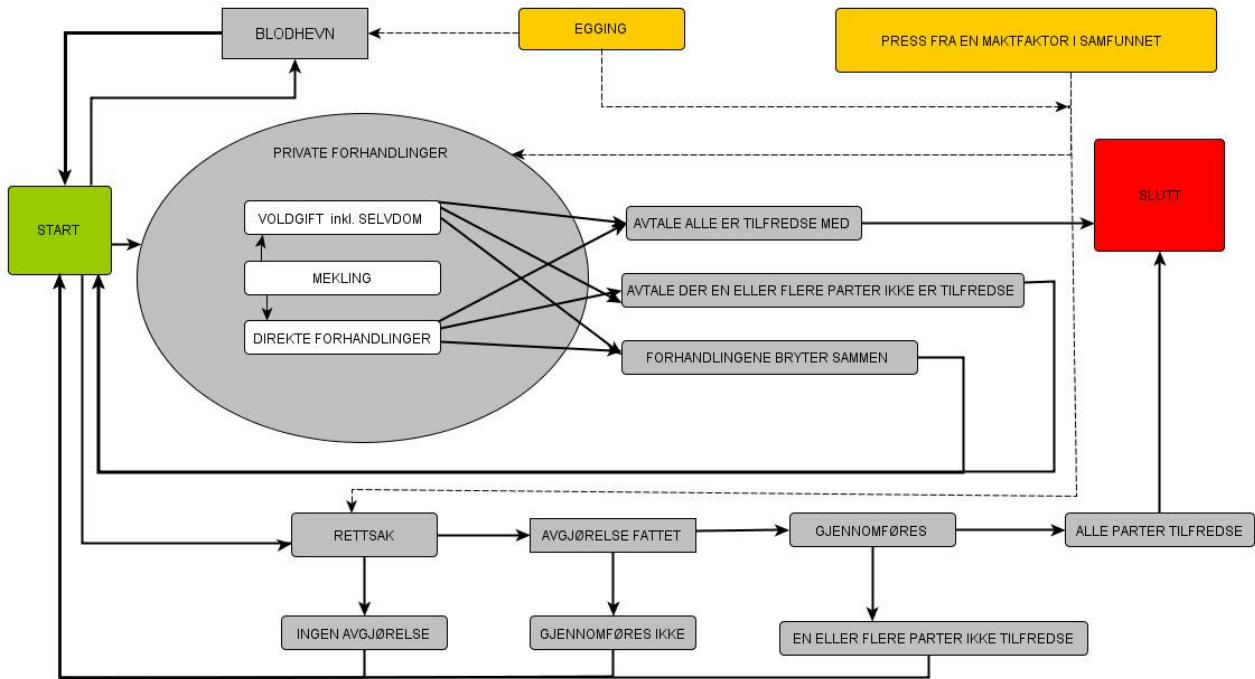
¹³⁰ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s. 166.

¹³¹ Byock, Jesse L. 1988 s 222

over land istedenfor og kom derfor til gården sin uskadd og samlet menn omkring seg.

Vinteren etter hørte Gudmund rykter om at Torgrim hadde samlet hundre menn og planla et angrep på gården hans. Gudmund sendte bud til Kolbein om å komme med mange folk. Mens han ventet på at Kolbein skulle komme dro Gudmund rundt i bygden. Han plyndret Laugaland og så dro han rundt og krevde bøter av bønder som hadde støttet Torgrim. Gudmund kidnappet en Bjørn prest, som hadde støttet Torgrim, og frillen hans. Da Gudmund kom hjem ankom Kolbein. Gudmund og hans menn hadde snakket om å la noen av mennene voldta frillen til Bjørn prest, men Kolbein fikk dem fra dette for hennes bror Brusens skyld. Bjørn prest betaler Kolbein for å støtte ham. Krangel mellom Gudmund og Kolbein. Kolbein vant. Bjørn prest betalte Kolbein to okser og dro hjem med frillen sin. Mens de oppholdt seg sammen på gården var det mange konflikter mellom Kolbein og Gudmunds menn. Kvinner, spill og tyveri oppgis som årsak. Etter en stund dro Kolbein hjem og oppløste flokken sin.

Her introduseres et nytt element: Egging. Egging var en teknikk for personer som ikke selv kunne handle og spille aktiv rolle i konflikter å påvirke hendelsesforløpet. Kvinner var den største gruppen her, de utgjorde omkring halvparten av den voksne befolkningen, men var ekskludert fra å spille den samme rollen som menn. Egging gikk på verbale og symbolske antydninger av hva som ville være den ærbare ting å gjøre. Egging og kvinners rolle er et så stort tema at det fortjener sitt eget kapittel så jeg vil vende tilbake til dette senere. Nå holder det å peke på fenomenet og å gi det en plass i modellen som viser de alternative handlingsmåtene i en konfliktsituasjon. Egging kommer inn som en påvirkende faktor sammen med maktfaktoren, men i motsetning til denne påvirket egging oftere i retning av blodhevn.

Illustrasjon 4: Konfliktspillmodellens endelige utseende

Private forhandlinger, og maktdemonstrasjon, fører til et endelig forlik.

Partene møttes og en mann som het Eyjulfvur forhandlet fram et forlik. Det ble valgt menn til å fastsette bøter. En dag møttes flokkene til Gudmund og Torgrim ved et handelsskip som lå til havn. De var der for å ta til seg menn til vinteropphold. Det kom nesten til kamp mellom dem, men Gudmund spesielt var uvillig til å starte kamper. Torvald kom den sommeren og forkynte de bøkene det var ham bestemt å fastsette. Teit kom også og fastsatt de bøter han skulle bestemme. Teit og Torvald gjestet Gudmund Dyre og fortalte at de hadde hørt rykter om at Torgrim planla å angripe Gudmunds gård. Gudmunds gård ble angrepet av Torgrim og hans følge. Gudmund Dyre vant kampen og det ble inngått en avtale om forlik på det vilkår at Gudmund skulle få selvdøm. Dette fant sted i 1199 og var enden på denne lange serien av konflikt. Etter dette nevnes noen enkeltstående saker Gudmund Dyre var innblandet i før han til slutt gikk i kloster og døde der i 1212.¹³²

Den siste delen av Gudmund Dyres saga er preget av hevnen for mordbrannen og den spente situasjonen fram til angrepet på Gudmund og hans seier. Her tvang Gudmund Dyre med sin seier i kamp gjennom et forlik som gikk ut på at han skulle få selvdøm i saken. Ved denne

¹³² Sturlungasaga s 116-209.

demonstrasjonen av overlegen fysiske makt sto hans motstandere med valget mellom å falle i kamp eller gå med på Gundmunds krav. Overlegen fysisk makt kan dermed også spille rollen som maktfaktor i modellen. Fysisk makt og også trusselen om bruk av fysisk makt var viktige faktorer i konfliktspillet på Island.¹³³ Bruken av fysisk makt gjorde trusselen om det senere mer realistisk. Hvis bruk av fysisk makt ikke hadde forekommet hadde trusselen om det vært tom. Konfliktene Gudmund Dyre var involvert i beveget seg innenfor konfliktspillmodellen på samme måten som de to foregående konfliktene jeg har sett på. Det trekket som blir karakteristisk for konfliktene mellom islandske høvdinger er at de beveger seg gjennom labyrinten av løsningsstrategier i flere runder før de når målet som er en varig løsning på konflikten. I denne konflikten har også eggingsrolle kommet frem. Dermed har den delen av befolkningen som ikke selv kunne handle sin mulighet til å påvirke konflikter og løsningsstrategier gjennom nære personlige. Dette vil jeg komme nærmere inn på senere i et eget kapittel.

Til tross for at 1100-tallet var en periode der en del store endringer skjedde så ser det ikke ut fra disse tre sagaene ut til å ha påvirket konflikter og løsningsstrategier på Island i noen markert grad. De modellene som jeg satte opp til Torgils og Havlides saga passer ennå godt på Gudmund Dyres saga. Det er riktig nok lagt til to nye elementer i modellen i løpet av Hvam-Sturla og Gudmund Dyres sagaer. Men det er ikke grunn til å tro at det var to nye elementene som dukket opp med tiden utover 1100-tallet. Egging forekommer langt hyppigere i sagaer fra eldre tider, noe jeg vil vende tilbake til i kapittelet om kvinners rolle. Det er heller ingen grunn til å tro at maktfaktorer var noe nytt. Det er ingen grunnleggende forskjell mellom konfliktene i disse tre sagaene når konflikten har kommet så langt at den er mellom høvdinger. Det var riktignok forskjeller i opprinnelsen og opptakten til konfliktene, men når de var kommet dit at de var saker mellom to mektige høvdinger var de grunnleggende like. Men også opprinnelsen og opptakten var like på et grunnleggende plan selv om man ved første øyekast ser forskjeller. Alle startet med konflikter over ære, ressurser eller politikk som ikke nødvendigvis hadde trengt å bli noen stor sak. Det var maktkamp høvdinger imellom som var det grunnleggende motivet og det var de samme løsningsstrategiene som ble brukt.

¹³³ Miller, William Ian 1990 s 187.

II.II Norge

I Norge var høvdingene en gruppe som ikke var særlig homogen, som jeg allerede har vært inne på i gjennomgangen av den sosiale lagdelingen ovenfor. Høvding er et nokså upresist begrep. Det første store skillet som må gjøres er mellom verdslige og geistlige høvdinge. Høygeistligheten hadde status på linje med verdslige høvdinge, men disse vil jeg ikke ta med under denne paraplybetegnelsen, men vil behandle dem som en egen gruppe og i et eget kapittel. Da står man igjen med de verdslige høvdingene. Det neste store skillet er mellom dem som var tilknyttet hirden og dem som ikke var det. De som var tilknyttet hirden sto i et litt annet forhold til kongen enn dem som ikke var det fordi de var i et direkte tjenesteforhold til ham. Men innenfor hirden må man igjen skille mellom dem som var bordfaste og dem som ikke var det. Den bordfaste delen av hirden tilbrakte så godt som all sin tid sammen med kongen, mens den ikke bordfaste delen tilbrakte mesteparten av tiden borte fra hoffet. Den bordfaste delen av hirden kan sees som en egen gruppe, og den ikke bordfaste delen av hirden hadde mer til felles med lokale magnater når det gjelder deres forhold til kongen og de kan grupperes sammen.¹³⁴ Forholdet mellom konge og høvdinge vil jeg komme tilbake til i neste kapittel, og da vil jeg også komme nærmere inn på disse oppdelingene. For nå er det nok å ha understreket hvor lite homogen gruppe høvdingene var. Hovedsaken i dette underkapitlet vil være hvordan konflikter som oppstod innenfor denne gruppen ble løst og mer spesifikt hvilken rolle kongemakten spilte i denne sammenhengen. Jeg vil bruke de modeller for handlingsmønstre jeg har funnet gjennom studiene av konflikter og løsningsstrategier i eksemplene fra Sturlungasaga og se om de konfliktene jeg kan finne belegg for mellom høvdinge i Norge passer inn i disse mønstrene. Kongens rolle vil da bli et nytt element som jeg skal se på hvordan passer inn. Kongen vil ta rollen som maktfaktor i konfliktspillmodellen. For å forstå dette er det essensielt å ha en del bakgrunnskunnskap om situasjonen i Norge på 1100-tallet.

Norge var på 1100-tallet preget av borgerkrig. I 1130 døde kong Sigurd Josalfare og bare 4 år senere brøt borgerkrigene ut. Borgerkriger mellom rivaliserende kongsemner herjet, av og på, resten av århundret, og gjorde at den politiske situasjonen var svært ustabil. Kongemakten vokste ikke like fort i styrke som den kanskje ellers ville ha gjort. Bakgrunnen for borgerkrigene var rivalisering mellom forskjellige kongsemner. Fra eldre tider hadde alle kongens sønner, både ekte og uekte, lik rett til kongemakten og samkongedømme var en vanlig styreform. Med denne typen tronfølgelov kan man lett se potensialet for at konflikter skal oppstå ved et tronskifte. En ny tronfølgelov med regler for arvefølgen gjennom primogenitur og krav om ektefødsel blir først innført i Magnus

¹³⁴ Orning, Hans Jacob 2008 s.155.

Erlingsons regjeringstid.¹³⁵ Det er altså først ved tronfølgeaven av 1163 at prinsippene om enekongedømme og forrang for eldste ektefødte sønn innføres.¹³⁶

Sigurd Josalfare hadde en frillesønn; Magnus Blinde, og en bror; Harald Gille. Harald hadde oppsøkt Sigurd i voksen alder og fått godkjent sin avstamning gjennom jernbyrd, men han var blitt avkrevd et løfte om å ikke kreve kongedømmet så lenge Sigurd og sønnen levde. Etter Sigurd Josalfares død søkte Harald Gille likevel kongemakten. Så fulgte fem år med strid før Harald vant seieren i et slag i Bergen. Magnus ble blindet, kastrert, hugget foten av og plassert i kloster. I 1136, bare et år etter seieren over Magnus, var det Harald Gilles tur til å bli oppsøkt av en tronkrever. Sigurd Slembdjaken het han, og han hevdet også å være en sønn av kong Magnus Olavson Berrføtt. Harald Gille mislyktes i sitt forsøk på å rydde ham av veien og endte opp med å selv bli drept av Sigurd.

Men kretsen av stormenn omkring Harald Gille fikk satt Haralds sønner som ennå bare var barn til konger. Dette var Sigurd, en frillesønn, og den ektefødte Inge. En annen sønn Harald Gille innrømmet å ha, Øystein, ble senere hentet fra Skottland. Stormennene fikk mye makt med barnekonger på tronen som ikke selv kunne styre landet. Stormannskretsen slo i 1139 ned trusselen fra Sigurd Slembdjaken og Magnus Blinde. Så fulgte noen år der en krets av lendmenn styrte landet på vegne av barnekongene. Denne tiden og tiden en stund framover betegnes av sagaene som en fredelig periode. Etterhvert som kongene ble voksne slo forholdet mellom dem sprekker og de satt med hver sine støttespillere. Sigurd og Øystein planla å kvitte seg med Inge, men planene deres slo feil. Inge gikk seirende ut av striden. Sagaen sier han ble egget av Gregorius Dagson, en ledende skikkelse i lendmanns kretsen rundt ham, og sin mor enkedronning Ingerid. Etter at Sigurd og Øystein var blitt slått samlet det seg flokk mot kong Inge Krokrygg rundt Håkon Herdebrei som var sønn av Sigurd med en tjenestekvinne. Kong Inge Krokrygg falt i et slag mot Håkon Herdebrei i 1161.

Ved siden av Gregorius Dagson, som hadde falt i et annet slag noe før kongen, var Erling Skakke en av Inges viktigste støttespillere. Erling Skakke var gift med Kristin, en ektefødt datter av kong Sigurd Josalfare og med henne hadde han sønnen Magnus. Erling Skakke klarte å samle resten av stormannspartiet som hadde støttet kong Inge omkring sønnen sin som konge. Ved hjelp av blant annet dansk støtte gjennom konas familie slo han Håkon Herdebrei.¹³⁷ Kong Magnus Erlingson ble

¹³⁵ Helle, Knut 1974 s 60f jmf s 38.

¹³⁶ Helle, Knut 2005 s 45.

¹³⁷ Helle, Knut 2005 s 38ff.

så utfordret av Sverre som var oppvokst på Færøyene og hevdet å være en uekte sønn av kong Sigurd Munn. Sverre ble leder av birkebeinerflokket etter at den forrige opprørslederen, Øystein Møyla, var blitt drept. Fra 1177 kjempet Sverre mot Erling Skakke og kong Magnus Erlingsson. I 1184 ble kong Magnus drept i et slag ved Bergen og Sverre ble enekonge.¹³⁸ Sverres regjeringstid var preget av stadige opprør og Sverres konflikt med kirken som blant annet førte til at paven lyste ham i bann. Sverre døde av sykdom i 1202 og ble etterfulgt på tronen av sin eneste sønn. Striden mellom birkebeinere og baglere fortsatte et godt stykke inn på 1200-tallet.

II.II.I Erling Skakke og Gregorius Dagson

Det er dessverre langt dårligere kildebelegg for å se på konflikter mellom høvdinge i Norge enn det vi har sett fra Island. Sturlungasaga som dekker situasjonen der har høvdingene og deres konflikter som sitt hovedtema og gir derfor rikelig med informasjon om dette i forhold til kongesagaene. Kongesagaene fokuserer i hovedsak på kongen og konflikter mellom høvdinge er derfor ikke noe prioritert tema her. I kongesagaene finner man bare en godt beskrevet konflikt høvdinge imellom, konflikten mellom Erling Skakke og Gregorius. Utenom dette finnes det bare antydninger og hentydninger som ikke gir nok informasjon til å si noe som helst om mulige konflikter. Men hvis man ser på forholdene høvdingene levde under ser man at det var naturlig for dem å konkurrere om de tre grunnleggende ting: Ære, ressurser og politikk. Siden ingen kan nevne noe menneskesamfunn der slike ting ikke har ført til konflikter så er det meget usannsynlig å forestille seg at det norske samfunnet skal ha vært et unntak fra denne normen. Det hierarkiske systemet og kamp om kongens gunst skapte en god grobunn for at denne typen uunngåelige konflikter skulle vokse. Den konflikten mellom høvdinge i Norge som det finnes god informasjon om i kildematerialet er som sagt konflikten mellom de to mektige høvdingene Erling Skakke og Gregorius Dagson og deres underordnede. Denne konflikten illustrerer godt hvordan konflikter mellom høvdinge beveger seg mellom samfunnslag og påvirkes av kongemakten. Erling Skakke og Gregorius Dagson tilhørte det absolutte toppsjiktet av norske høvdinge, men inn i denne konflikten kommer også mindre mektige høvdinge tilknyttet dem, Halldor Brynjovsson og Bjørn Nikolasson, og deres huskarler.

Hovedpersonene

Erling Skakke Ormson var en kjent norsk høvding på 1100-tallet. Han var av en mektig ætt, hans tipp tipp oldefar var Håkon Jarl den mektige. Familien hans hadde sin jord og maktbasis i Støle i Etne i Sunnhordland. Erling dro ut på korstog sammen med flere lendmenn og orkenøy jarlen

¹³⁸ Helle, Knut 2005 s 71ff.

Ragnvald. På denne turen ble han skadet i nakken og fikk slik tilnavnet «Skakke». Da Erlend kom tilbake fra denne reisen var den eldre broren Ogmund, som han tidligere hadde stått i skyggen av, død. Erling Skakke fikk nå en mye høyere anseelse. Både på grunn av reisen, brorens død og at kong Inge krokrygg hadde gitt ham til ekte Kristin datteren, til kong Sigurd Josalafare og dronning Malmfrid.¹³⁹ Med henne hadde han sønnen Magnus Erlingson som han senere sørget for å få satt på tronen da han bare var en liten gutt.

Gregorius Dagson var en annen sentral skikkelse i kretsen rundt kong Inge Krokrygg. Gregorius Dagson var en rik lendmann av god familie.¹⁴⁰ Hans gård var Bratsberg på Hovund, nå heter dette stedet Gjerpen og det ligger i Telemark. Inges Saga forteller at:

«Gregorius hadde to skip og vel nitti mann, som han holdt på egen kostnad. Han holdt huskarene sine bedre enn andre lendmenn gjorde, for han drakk aldri i skrytninger uten at alle huskarene drakk sammen med ham. Han gikk med forgylt hjelm til tinget og alle hans menn var hjelmkledde.»¹⁴¹

Gregorius Dagson og Erling Skakke beskrives som to svært ulike personligheter. Gregorius framstår som heltemodig, høvisk og sjenerøs mens Erling Skakke er kynisk, slu og strategisk.¹⁴²

Bryggekampen i Bergen

Våren 1160 reiste kong Inge Krokrygg og Gregorius Dagson til Bergen. To av kongens menn het Halldor Brynjolvsson og Bjørn Nikolsason. Det var uvennskap mellom disse to mennene. Halldor Brynjolvsson var søstersønnen til Erling Skakke og Bjørn Nikolasson var måg til Gregorius Dagson. En dag møtte en av huskarene til Bjørn en av huskarene til Halldor på bryggen. De utvekslet fornærmelser angående hvem av dem som ville takle en årelating best. Denne fornærmelsen førte til en krangel som utviklet seg til nevekamp som igjen eskalerte til våpenkamp. Halldor satt og drakk i en av gårdene da han fikk bud om at en av huskarene hans hadde blitt såret i et slagsmål på bryggene. Da han kom fram hadde flere av Bjørns huskarer blandet seg inn. Det hele utviklet seg til et masseslagsmål. Bjørns huskarer sendte også bud til Bjørn som da selvfølgelig kom for å hjelpe til. Så fikk Gregorius Dagson høre at mågen hans, Halldor, trengte hjelp. Deretter kom det bud til Erling Skakke med beskjed om at søstersønnen Bjørn sloss mot Halldor og Gregorius på bryggen og trengte hjelp. Han fortet seg også dit med mange folk. Kong Inge fikk så høre at

¹³⁹ Snorre Sturlasons kongesagaer s601 og s605.

¹⁴⁰ Snorre Sturlasons kongesagaer s 605.

¹⁴¹ Heimskringla s 610.

¹⁴² Bagge, Sverre 2010 s 45.

Gregorius og Erling, to av hans nærmeste rådgivere, var involvert i det som da må ha minnet om et lite slag på bryggene. Kongen dro til bryggene for å prøve å skille slosskjempene. Men det gikk så vilt for seg at han ikke fikk det til, og Gregorius ba ham komme seg unna for at ikke noe skulle tilstøte ham. Etter en liten stund roet folk seg såpass ned at de gikk opp til kirken der de møtte kongen som nå fikk i stand et forlik mellom partene. Både Gregorius Dagson og Erling Skakke går med på at kongen skal dømme imellom partene. Fjorten menn døde som følge av en enkelt fornærmelse utvekslet mellom huskarene til to rivaliserende høvdinge. Etter denne hendelsen fikk kong Inge vite at den rivaliserende kongen Håkon Herdebrei var i Viken. Men da han dro østover for å kjempe mot ham var det bare Gregorius Dagson som ble med, ikke Erling Skakke.¹⁴³ I Viken faller først Gregorius Dagson, så kort tid senere kong Inge. Etter kong Inges død samler Erling Skakke rundt seg de som har vært lojale mot kong Inge, også de som hadde vært Gregorius Dagsons huskarer går med i denne flokken.

Konfliktspillmodellen som jeg brukte til å analysere de islandske forholdene kan brukes også her. I første omgang starter saken over en bagatell. Dette ligner det som foregikk på Island. I alle de tre sagaene jeg har sett på derfra startet konflikten over en liten ting som ikke nødvendigvis hadde trengt å bli en stor sak. Saken eskalerte ettersom partene dro inn sine forbindelser, igjen klare paralleller til det som foregikk på Island. Da saken kom opp på høvdingenes nivå, her meget mektige høvdinge, ble den løst kjapt. Denne saken ble løst samme dag som den brøt ut, selv om resten av sagaen hentyder til at spenninger mellom Gregorius Dagson og Erling Skakke var noe som hadde eksistert lenge før denne vårdagen i 1160 og fortsatte etterpå. Men den åpne konflikten varte bare noen timer denne dagen. Dette var en stor forskjell fra Island. Av de tre konfliktene jeg har diskutert der var den minst langvarige den mellom Torgils og Havlige og den varte i fire år. Kongen var hovedårsaken til den raske avslutningen. Kong Inge Krokrygg grep raskt inn og i sin kapasitet som konge fikk han partene til å la ham ta en voldgiftsavgjørelse i saken. Hans posisjon i denne saken var også styrket av at de to høvdingene begge var lendmenn og dermed medlemmer av hirden. Hirdmenn sto i et spesielt tjenesteforhold til kongen, som krevde større lydighet fra dem enn fra dem som ikke var tilknyttet hirden.¹⁴⁴ Rollen kongen her spilte var den som maktfaktor. Han hadde makt til å tvinge gjennom en løsning der begge parter godtok ham som voldgiftsdommer og godtok hans avgjørelse.

¹⁴³ Snorre Sturlasons kongesagaer s 625f.

¹⁴⁴ Bagge, Sverre 2005 s 166ff.

Spenningen mellom Erling Skakke og Gregorius Dagson over tid

Nå vil jeg se på det spenningsforholdet som eksisterte mellom disse mektige høvdingene over tid og om det kan fortelle oss noe mer om konflikter mellom høvdinge. Som de to mektigste høvdingene i landet er det lett å se hvordan de kan ha vært rivaler for posisjon i hirden og for kongens gunst. Det finnes flere gode eksempler på dette. Et av dem fant sted før et sjøslag mellom kong Inge Krokrygg og kong Håkon Herdebrei. Før slaget hadde kong Inge sendt ut speidere og de hadde kommet tilbake med informasjon om Håkons styrker og posisjon. Kongen kalte sammen høvdingene sine og holdt rådslagning. Gregorius Dagson og Erling Skakke nevntes spesielt som menn kong Inge ba om råd. Gregorius svarte først. Han rådet til at de skulle angripe Håkons flåte og han egget opp stemningen med å snakke om hvor mange av dem som hadde mistet frender og at det ville være godt å få tatt hevn. Dermed skulle de vise sitt mot. Etter denne talen gjorde de seg klare til strid og rodde slik at de to flåtene kunne se hverandre. Deretter ba kongen om flere råd fra høvdingene, spesielt fra Erling skakke siden «ingen mann i hæren var klokere eller skjønnte seg bedre på slag, enda andre kunne være ivrigere etter å drive på.»¹⁴⁵ Erling Skakke svarte at han syntes det var uråd å legge opp til slag slik som situasjonen var, siden Håkons hær var oppstrøms for dem og derfor ville, ifølge ham, to tredjedeler av mennene de hadde brukes til å ro og beskytte roerne. Han anbefalte derfor å vente og innen tre dager skulle han legge en plan så de kunne angripe. Stemningen generelt blant høvdingene, slik den framstilles, ser ut til å ha vært for kamp. Gregorius talte imot Erling og hevdet at grunne til at Erling talte imot slag «var mest den at han ville velte de råd som Gregorius kom med heller enn at han skulle ha så mye beder skjønn på dette enn alle andre.»¹⁴⁶ Det ble til at kong Inge bestemte seg for å angripe, siden det var den generelle stemningen blant rådgiverne hans, men de skulle gjøre det på den måten som Erling Skakke rådet til. Det var hard strid, men kong Inge gikk seirende ut av slaget.¹⁴⁷

Kongens løsning virket som et kompromiss. De angrep med en gang slik som Gregorius ville, men Erling får lov til å bestemme hvordan de skal gjøre det. Her vises det at spenninger eksisterte mellom Gregorius og Erling. For dem var det prestisje og ære i å være den rådgiveren kongen hørte mest på. Kongen på sin side må tilfredsstillе begge disse mektige mennene til en viss grad for å sikre seg deres støtte.

Kniving mellom Gregorius og Erling fortsatte også etter slaget. Da var Gregorius blitt igjen i Viken, men Erling var i Bergen. Kong Håkon var i Trondheim og i julen dro noen av hans menn til gården

¹⁴⁵ Heimskringla s 619.

¹⁴⁶ Heimskringla s 620.

¹⁴⁷ Heimskringla s 618ff.

til Alv Rode, sønn av kong Inges stefar Ottar Birting, og drepte mange menn. Erling Skakke og andre av kong Inges menn som oppholdt seg i Bergen skal ha vurdert å dra nordover på en hevnekspedisjon, men det ble aldri til det. Det kom bud fra Gregorius om at hvis han hadde vært like nær som Erling var så «ville han ikke ha sittet stille i Bergen når Håkon lot drepe vennene til kong Inge og hirdkameratene deres i Trondheim».¹⁴⁸ Hirten var et brorskap og det lå innbakt i deres æreskodeks at de skulle hevne en fallen hirdkamerat.¹⁴⁹

Erling Skakke og Gregorius Dagssons rivalisering seg imellom tjente dem i deres innbyrdes kamp om kongens gunst. De ønsket begge kongens gunst og en høyest mulig posisjon i hirten og riksstyret. Her kan man se en parallell til de islandske høvdingene som også var tjent med konflikter fordi det ga mulighet til å vise styrke i forhold til sine likemenn. Kongen på den andre siden hadde absolutt ingen nytte av konflikter mellom høvdinge som var hans mektigste undersåtter og støttespillere. Spesielt ikke i den situasjonen som var i Norge på 1100-tallet. Da det gjennom mesteparten av århundret var det flere konger på tronen og rivalisering dem imellom. Dermed var det viktig for en konge å tilfredsstille alle parter når han skulle håndtere konflikter mellom sine høvdinge. Hvis ikke kunne han risikere at den som ikke ble tilfreds gikk over til en av hans rivaler. Lojalitet mellom høvdinge og konger skal jeg komme nærmere tilbake til i neste kapittel som handler om konflikter mellom høvdinge og konger. Utfra dette kan man trekke en parallell mellom hvordan norske høvdinge forholdt seg til konger og hvordan islandske bønder forholdt seg til høvdinge. Islandske bønder måtte alle knytte seg til en høvding gjennom et tingmannforhold, men de sto fritt til å velge hvilken høvding de ønsket å knytte seg til og til å skifte allianse dersom de mente de kunne få bedre støtte et annet sted. Denne valgfriheten fungerte i praksis så lenge et område ikke var dominert av en eneste mektig høvding.¹⁵⁰ Når en konge hadde kontroll over hele Norge var høvdingene nødt til å være tilknyttet ham hvis de ville ha et ord med i styre og stell, men på tidspunkter der flere konger sloss om makt kunne en høvding gå over til en annen hvis han trodde han ville få en bedre posisjon under ham.

Knivingen mellom Erling Skakke og Gregorius Dagson finnes gode indisier for, men hva med dem lengre nede på rangstigen der konflikten begynte? Det første som en må ta stilling til da er hvordan man skal tolke det sagaen forteller om uvennskap mellom Halldor Brynjolvsson og Bjørn Nikolsason. Hva dreide det seg egentlig om? Hadde det noen forbindelse med forholdet mellom Erling Skakke og Gregorius Dagson? Det står i sagaen at «Da kong Inge og hans menn kom til

¹⁴⁸ Heimskringla s 624f.

¹⁴⁹ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 118.

¹⁵⁰ Miller, William Ian 1990 s 23.

Bergen, kom det opp uvennskap mellom Halldor Brynjolvsen og Bjørn Nikolasson; en av Bjørns huskarer...»¹⁵¹ og så videre. Dette kan antyde at konflikten dem imellom ikke var noe langvarig, men om slåsskampen mellom deres huskarer var direkte årsak til konflikten mellom dem eller om huskarene til to høvdinge som allerede var på kant brukte konflikten som en unnskyldning for en god slåsskamp er uklart. Her kan man spørre seg hvilken vei konflikter beveget seg mellom samfunnslag. Startet de på bunnen med at to menn sloss over en tilfeldig fornærmelse de utvekslet og så ble deres overordnede dratt inn, og så deres overordnede overordnede? Eller førte konflikten mellom de to mektige lendmennene til at de to svakere høvdingene kom på kant med hverandre og dermed ble dermed en unnskyldning til å yppe et slagsmål for deres huskarer? Sagaen gir dessverre altfor lite informasjon til at dette spørsmålet kan besvares med sikkerhet. Men kan man si noe om sannsynligheten for alternativene hvis man ser på tendenser i hele det norrøne kulturområdet. Når det gjelder Island er det et kjent fenomen at slik som samfunnet var innrettet med høvding-tingmann forbindelser så var bøndene avhengige av å ta sakene sine oppover i samfunnet til den høvdingen de tilhørte for å ha håp om å nå igjennom. Dermed endte saken som regel opp som en sak mellom høvdingene til de bøndene som opprinnelig hadde saken. Hvis bøndene som kom på kant med hverandre derimot tilhørte den samme høvdingen ville han som regel forsøke å gjøre dem begge tilfreds, slik at ingen av dem i misnøye forlot ham og gikk over til en rivaliserende høvding. Dette viser en oppadgående spiraleffekt på Island. Det er ingen klare eksempler på dette. Jeg holder det derfor som sannsynligst at konfliktene beveget seg i samme retning i Norge, men det er en mulighet for det motsatte kan ha vært tilfellet.

Denne saken begynte med voldsbruk som følge av en fornærmelse. Volden eskalerte raskt til å involvere langt flere enn de to som opprinnelig utvekslet fornærmelsene. Løsningsstrategien som ble brukt i dette tilfellet var private forhandlinger som førte til en voldgiftsavgjørelse tatt av kongen. Kongen var en aktør som sto over hovedmotstanderne i samfunnshierarkiet. Alle de som var innblandet i konflikten sto i et tjenesteforhold til ham. Enten direkte som medlemmer av hirden eller som tjenestemenn til hirdmenn og dermed indirekte i kongens tjeneste. Siden konflikten utviklet seg slik som den gjorde, sto tilslutt to mektige menn som parter i konflikten og det var mellom dem forliket ble inngått. Både Erling Skakke og Gregorius Dagson hadde sin egen maktbasis og det ville vært et tungt slag for kong Inges parti om en eller begge av dem hadde gått over til rivalene hans. Det var derfor viktig, som allerede drøftet, for kongen både å slå raskt ned på den åpne konflikten og både i voldgiftsavgjørelsen av den og i resten av sitt forhold til de to høvdingene å holde en linje der alle parter ble tilfredsstillt.

¹⁵¹ Heimskringla s 625.

II.III Konklusjon

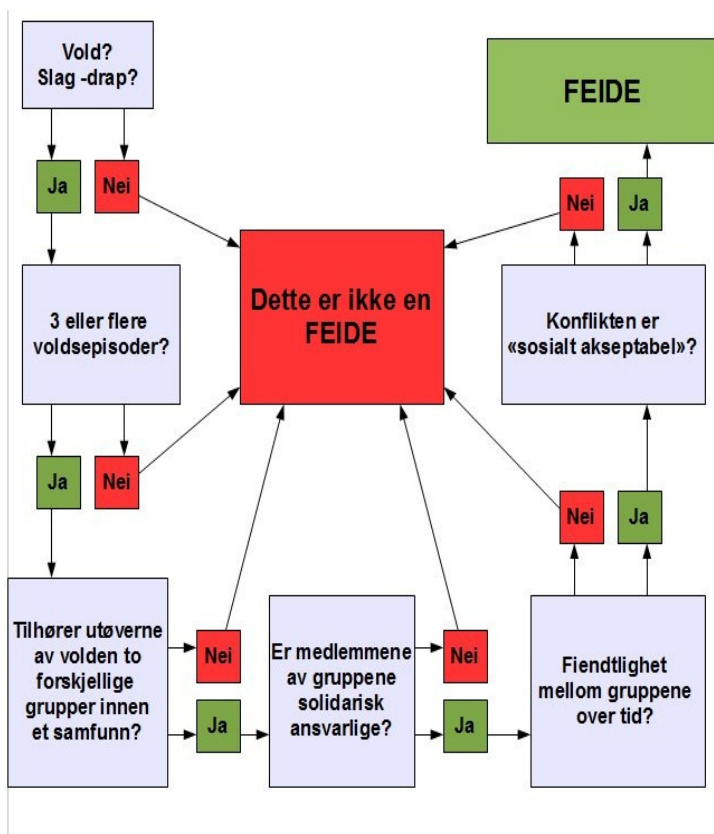
Den viktigste av forskjellene denne undersøkelsen har avdekket er at i Norge fantes det konger som hadde interesse av at høvdingene under dem holdt fred seg imellom og som derfor grep inn i høvdingenes konflikter. Interne konflikter på samfunnsnivået under dem ganget ikke kongene. De var tjent med at deres mektigste støttespillere holdt fred seg imellom. Dermed kunne de være bedre støtte i de konflikter de stort sett var involvert i, eller sto i fare for å bli dratt inn i, gjennom størstedelen av dette århundret. På Island var derimot konflikter mellom høvdingen en del av limet som holdt høvdingesamfunnet sammen. Høvdingene var tjent med konflikter. Det var gjennom disse konfliktene de oppnådde mer makt og ære. Til og med Jon Loftson, som oppnådde en dominerende posisjon innenfor konfliktløsningen slik at hans mulighet til å få gjennom forlik når han ønsket det var nesten like stor som de norske kongenes, var tjent med konflikter. Som tidligere nevnt var hans posisjon delvis bygget på hans rolle som en svært dyktig konfliktløser.

Men som jeg var inne på er det klare paralleller mellom hvordan islandske høvdingen forholdt seg til konflikter mellom bøndene i sitt høvdingedømme og hvordan norske konger forholdt seg til konflikter mellom høvdingene i sitt kongedømme. Man kan tenke seg at samfunnshierakiet var forskjøvet et hakk i forhold til hverandre. Islandske høvdingen var tjent med fred mellom sine tingmenn. Hvis ufred oppsto måtte de tilfredsstillte alle parter eller å risikere at den misfornøyde parten gikk over til en rivaliserende høvding. Høvdingene trengte sine tingmenn som støtte på en lignende måte som kongene trengte sine høvdingers støtte. Ovenfor har vi sett både i situasjoner med åpen konflikt og med spenninger mellom Erling Skakke og Gregorius Dagson hvordan kong Inge Krokrygg hadde sterke interesser i at de to holdt fred og begge var tilfredse. Likheten ligger i at det stort sett var samsvar mellom hvordan konflikter oppstod og hvilke løsningsstrategier som ble tatt i bruk. De tre hovedtypene av løsningsstrategier; blodhevn, forlik og rettssaker, går igjen i begge landene og modellen som jeg har utviklet kan passe på alle konfliktene jeg til nå har sett på. Konfliktene i begge landene har opphav i en eller flere av tre grunnleggende årsaker: Ære, ressurser eller politikk. Forskjellen ligger i at konfliktene i Norge ble avsluttet raskt mens de på Island gikk mange runder gjennom de forskjellige løsningsstrategiene i konfliktspillmodellen. Årsaken til denne ulikheten ligger i stor grad i det jeg allerede har vært inne på: I Norge var det en høyere makt som ønsket at høvdingene skulle holde fred med hverandre mens på Island var samfunnsstrukturen basert på konflikter mellom høvdingen som de alle tjente på. Denne forskjellen kommer klart til uttrykk i løsningsstrategiene som blir tatt i bruk i de respektive landene. I Norge grep kongene

direkte inn i konfliktene. På Island kunne også konflikter løses raskt hvis de involverte høvdingene hadde et godt forhold og ingen underliggende interesse av å konkurrere med den andre over status og dominans. Forutsatt at handlingen som utløste konflikten ikke var så alvorlig at det var viktigere enn å opprettholde det gode forholdet mellom de innblandede partene.¹⁵² Eksempler på dette sees i de små sidekonfliktene som finnes i sagaene ved siden av hovedkonfliktene.

For den videre diskusjonen er det nyttig å studere skillet mellom hva som er konflikt og hva som er feide. Alle feider er konflikter, men ikke alle konflikter er feider. Hva er så forskjellen mellom en feide og andre typer konflikter? Og hvilke konflikter, av dem beskrevet i sagamaterialet, som egentlig var feider? Den generelle definisjonen av feide¹⁵³ i *International Encyclopedia of Social Science* er skrevet av Leopold Pospisil.¹⁵⁴ Kriteriene som blir gitt for at noe skal defineres som en feide er for det første at det må forekomme vold. Volden kan variere i alvorlighet fra et slag, som

ikke gir varige men, til drap. Det må være mer enn tre tilfeller av vold for at noe skal kalles en feide. Et angrep, hevn og hevn for hevnen. Hvis det først skjer et angrep på en gruppe så tar den andre gruppen hevn og den første gruppen aksepterer det. Da er det selvhjelp, men ikke en feide. Volden i en feide er også kjennetegnet ved at den er styrt av normer som de feidende gruppene deler. Gruppene i en feide må tilhøre samme overordna samfunn eller kultur, ellers må konflikten mellom dem defineres som krig eller ekstern selvhjelp. Gruppene må også være solidarisk ansvarlige. Det innebærer både forståelsen av at de hadde en plikt til å utføre hevn og at det ikke bare var gjerningsmannen/mennene, det vil si de som hadde utført tidligere

Illustrasjon 5: Flytdiagrammet er laget ut i fra Leopold Pospisil artikkel i *International Encyclopedia of Social Sciences* Sills, David L., ed. 1968 bind 5 s 389-392

¹⁵² Miller, William Ian 1990 s 187

¹⁵³ Engelsk oppslagsord: feud.

¹⁵⁴ Sills, David L., ed. 1968 bind 5 s 389-392.

voldshandlinger, men alle medlemmer av den andre gruppen som det var sosialt akseptabelt å ta hevn på. Kvinner var for eksempel ikke akseptable ofre for hevn i norrøne samfunn. Det nevnes også at feider blir rettfærdiggjort av å bli ansett som sosialt akseptable, en uklærlhet her er om det er de feidende eller hele samfunnet som ser det slik.¹⁵⁵

Når det gjelder det andre spørsmålet om hvilke konflikter av dem jeg til nå har sett på som kan defineres som feider kommer det an på hvordan man definerer gruppe slik det fremgår i feidemodellen. Alle de involverte i sagaens konflikter oppfyllte definitivt kravet om å tilhøre det samme overordna samfunnet og kulturen, så det er ikke snakk om at konfliktene var krig eller ekstern selvhjelp. Men der det blir problematisk er på punktet om gruppene må være eksklusive eller om det kan være overlapping mellom dem. Det sier ikke definisjonen noe eksplisitt om. Hvis gruppene må være helt faste så er ikke de gruppene som fantes verken i Norge eller på Island det og dermed var det ingen feider noen av stedene. Men hvis de løsere gruppene, med en stor grad av overlapping, som fantes disse samfunnet kan sies å stemme overens med Pospisils grupper så er det muligheter for feider i det norrøne middelaldersamfunnet. Jeg tror Pospisils grupper må være eksklusive og uten overlapping. Grupperingene i det norrøne samfunnet var basert i første rekke på vennskap og i andre rekke på slektskap og ekteskapsforbindelser. For det første var det mulig å være venner med flere, også rivaliserende parter. For det andre har man det norrøne slektskapssystemet som regnet slekt gjennom begge foreldrene. Dermed var det kun helsøsken som hadde samme slektsnett bakover. Et slikt bilateralt system gir overlapping og ikke tette klaner slik som patrilateralt eller matrilateralt system.¹⁵⁶ Det andre aspektet som må vurderes er hva som menes med fiendtlighet over tid. Hvilket tidsperspektiv har man her? Jeg vil si at hvis en konflikt pågår over år, så må i alle fall det kvalifisere som fiendtlighet over tid.

¹⁵⁵ Sills, David L., ed. 1968 bind 5 s 389-392.

¹⁵⁶ Sigurdsson, Jon Vidar 2010 s 136.

Her er en skjematisk oversikt over hvordan det går med alle konfliktene hvis jeg tester dem i flytskjemaet for hva som er en feide:

	Vold?	3 eller flere volds- episoder?	Tilhørighet til forskjellige grupper innenfor et samfunn?	Er medlemmene av gruppene solidarisk ansvarlige?	Fiendtlighet mellom gruppene over tid?	Er konfliktene sosialt akseptert?
Torgils og Havlides saga	JA	JA	NEI	JA	JA	JA
Hvam- Sturlas saga	JA	NEI	NEI	JA	JA	JA
Gudmund Dyres saga	JA	JA	NEI	JA	JA	JA
Konflikten mellom Erling Skakke og Gregorius Dagson	JA	NEI	NEI	JA	NEI	JA

I alle de konfliktene jeg har studert i dette kapittelet finner man innslag av vold. Men det er bare i Torgils og Havlides saga og i sagaen om Gudmund Dyre at kjeden med angrep, hevn og gjenhevn opptrer. I Hvam-Sturlas saga er det også kjeder av handlinger som følger feidenes «min tur din tur» mønster, men de er ikke vold for vold slik som denne definisjonen krever. Det finnes flere andre måter å definere en feide på og ikke alle disse inkluderer vold.¹⁵⁷ Der alle konfliktene feiler i å leve opp til kravene til å være en feide er når det gjelder gruppetilhørigheten som jeg alt har diskutert. Men her er det verdt å legge merke til at det er en gradforskjell. I konflikten mellom Gregorius Dagson og Erling Skakke er det helt klart at det ikke finnes noen slik gruppe, mens i alle de islandske konfliktene er dette mulig å diskutere. Den norske konflikten får også et til nei i en kategori der de islandske konfliktene får ja når det gjelder tidsperspektivet. Dette går inn i det som tidligere har vært nevnt om at konfliktene på Island varer over lengre tid og går flere runder i konfliktpillmodellen, mens den norske konflikten vi har sett til nå gikk rett igjennom på grunn av kongens påvirkning. Dette gjør det ennå tydeligere at konflikten mellom Gregorius Dagson og Erling Skakke ikke var en feide.

Siden alle konfliktene jeg har diskutert har vist seg å ikke være feider etter denne definisjonen må jeg nå se på hva som kjennetegner konflikter generelt. Konflikter finnes i alle samfunn til alle tider,

¹⁵⁷ Miller, William Ian 1990 s 179ff.

men deres bakgrunn og karater er forskjellig. Hva slags konflikter oppsto i det norske og det islandske samfunnet på 1100-tallet? Årsaken til konfliktene kan veldig grovt deles inn i tre hovedkategorier, nemlig de som har utgangspunkt i ressurser, de som har utgangspunkt i ære og de som er politisk motiverte. Begrepene ressurser, ære og politikk er her brukt i en vid betydning. De overlapper også hverandre. I Hvam-Sturlas saga så vi et godt eksempel på dette: Utgangspunktet for konflikten var en uenighet om hvem som hadde rettigheter til en naturressurs. Men denne konflikten ble dratt inn i den større serien av konflikter mellom Einar Torgrimson og Hvam-Sturla, som begge var høvdinger i det samme område og konkurrenter om makt og ære. Konflikten som i utgangspunkt var over ressurser ble altså her gjennom forbindelsen mellom Einar Ingebjörgson og Hvam-Sturla dratt over i konkurranse om ære og politisk makt i lokalsamfunnet. En annen mulighet er selvfølgelig at den pågående større konflikten var grunnen til at forholdet omkring Kroksfjordøyene utviklet seg til å bli en konflikt. Et eksempel fra Norge på at konflikter kan ha sammenblandede motiver kan man finne for eksempel i konflikten vi husker fra ovenfor mellom Gregorius Dagson og Erling Skakke. To menn møtes på bryggene i Bergen og de begynner å krangle om hvem som taklet en årelating best. Fornærmelsene deres går mot den andres ære og manndom. Det utviklet seg til en slosskamp som etterhvert dro med mange mennesker, og tilslutt hadde 14 menn blitt drept.

III KONFLIKTER MELLOM KONGER OG HØVDINGER

I dette kapitlet skal jeg se på konflikter mellom høvdinger og konger, og hvilke løsningsstrategier som tas i bruk for å løse dem. Som kjent fra forrige kapittel var det ikke mange beskrivelser av konflikter høvdinger imellom i sagalitteraturen som omhandler norske forhold. Man finner noen flere eksempler på konflikter mellom høvdinger og konger enn det fantes på konflikter høvdinger imellom. Men det er også grunn til å være ekstra skeptisk til hva de forteller om konfliktene mellom høvdinger og konger siden kongen er fokuset. Spesielt gjelder dette Sverres saga som helt klart er skrevet med den tanke å sette kong Sverre i et godt lys. Svært mange av de relativt godt beskrevne konfliktene mellom høvdinger og konger i tider med åpen borgerkrig finnes nettopp i denne sagaen. Som nevnt tidligere var ikke kongen tjent med konflikter mellom høvdinger. Å selv ha konflikter med høvdingene tjente ham ikke noe bedre.

III.I Norge

De norske høvdingene var som jeg tidligere har vært inne på langt fra en ensartet gruppe. Når jeg nå skal ta opp det forhold de hadde til kongen tror jeg det er hensiktsmessig å bruke det skillet som er laget mellom den bordfaste delen av hirden som en gruppe og den ikke bordfaste delen av hirden og de lokale høvdingene som ikke hadde tilknytning til hirden som to grupper med mye til felles når det gjaldt deres forhold til kongen. Hans Jacob Orning argumenterer godt for denne inndelingen ved å påpeke at gruppen av ikke bordfast hird og lokale høvdinger ikke hadde det samme forholdet til kongen, men at de alle hadde det samme dilemmaet: «how to manoeuvre at the intersection between a significant local power base and a king who was virtually absent, but would be superior in force if he moved against them?»¹⁵⁸

I dette kapitlet vil jeg skille mellom konfliktene konger og høvdinger hadde i krigstid og i fredstid. I fredstid var konfliktene mer varierte, men i tid med åpen borgerkrig var det stort sett illojalitet fra høvdingens side som var årsak til konflikter mellom høvdinger og konger. Et interessant trekk man legger merke til hvis man ser på forholdene mellom høvdinger og konger i Norge gjennom borgerkrigstiden er hvor ofte høvdingene skifter side. Lojalitet blir dermed et begrep man bør se nærmere på. Lojalitet var annerledes på 1100-tallet enn slik den forstås nå for

¹⁵⁸ Orning, Hans Jacob 2008 s 115.

tiden. Hans Jacob Orning har skrevet mye om lojalitet i sin doktorgradsavhandling om uforutsigbarhet og nærvær.¹⁵⁹ Han mener lojaliteten da var en kontekstuell lojalitet. Det vil si at lojalitet ikke var absolutt, uavhengig av tid og sted, men det var noe som måtte aktiveres i den situasjonen der noen krevde det.¹⁶⁰ La oss nå ta en titt på hvordan lojalitet beskrives i sagamaterialet.

Noen høvdinge var lojale og de som var det får som regel stor ros i sagaene. Eksempler på lojale høvdinge: Gregorius Dagson (Inges saga), Gudlaug Stallare (Sverres Saga) og Reidar Grjorgardson (Inges saga). Gregorius Dagson, som kjent fra forrige kapittel, var en av kong Inges nærmeste støttespillere. Han var lojal mot kong Inge og da han ble drept skal kong Inge ha sørget dypt over ham. Gregorius sin lojalitet kan muligens ha vært knyttet til en konflikt med Inges halvbror og samkonge Sigurd Munn som jeg skal komme tilbake til senere i dette kapitlet. Gudlaug var kong Sverres stallare. Denne posisjonen og det at Gudlaug fostret Sverres uekte sønn Lavrand tyder på at han var en høvding Sverre stolte på. Gudlaug Stallare ble tatt til fange av mennene til kong Magnus da de tok tilbake Nidaros i 1181. De torturerte ham for å finne ut hvor kong Sverre gjemte pengene sine og hvor hans sønn Lavrand befant seg. Men Gudlaug « sa korkje det eine eller det andre, og det vart rekna ham til stor ære», og etter det ble han drept.¹⁶¹ Reidar Grjotgardson var en hirdmann som lenge hadde fulgt Magnus Blinde. I slaget der Magnus Blinde og Sigurd Slembe ble slått forsøkte han å bære vekk Magnus Blinde da det var klart at deres side kom til å tape. Men både han og Magnus Blinde ble drept. Omtalen han fikk lyder slik « Det sier hver mann at de syntes han hadde fulgt sin herre vel og gjævt. Godt er det for hver den som får slik omtale!» Alle disse får ros for sin lojalitet og et godt ettermæle. Men på den andre siden finner man heller ikke noen sterk fordømmelse av dem som skifter side.

Konflikter mellom høvdinge og konger skiller seg fra konflikter mellom kongsemner fordi det ikke nødvendigvis er en interessekonflikt mellom dem. Kongsemner konkurrerte om den samme posisjonen. Dermed ble konflikter mellom kongsemner uunngåelige. Det er ikke på samme måte noen grunn til at det nødvendigvis skulle oppstå konflikter mellom høvdinge og konger. Hvorfor og hvordan oppsto så disse konfliktene? Konfliktene som oppsto mellom høvdinge og konger var som nevnt oftest knyttet til lojalitetsspørsmålet, i periodene med åpen konflikt mellom rivaliserende tronkrevdere. Hans Jacob Orning deler disse konfliktene inn i tre underkategorier, som til tider overlapper hverandre; bytte av side, forsøk på fredsmekling og brudd på lover eller forpliktelser fra

¹⁵⁹ Orning, Hans Jacob 2008 (engelske oversettelse).

¹⁶⁰ Orning, Hans Jacob 2008 s 6.

¹⁶¹ Sverresoga s 82.

høvdingens side.¹⁶² Av disse tre var de to første kategoriene knyttet til perioder med åpen konflikt. Det var i slike tider det ble mest aktuelt å skifte side. I fredstider var det langt mindre behov for fredsmekling i konflikter av en slik karakter at en høvding som gikk inn for å mekle kunne komme i konflikt med kongen over det. Konfliktene i fredstid var knyttet til de tre kjerneårsakene til konflikter som allerede er identifisert: ressurser, ære og politikk. Går man dypere i lojalitetskonfliktene kan nok de også føres tilbake til denne kjernen.

III.I.I Kongen og høvdingene i borgerkrigstid

De beste eksemplene på konflikter mellom høvdinger og konger i perioder med åpen strid finnes i Sverres saga. De er alle knyttet til lojalitet. Det nevnes i Sverres saga fem høvdinger som beskyldes for illojalitet mot kongen: Nikolas Arneson, Jon Hallkjellson, Olav Jarlsmåg, Harald Orkenøyjarl og Torstein Kugad.¹⁶³ Av disse fem vil jeg se på Jon Hallkjellson, Olav Jarlsmåg og Torstein Kugad. Biskopen Nikolas Arneson vil jeg komme tilbake til når jeg diskuterer de geistliges rolle i neste kapittel. Harald Orkenøyjarl har jeg valgt å ikke komme nærmere inn på fordi Orkenøyene ligger utenfor fokusert for denne oppgaven og det finnes tre gode eksempler fra det norske fastlandet.

Jon Hallkjellson var overhode for en stor ætt og lendmann på Sunnmøre. Hans kone var en datter av Harald Gille. Han deltok i opprøret mot kong Magnus Erlingson og Erling Skakke som ble ledet av Sigurd Magnusforstre.¹⁶⁴ I Sverressaga nevnes han først under slaget da kong Sverre tok Bergen i 1183. Han møtte kong Sverre ved Mariakirken og ba om nåde for seg selv og sønnene sine, Ragnvald og Hallkjell. Sverre gav dem alle nåde.¹⁶⁵ Men etter slaget kalte kong Sverre dem til seg og gav dem lov til å dra etter kong Magnus og slå seg i lag med ham igjen. Jon Hallkjellson sa da han helst ville bli hos kong Sverre. Kong Sverre sa at han ville ikke det fordi de allerede hadde sverget eder til ham to ganger og ingen av dem de holdt. Det endte med at de sverget en tredje gang også, men like etter dro de østover og slo seg sammen med kong Magnus igjen.¹⁶⁶ Dette er det som blir fortalt om Jon Hallkjellson. Om sønnene får man vite at Ragnvald dør sammen med kong Magnus i slaget i Norefjorden i 1184¹⁶⁷ og Hallkjell nevnes som en av bakmennene til Øyskjegg-flokken. I denne sammenheng får man også vite at like før dette hadde Hallkjell mottatt

¹⁶² Orning, Hans Jacob 2008 s 158.

¹⁶³ Orning, Hans Jacob 2008 s 158f .

¹⁶⁴ Sverresaga s 235.

¹⁶⁵ Sverresaga s 94.

¹⁶⁶ Sverresaga s 96.

¹⁶⁷ Sverresaga s 112.

lendmannsrett fra kong Sverre.¹⁶⁸ Man kan godt lure på hvorfor Sverre ga lendmannsrett til denne mannen.

Hva skjer hvis man forsøker å sette denne konflikten inn i konfliktspillmodellen? Det som i praksis skjedde var at Jon Hallkjellson ga kong Sverre selvdom i saken. Jon Hallkjellson må ha visst at kong Sverre hadde en sak mot ham, men han overga seg og lot kong Sverre bestemme om han skulle straffes eller ikke. Kong Sverre valgte i dette tilfellet å gi dem nåde, selv om han helst så de dro etter kong Magnus siden de allerede hadde brutt sine eder. Det gjorde de jo også igjen etter at de hadde tryglet seg til å få bli. Kong Sverres alternativ hadde vært å henrette dem. Hadde Jon og sønnene hans ikke overgitt seg var det en høyst reel mulighet for at de hadde falt i slaget som pågikk. Hvis man ser på andelen av de som overga seg, til kong Sverre, som fikk nåde så var kanskje det den løsningen som ga mest sannsynlighet for overlevelse for Jon Hallkjellson og sønnene hans. I denne konflikten ser man ikke at for å komme til en løsning går man mange runder gjennom de forskjellige grenene i konfliktspill modellen slik som i de islandske konfliktene fra forrige kapittel. Denne konflikten ligner mer på konflikten mellom Gregorius Dagson og Erling Skakke. Forskjellen her er at der var ikke kongen part selv så da opptrådte han som en tredjeparts voldgiftsdommer, men her er kongen part så da blir det selvdom. Jon Hallkjellson brøt forliket de inngikk, etter at han ble tilbudt nettopp det han valgte å gjøre som en del av avtalen, men det fortelles ikke om hva slags etterspill dette fikk.

Sammen med Hallkjell i Øyskjeggoppreisningen var bland annet Olav Jarlsmåg og Sigurd, en frillesønn av Erling Skakke. Olav var mågen til Harald Orkenøyjarl. Hallkjell hadde hos seg et guttebarn som het Sigurd. Sigurd var sønn av kong Magnus Erlingson og ei kvinne som het Gyrid Aslaksdotter. Olav Jarlsmåg overtok ansvaret for denne gutten og hadde ham med seg til Bergen der han var hos kong Sverre. Rett før Olav Jarlsmåg skulle dra fra Bergen sa kong Sverre til ham: «Du skulle vere meg tru no, Olav!»¹⁶⁹ Olav spør kong Sverre hvorfor han sa det, og får til svar: «Fylgjerne til uvenene våre sveimar no her ikring».¹⁷⁰ Like etter denne hendelsen tok Olav Jarlsmåg kongesønnen først til Hjalmland og siden til Orkenøyene. Han trodde han bare så vidt hadde unnsuppet å bli avslørt. Fra Orkenøyene reiste Øyskjekk-flokken seg og dro til Vika. I slaget der ble de til slutt beseiret av kong Sverre.

Her begynner konflikten med at kong Sverre advarte Olav Jarlsmåg mot å være illojal og ender med

¹⁶⁸ Sverresaga s 140.

¹⁶⁹ Sverresaga s 141.

¹⁷⁰ Sverresaga s 141.

at Olav ble drept i et slag mot kong Sverre. Ved første øyekast kan dette se ut som det ikke passer inn i det etablerte mønsteret. Men man må ta høyde for at perioder med åpen borgerkrig ga ekstraordinære forhold. Når det er borgerkrig er det også naturlig at folk blir drept i slagene. Hvis man ser vidt på det kan i noen tilfeller det å bli drept i slag sammenlignes med blodhevn. Siden så mange av dem som ba om det ble gitt nåde så var det ikke alltid helt tilfeldig hvem som overlevde et slag og hvem som ikke gjorde det.

Torstein Kugad holdt borgen Sion for kong Sverre, men mistet den til kuvlungene da de tok kong Sverres morbror som gissel og ville henge ham om de ikke fikk borgen. Like etter slo kong Sverre ned kovlungopprøret.¹⁷¹ Kong Sverre må ha syntes morbrorens liv var verdt borgen, for neste gang Torstein Kugad kom inn i historien holdt han borgen Steinberget for kongen. Også denne gangen tapte han borgen. Baglerhøvdingen biskop Nikolas truet ham både familiegården hans og med straff også etter døden. Etter å ha åpnet en dør om natten og latt baglerne ta borgen gikk Torstein Kugad i deres tjeneste.¹⁷² Han ble skipstyrer hos dem, men en dag seilte han med vilje på grunn og dro hjem til gården sin i hemmelighet. Derfra sendte han en mann til kong Sverre for å undersøke muligheten for å få nåde. Sverre svarte at han ville gi ham nåde men han visste ikke hva birkebeinerne ville gjøre om de traff på ham. Derfor kom Torstein Kugad seg frem for kongen skjult under en sid hatt. Kong Sverre ga ham nåde og brukte ham til å få nyttig informasjon om baglerne, til tross for protester fra mange av birkebeinerne som hadde lyst til å henge ham.¹⁷³

Her fikk igjen kongen selvdøm. Kong Sverres valgte å gi ham nåde til tross for at mange av birkebeinerne gjerne ville drepe ham. Torstein selv var såpass usikker at han sendte noen for å undersøke sjansene for å få nåde. Det var ingen automatikk i at det ble gitt nåde. Kongen hadde i praksis to veier han kunne gå når en illojal høvding kom til ham og ba om nåde: Tilgi eller henrette. Kong Sverre valgte i alle de tilfellene vi har sett på her å tilgi, men det betyr ikke at hans motstandere kunne være sikre på å bli tilgitt. I kontrast mot dette kan man se en av kong Sverres hovedmotstandere Erling Skakke, han var kjent som en mann som svært sjelden ga sine fiender nåde. Dette førte til at når en fiendeflokk var slått ned var det svært få som tok sjansen på å be om nåde og heller slo seg sammen med den neste opprørsflokk som oppstod.¹⁷⁴ Dette viser knivsodden kongen måtte balansere på mellom å ikke bli fryktet og å bli fryktet for mye. Kontrasten mellom tillit og mistillit er slående i alle disse eksemplene og sår tvil om i hvilken grad kunne noen

¹⁷¹ Sverresaga s 128ff..

¹⁷² Sverresaga s 163f.

¹⁷³ Sverresaga s 182ff.

¹⁷⁴ Heimskringla s 659.

egentlig stole på hverandre og i hvor stor grad var de tvunget til å vise tillit selv om det var tvil om personen egentlig var til å stole på. Av disse tre tilhørte bare Torstein Kugad hirden, de andre to var lokale høvdinge. Hva betydde det i deres forhold til kongen? Som man kan se ble alle sammen beskyldt for å ha vært illojale mot kong Sverre. Og alle de som bad om det ble nåde fikk det på tross av at de ikke akkurat hadde plettfriske rulleblad når det kom til lojalitet. Torstein Kugad ble ikke dømt noe strengere på grunn av sin tilhørighet til hirden, Sverre lot ham få tilbake sin posisjon og brukte ham til å få informasjon om fienden.

Når disse konfliktene blir målt opp mot konfliktspillmodellen ser man at det er en løsningsstrategi som blir tatt i bruk nemlig selvdom som var en type voldgiftsavgjørelse. Kongen hadde i tider med borgerkrig en posisjon der høvdingene ofte hadde valget mellom å sannsynligvis bli drept i et slag, fordi de når de valgte å be om nåde som regel var i en posisjon der det så ut som om deres side skulle tape, eller å gi kongen selvdom. Selvdom blir altså nøkkelen til å forstå løsningen av konflikter mellom høvdinge og konger, i alle fall i perioder med åpen borgerkrig som sett til nå. Hvis man sammenligner med bruken av selvdom på Island hva kommer frem da? På Island var som tidligere nevnt selve æren av å få selvdom en del av oppgjøret og når vedkommende skulle dømme var han bundet av dette og av normene som gjaldt for voldgiftsavgjørelser til å gi en rimelig avgjørelse. På Island var ikke dødstraff en mulighet, det nærmeste man kom var full fredløshet. Når kongen fikk selvdom hadde han som nevnt i praksis to alternativer: han kunne tilgi eller han kunne henrette. Bruken av selvdom her viser klart at Jón Viðar Sigurðsson har rett når han påpeker at det ikke er korrekt som William Ian Miller hevder at selvdom var et fenomen som bare fantes på Island og blant stammer i Nord-Yemen.¹⁷⁵ Og i tillegg spilte politiske forhold her stor rolle, som det jeg tok opp ovenfor om fordelene ved å tilgi. Konfliktspillmodellen passer som man ser ennå i stor grad, men storpolitikk og krigstilstand virker forstyrrende. Det gjør forholdene vanskeligere å fremstille på en enkel måte. Perioder med åpen borgerkrig førte til mer uforutsigbare forhold og et større politisk spill gjør at det blir mange flere variabler og det skaper mange flere muligheter for forsyrelser. Dermed er det lettere å framstille forholdene på Island på en enkel måte. Selvdom blir altså den strategien som brukes for å løse konflikter mellom konge og høvdinge i perioder med åpen borgerkrig, la meg nå gå videre til å se på om noe var anderledes i pausene i borgerkrigene.

III.I.II Kongen og høvdingene i fredstid

Hele borgerkrigstiden var ikke en sammenhengende krig og det var lange perioder uten åpne

¹⁷⁵ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 166f jmf, Miller, Ian William 1990 s 371 n 40

stridigheter. Hva dreide så konflikter mellom høvdinger og konger om i disse periodene? Og hvordan utspant de seg? Konfliktene i slike perioder var ikke nødvendigvis like tett knyttet til spørsmål om lojalitet som de som forekom i tider med åpen konflikt, men kunne ha større likhet med de konfliktene høvdinger imellom, som jeg så på i forrige kapittel. Men de spilte allikevel en rolle i forhold til lojalitetsspørsmålet. En høvdings gode eller dårlige forhold til en konge kunne være medvirkende årsak til at de kom på kant med hverandre. Hvis konflikten mellom dem i utgangspunktet ikke så ut til å ha noe med tidligere mellomværende å gjøre kunne den få konsekvenser for en høvdings fremtidig lojalitet.

Ottar Birting het en lendmann under Haraldssonene. Han var med på råd da de ble tatt til konger etter Harald Gilles død, ble gift med Harald Gilles enkedronning Ingerid og var en viktig støttespiller for sin stesønn kong Inge Krokrygg. Ottar Birting var av trøndersk ætt og en stor høvding ifølge Inges saga. Sagaen forteller også at «Kong Sigurd var ikke noe større venn med ham, for han syntes han alltid holdt med Inge, sin stesønn.»¹⁷⁶ Det hendte i de dager da de tre Haraldssonene ennå regjerte fredelig sammen at Ottar Birting ble drept da han var på vei til aftensang. Sønnen hans, Alv Rode, kom inn på kirkegården akkurat da, han så drapet og drapsmannen som sprang avgårde. Alv løp etter og ved hjørnet av koret tok han ham igjen og hevnet sin far ved å drepe drapsmannen. Både Kong Øystein og Kong Sigurd var i byen. Kong Øystein samlet en bondehær og dro inn til byen da han hørte om hva som hadde hendt. Ottar Birtings slekt og venner la skylden for drapet på kong Sigurd. Bondebefolkningen skal ha vært imot kong Sigurd også. Sigurd nektet skyld og tilbøy seg å bære jernbyrd for å bevise sin uskyld, på disse vilkår ble det inngått forlik. I ettertid dro kong Sigurd sørover og det ble ikke noe av gudsdommen.¹⁷⁷

Dette er et krystallklart eksempel på blodhevn i bruk i Norge. Alv Rode så sin far ble drept og hevnet seg på stedet. Hans hevn får positiv omtale: «Folk sa at han hadde hevnet seg godt, og han ble reknet for mye gjævere mann enn før».¹⁷⁸ Dette kan tyde på at blodhevn var vel ansett i Norge i andre halvdel av 1100-tallet. Slik som saken ble oppfattet ser det ikke ut til å være noen som tenkte på å forfølge Alv Rode for drapet. Det var Kong Sigurd Munn som ble mistenkt for å ha sendt drapsmannen som måtte forsvare seg. Han hevdet sin uskyld og på vilkår av at han skulle bære jernbyrd for å bevise dette, noe det aldri ble noe av, ble det inngått et forlik. Også konger kunne altså bli nødt til å inngå forlik. En faktor i dette kan jo ha vært kong Øystein og hans bondehær delte

¹⁷⁶ Heimskringla s 600.

¹⁷⁷ Heimskringla s 600.

¹⁷⁸ Heimskringla s 600.

oppfatningen av kong Sigurds skyld. Dette passer godt inn i konfliktspillmodellen, en runde om blodhevnsløyfen og så til forlik. Man ser ennå tendensen til at konflikter ikke gikk like mange runder i Norge som det de gjorde på Island. Etterspillet ble at Alv Rode holdt seg til kong Inge i konflikten mellom ham og kong Øystein og kong Sigurd. Det var et naturlig valg på grunn av farens nære tilknytning til denne fraksjonen. Men mistanken om at Kong Sigurd sto bak drapet på faren må nok ha plantet ham ennå sikrere i Inges leir. Etter kong Inges død holdt han seg ikke trofast til kong Magnus Erlingson. Han ble drept av Erling Skakke vinteren 1165 for sin deltakelse i et komplott med danskekongen mot kong Magnus Erlingson.¹⁷⁹ I dette tilfellet var konflikten politisk begrunnet. Hvis man antar at mistanken mot kong Sigurd Munn var korrekt så ble motivet klart foreslått når sagaen forteller at han var uvenner med Sigurd som mente han holdt for mye med kong Inge. Målet med drapet var derfor etter all sannsynlighet å eliminere en av halvbrorens mektige samarbeidspartnere i Trøndelag.

Gregorius Dagson var som kjent en ivrig støttespiller for kong Inge Krokrygg, men det finnes grunn til å delvis koble dette opp mot hans uvennskap med kong Sigurd Munn. I eldre kilder, Ågrip og Morinskinna, finnes noe som gir en bakgrunn for denne konflikten som bare er hintet til i Heimskringla. Bakgrunnen var at Geirstein, faren til en av kong Sigurd Munns friller, som etter hva som fortelles var en lite trivelig fyr, ønsket å gifte seg med en rik enke i nabolaget sitt. Enken, som het Gyda, avsto frieriet og Geirstein begynte å terrorisere henne. Gyda søkte hjelp hos sin slektning Gregorius Dagson som i sin tur drepte Geirsteins sønner da de kom for å kidnappe Gyda. Når han på denne måten hadde skaffet seg kong Sigurds motvilje, søkte Gregorius beskyttelse fra kong Inge.¹⁸⁰ Konsekvensen av denne konflikten mellom Gregorius Dagson og kong Sigurd Munn ble en ennå sterkere grunn for Gregorius til å holde seg i kong Inges leir når det brøt ut konflikt mellom de tre samkongene. Gregorius Dagson, sammen med enkedronning Ingerid, overtalte kong Inge Krokrygg til å angripe og drepe kong Sigurd Munn i det som ble starten på den åpne konflikten mellom de tre halvbrødrene. Hvordan denne hendelsen utartet seg skal jeg komme nærmere inn på i kapittelet som diskuterer kvinners rolle og egging.

Her ser man nok en gang et eksempel på at blodhevn ble brukt. Gregorius hevnet terroriseringen av Gyda og kidnappingsforsøket med å drepe Geirsteinsønnene. Etter dette knyttet Gregorius Dagson seg til kong Inge. Vekten av hans gamle sak med Geirstein som tilhørte kong Sigurd gjennom sin datters frilleforhold til ham ble en faktor i forholdet mellom de to kongene. Konflikten ser ut til å ha

¹⁷⁹ Heimskringla s 652f.

¹⁸⁰ Bagge, Sverre 2010 s 43.

steget et samfunnsnivå og blitt del av et større politisk spill. Og når konflikten mellom de to kongene tilspisset seg var det også blodhevn som sto på menyen. Konflikten kom til sin ende da kong Sigurd begynte å drepe kong Inge og Gregorius sine menn da alle de tre kongene kom til et møte i Bergen. Ryktene hadde det til at kong Sigurd og kong Øystein ville prøve å avsette kong Inge på grunn av hans vanhelse. Det var dette som førte til at enkedronning Ingerid og Gregorius Dagson overtalte kong Inge til å angripe og drepe kong Sigurd. Her endte konflikten med kong Sigurd ved å drepe ham, men konflikten om tronen fortsatte med andre spillere. Konflikten i dette tilfellet dreide seg da, den var på høvdingnivå, om ressurser og ære. En rik enke var en ressurs. Gregorius Dagson kunne ikke la Geirstein terrorisere sin frendekone uten at det stred mot æresoppfatningen i tillegg. Da konflikten steg oppover fikk den også en politisk komponent og ble del i den større konflikten mellom de tre samkongene.

I fredstid ser ikke konfliktene ut til å ha dreid seg så utelukkende om lojalitet som i krigstid, beskyldninger om illojalitet og påfølgende konflikt var nært knyttet til perioder med åpen borgerkrig. Men konfliktene i fredstid hadde effekt på høvdingers tilknytning til forskjellige konger. Hvis en høvding tidligere hadde vært i konflikt med en av partene i kampen om kongemakten så var det mindre sannsynlig at han skulle gå over til denne parten. Ikke alle fikk nåde; noen måtte straffes for å sette et eksempel. I forhold til konfliktspillmodellen ser man at løsningsstrategiene er hentet fra den, men at de har en tendens til å bli slukt opp av det større politiske spillet før man kommer til noen varig løsning.

III.II Konklusjon

Kong Inges suksess tillegges ofte langt på vei at han var populær blant høvdingene.¹⁸¹ Erling Skakke som hadde rykte som en hard og grusom mann som sjelden ga nåde til sine uvenner bidro muligens til at menn på det tapende partiet heller støttet en ny opprørsleder istedenfor å forsøke å stifte fred etter et nederlag. Kongene må tenke på hvordan de forholdt seg til høvdingene. Som jeg var inne på i forrige kapittel kan man sammenligne forholdet mellom høvding og konger med forholdet mellom islandske høvding og deres tingmenn. Det var mange av de samme funksjonene som spilte inn på disse forholdene. I begge tilfeller var det skiller i status. I begge tilfeller hadde kongen og den islandske høvdingen en felles interesse av å løse konflikter mellom sine underordnede på en måte som gjorde at ingen av dem gikk over til en rival. Fraksjon var ikke den eneste delelinjen i

¹⁸¹ Bagge, Sverre 2010 s 43.

samfunnet. Vennskap og slektskap på kryss av fraksjon har nok i stor grad påvirket viljen til å gi nåde.¹⁸² I mange tilfeller oppfører kongen seg ikke anderledes enn andre fraksjonsledere selv om han i teorien er overherre over alle andre i landet.¹⁸³

For å oppsummere hvordan disse konfliktene mellom høvdinger og konger passer inne med konfliktspillmodellen kan man si at de passer, men man må ta høyde for det større politiske spillet og at perioder med åpen borgerkrig skapte en ekstraordinær situasjon. Siden det her var snakk om åpen krig og menn ble drept på begge sider. Det større politiske spillet skapte også forstyrrelser. Sammen gjør dette at forholdene i Norge blir vanskeligere å få til å passe inn i en modell. I konfliktene som oppsto i perioder med åpen borgerkrig har selvdøm vist seg å være nøkkelen. De kom til et punkt der høvdingen sto med valget om å gå ned med et synkende skip eller gi kongen selvdøm i håp om å få nåde og dermed redde skinnet sitt. I konfliktene i fredstid ser man at løsningsstrategier fra konfliktspillmodellen blir brukt, men i begge de to tilfellene jeg har vært inne på ender konflikten opp med å gå inn i det større politiske spillet. Det mest interessante funnet å ta med seg videre fra dette kapittelet er at på samme måte som vi så at det ene gode eksempelet på høvding mot høvding konflikt ble løst raskere i Norge enn de tilsvarende konfliktene på Island, så drar heller ikke konflikter mellom høvdinger og konger i Norge ut i lange kjeder tilsvarende de Islandske høvdingekonfliktene.

Kan man i disse tilfellene finne noe eksempl på en feide? Nei, ingen av tilfellene her kommer noen særlig vei i feidemodellen som jeg presenterte i konklusjonen på forrige kapittel. En del av de konfliktene som er presentert i dette kapittelet inneholder ikke voldsepisoder og de som gjør det har ikke noen kjede av 3 eller flere voldsepisoder. Dermed har vi sett at man heller ikke i konflikter mellom høvdinger og konger finner noe som kan defineres som en feide. Konfliktene kan som vi har sett fremdeles føres tilbake til de tre grunnleggende elementene: Ære, politikk og ressurser.

¹⁸² Orning, Hans Jacob 2008 s 142.

¹⁸³ Bagge, Sverre 1991 s 77.

IV KONFLIKTER MELLOM VERDSLIGE OG GEISTLIGE MAKTHAVERE

Den katolske kirke hadde på 1100-tallet rukket å vokse til en viktig faktor i nesten alle aspekter av samfunnet både på Island og i Norge. Derfor er det høyst relevant å se på de konflikter som oppsto mellom verdslige og geistlige makthavere. I tillegg til å studere de konflikter geistligheten hadde med verdslige makthavere, være det seg norske konger eller islandske høvdinger, vil jeg se på den rollen kirken hadde i konflikter der den ikke hadde noen part selv. Hvilken rolle spilte kirkens stadig voksende makt, både kirken som institusjon og kristendom som religiøs overbevisning, for konflikter og løsningsstrategier? Det meste her vil omhandle tiden etter at erkebispesetet i Nidaros ble opprettet i 1152/53. Dette er fordi at denne hendelsen styrket den geistligheten og det er stort sett etter dette og gjennom den påfølgende kampen for kirkens frigjøringen at de store konfliktene mellom verdslige og geistlige makthavere på 1100-tallet oppsto.

Men først vil jeg gi en kort beskrivelse av kirkens oppbygging og utvikling i perioden. En svært viktig begivenhet på 1100-tallet var opprettelsen av et erkebispesete i Nidaros i 1152/53. Denne begivenheten får også konsekvenser for Island, som blir lagt under erkebiskopen i Nidaros. Først kan man nevne at begge landene var blitt kristnet på omtrent samme tid. I Norge settes den offisielle kristningen av landet til 1024. På Island regnes kristendommen for å ha blitt den offisielle religionen fra alltinget vedtok den ca år 1000. Det faktum at det i 1152/53 ble det etablert et erkebispesete i Norge, som Island ble hørende til under, viste at kirken som institusjon hadde utviklet seg ganske langt siden paven mente det var forsvarlig å opprette et eget erkebispesete i Norge. Det var også ytre begivenheter i Europa som spilte inn på paven og kuriens avgjørelse. Pavestolen jobbet for økt kirkelig frihet, det såkalte gregorianske program, og møtte stor motstand blant annet fra den tyske kongen. Den tyske kongemakten sto steilt mot paven i Roma i investiturstriden, som handlet om retten til å innsette biskoper. De skandinaviske kirkeprovincene hadde tidligere ligget under erkebispesetet i Hamburg-Bremen, men siden var Lund blitt erkebispesete. Men Hamburg-Bremen hadde for stor innflytelse der for pavestolens smak. Erkebiskopen i Hamburg-Bremen hadde tradisjonelt støttet den tyske kongen. I 1152 kom Fredrik Barbarossa til makten i Tyskland, og han var sterkt antigeorgiansk. Derfor fikk pavestolen det travelt med å skille ut den norske og svenske kirken slik at de kom utenfor tysk overhøyhet. Kardinal Nicolaus Brekespear kom til Norden med myndighet til å opprette erkebispeseter i Norge og Sverige. Han kom først til Norge og opprettet der erkebispesetet i Nidaros. Siden dro han videre

til Sverige, men der var kirkeorganisasjonen så svak at opprettelsen av et erkebispesete ble utsatt ett tiår. Under erkebispesetet i Nidaros lå de fire andre bispesetene i Norge: Bergen, Stavanger, Oslo og Hamar. I tillegg lå Skálholt og Hólar på Island, Gardar på Grønland, Kirkjuböur på Færøyene, Kirkjuvåg på Orknøyene og Isle of Man under erkebispesetet i Nidaros.¹⁸⁴ Målet med den gregorianske reformen var å skape en sterk kirkeorganisasjon som var mest mulig uavhengig av verdslige makthavere. Før reformen hadde kongen kirken under sin kontroll. Med den gregorianske reformen ble også oppdeling av kirken i faste sogn og prestegjeld styrket.¹⁸⁵

IV.I Norge

På tross av at det var mange konflikter mellom geistlige og verdslige makthavere, spesielt i forbindelse med kirkens løsrivelse fra det sekulære styret, så var de fremdeles avhengige av hverandre og en viss grad av samarbeid. I Norge i større grad enn på Island. Eksempler på felles interesser mellom verdslige og geistlige makthavere var endringen i kongeideologi og pasifiseringen av samfunnet. Kongeideologien i Norge var inne i en utviklingsprosess på 1100-tallet, som begynte før og slutter etter denne perioden. Idealet beveget seg fra vikingtidens kongemakt, som ikke skilte seg fra høvdingmakt ideologisk, til kongen av Guds nåde. Den første norske kongen som ble kronet, og dermed ble herrens salvede, var Magnus Erlingsson i 1163. Sverre oppnådde også til slutt sitt mål om å bli kronet i 1194.¹⁸⁶ Kong Håkon Håkonsen ble kronet i Bergen i 1247,¹⁸⁷ og hans regjeringstid kan sees som en kulminasjon av utviklingen fram til da. Kirken ga kongemakten en ideologisk bakgrunn for dens makt, og kongen på sin side ble Guds riksforsender på jorden. Monarkiet var ifølge den katolske kirke i middelalderen den rette styreform, og ideelt skulle kongen gi kirken full selvstendighet og følge dens råd. Her er blir sammenligningen med Island særs relevant fordi Island ikke hadde noen konge. Dette syntes ikke kirken noe om. Kardinalen Vilhelm av Sabina, som var i Norge i 1247 for å krone Håkon Håkonson etter lange forhandlinger med kirken hadde fått dispensasjon for sin uekte fødsel, skal ha uttrykt at det var upassende at landet, Island, ikke tjente under noen konge slik som alle andre land i verden. Derfor støttet kardinal Vilhelm av Sabina Håkon Håkonsons arbeide for å få lagt Island og Grønland under den norske kongemakten.¹⁸⁸ Det andre feltet der samarbeidet mellom verdslige og geistlige makthavere er tydeligst er pasifiseringen av samfunnet. Kirken og kongemakten jobbet begge for å bli kvitt privat voldsbruk og gi kongemakten voldsmonopol.

¹⁸⁴ Helle, Knut 2005 s 24-37.

¹⁸⁵ Nedkvitne, Arnved 2009 s 45.

¹⁸⁶ Sverres saga s 149.

¹⁸⁷ Bagge, Sverre 2005 s 153.

¹⁸⁸ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 115.

IV.I.I De tre kongene og opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros

Opprettelsen av erkebiskopsete i Nidaros var som jeg nettopp har diskutert et viktig vendepunkt for forholdet mellom geistlige og verdslige makthavere. Erkebiskopen ble en sterk innenlands kraft som jobbet for kirkens rettigheter vis a vis verdslige makthavere. Derfor er det relevant å ta et nærmere blikk på de konfliktene som oppsto i forbindelse med opprettelsen. Det som blir hovedpoenget her er å se på kirkens ulike forhold til de tre kongene som sammen regjerte på den tiden og hvordan kardinalen, som var kirkens representant i saken, foretrakk en over de to andre.

Da erkebispesetet i Nidaros ble opprettet i 1152/53 var det tre konger i Norge. Inge Krokrygg, Sigurd Munn og Øystein var alle sønner av Harald Gille. Øystein var den eldste av sønnene, hans mor var en irsk eller hebridisk kvinne, av høy byrd, som het Biadoc. Med Tora Guttormsdatter, en norsk frille av god familie, fikk Harald Gille sønnen Sigurd Munn. Inge Krokrygg var den eneste ektefødte sønnen og var et barn av Harald Gille og hans dronning, den svenske kongsdatteren Ingerid Ragnvaldsdatter. Harald Gille hadde en sønn til som het Magnus og som var medkonge en kort stund, men han døde av sykdom mens han ennå var et lite barn. Da erkebispesetet ble opprettet hadde Sigurd og Inge vært konger, barnekonger vel å merke, siden sin fars død i 1136 og Øystein ble hentet til Norge og var konge fra 1142.

Kardinalen som kom fra pavestolen for å opprette erkebispesetet i Nidaros het Nicolaus Brekespear. I Inges saga står det om ham at: «Kardinalen var harm på Sigurd og Øystein, og de ble nødt til å forlike seg med ham. Men han var overmåte vennlig mot Inge og kalte ham sin sønn».¹⁸⁹ En opplagt grunn til at kardinal Nicolaus skulle ha foretrukket Inge framfor halvbrødrene var at Inge var den eneste ektefødte, og mannlig primogenitur var en sak som kirken gikk sterkt inn for. Sigurd hadde også en annen feil i kardinalens øyne. Sigurd hadde en sønn, Harald, med sitt søskenbarn Kristin Sigurdsdatter.¹⁹⁰ Kristin var datter av Sigurd Josalfare og hans dronning Malmfrid. Harald Gille og Sigurd Josalfare var samfedra halvbrødre da begge var sønner av Magnus Berrføtt. Dermed hadde Sigurd Munn begått blodskam og det var i kirkens øyne en stor synd. I tillegg dette hadde Øystein på sine tokt i vesterled ikke hadde respektert kirker og klostre. Og utenom disse personlige grunnene til å foretrekke Inge fremfor halvbrødrene var det også muligens en politiske årsak; det kan hende at Inge var villig til å innrømme kirken flere rettigheter enn Sigurd og Øystein.¹⁹¹

¹⁸⁹ Heimskringla s 607.

¹⁹⁰ Heimskringla s 658.

¹⁹¹ Helle, Knut 2005 s 31.

Det er ikke mye å gå på i dette tilfellet. Hele beskrivelsen av omstendighetene omkring kardinal Nicolaus Brekespear, hans besøk i Norge og opprettelsen av erkebispedømmet i Nidaros er på omkring en halv side i Heimskringla. Av det handler kanskje en tredjedel direkte om opprettelsen av erkebispedømme og forholdet til kongene. Resten forteller om hvor godt likt av folket kardinalen skal ha vært, hvordan han forbedret skikkene i landet og om at han kort tid etter at han returnerte til Roma ble valgt til pave.¹⁹² Konflikten i dette tilfellet var mellom kardinalen, som kirkens representant, og kongene Sigurd og Øystein. Konflikten hadde som nevnt flere mulig årsaker, både politiske og personlige feil ved kongene. De personlige feilene gikk på ting som hadde krenket kirkens leveregler: uektefødsel, blodskam og krenking av kirkefreden. Dette kan sees som paralleller til å krenke en annen manns ære. Det kunne oppfattes som en oppvisning av mangel på respekt for kirken å bryte dens regler. Dette på tross av at konseptene med synd i forbindelse med brudd på kirkens regler og skam ved brudd på æreskodeksen på mange måter kommer på kant med hverandre.

Men hva med løsningsstrategien som blir brukt? Som nevnt er sagaen sparsom med opplysningene, men den sier at Øystein og Sigurd måtte forlike seg med kardinalen. Det betyr at det ble brukt private forhandlinger, sannsynligvis direkte mellom partene, for å komme fram til en løsning. Kongene må nok ha vært interessert i å få en erkebispesetol i landet siden de var villige til å gå til forlik med kardinalen for syndene kirken mente de hadde begått. Det var prestisje for landet å få en erkebiskop. Forhandlinger var en strategi som fungerte også på dette samfunnsområdet. Når kirken kommer inn slik som dette spilles det på flere arenaer. Det er ikke lengre bare snakk om bare interne norske forhold. Kirken spilte på en internasjonal arena. For kirken ble hele Europa en arena og det norrøne kulturområdet bare en liten del. Paven og den internasjonale kirkeorganisasjonen blir spillere som kongene ikke kan kontrollere gjennom de samme strategiene som de brukte for å forsøke å holde orden på høvdingen og de andre undersåttene sine. Kirken som internasjonal organisasjon sto utenfor deres makt. Og kirken innenfor Norge støttet seg på dette i sitt ønske om å komme ut fra under verdslig kontroll. Dette gjorde det politiske spillet ennå større og det virket som nevnt ovenfor forstyrrende på modellen. Og sammen med den spesielle situasjonen perioder med åpen konflikt skapte så gjør det det vanskeligere å framstille sakene i en sammenfattet modell.

¹⁹² Heimskringla s 607.

IV.I.II Kong Sverres konflikt med kirken

Sverres langvarige konflikter med kirken er verdt å diskutere fordi det er den største og mest langtrukne konflikten mellom geistlige og verdslige makthavere i Norge. Den berører også elementære stridsspørsmål. Sverre var blitt oppfostret av biskop Roe på Færøyene og han var i sin ungdom blitt viet til prest, så det kan kanskje virke underlig at han endte opp med et så problematisk forhold til kirken. Sverre hadde i utgangspunktet tenkt å dra til erkebiskopen og legge fram saken sin for ham da han først kom til Norge. Men da han hadde spurt seg litt for hos folk fant han ut at det ikke var så lurt, siden erkebiskop Øystein hadde stått fast på Kong Magnus Erlingsons side i konfliktene med Sverres halvbrødre.¹⁹³ Kirken favorisering av Magnus Erlingson kan ha bakgrunn i at han var ektefødt selv om hans arverett til tronen gikk gjennom et kvinnelig ledd. Ekte fødsel og mannlig primogenitur sto, som nevnt, sterkt på kirkens agenda. Under Magnus Erlingson ble det innført en ny tronfølge som var mye mer i tråd med kirkens syn enn den gamle ordningen der alle sønner, uansett om de var ektefødte eller ikke, hadde lik rett til tronen.¹⁹⁴ I forbindelse med kroningen av Magnus Erlingson, som da bare var et barn, hadde faren jarlen Erling Skakke, den reelle riksstyrreren, gjort en avtale med erkebiskop Øystein om at han ikke skulle legge seg opp i at denne hadde økt sølvverdien på bøtene han krevde til kirken hvis erkebiskopen gikk med på å krone sønnen.¹⁹⁵

Et dokument som kaster et interessant lys over Sverres forhold til kirken og spesielt til biskopene er *Forsvarstale for Kong Sverre mot bispane*.¹⁹⁶ Dette dokumentet er bevart i ett eneste håndskrevet manuskript fra omkring 1320. Opphavet til dette manuskriptet ble trolig skrevet mellom 1199-1200.¹⁹⁷ Det ble sannsynligvis utarbeidet som et svar på at paven lyste Sverre i bann og la hele landet under interdikt i 1198.¹⁹⁸ Dette er et propagandaskrift og gir derfor helt klart bare innblikk i hvordan kong Sverre og hans støttespillere så saken og ikke et helhetlig bilde av situasjonen. I talen brukes bibelen, andre teologiske skrifter og kanonisk rett til å argumentere mot biskopene og prestskapet på deres eget grunnlag. Hovedsakene mot kirken er retten til å styre over kirker, kirken er for grådlig, prestskapet er uvitende. Kong Sverre hevdet at biskopene i Norge hadde villedet paven for å få ham lyst i bann. Paven satt langt unna i Roma og viste ikke nok om det som skjer i Norge: «...det er bispane og prestane våre som får slikt istand ; for dei bær drøs og lygn fram for paven og

¹⁹³ Sverres saga s 16.

¹⁹⁴ Helle, Knut 2005 s 45ff.

¹⁹⁵ Heimskringla s 649f.

¹⁹⁶ En tale mot biskopene oversatt og med forord av Erik Eggen Oslo 1940.

¹⁹⁷ Eggen, Erik 1940 s 5.

¹⁹⁸ Eggen, Erik 1940 s 17.

eggjar han opp mot oss; og så trur han det er sant...»¹⁹⁹ Dette var et ledd i Sverres argumentasjon for at han kjenner rett kristendom og det er biskopene og prestene i Norge som var vranglærte, og muligens til og med kjetterske. Sverre hevdet videre at han hadde vært en god konge for kirken og at det til slutt var Gud som ville dømme om hvem som hadde rett og hans dom var alltid rettferdig, og han var selvsagt på Sverres side.²⁰⁰ Sverre mente også at Gud hadde gitt verdslige høvdinger makt over kirken og støttet opp om dette med bibelsitater som «Gjev keisaren den han skal ha, og Gud den han skal ha».²⁰¹ Videre tok han opp konflikten om rettigheter til kirker som var bygget av verdslige byggherrer, dette var en gjennomgående konflikt mellom geistlige og verdslige makthavere og jeg vil diskutere hvordan den utspilte seg på Island også. Dette rører ved noe av det som gjør det spesielt opplysende å se på konflikter der kirken er involvert, det faktum at kirken var en internasjonal organisasjon som ønsket å oppnå de samme målene på tvers av politiske landegrenser. Derfor er det interessant å se hvordan den forholdt seg til de ulike samfunnsstrukturene i Norge og på Island.

Det er også verdt å legge merke til at biskopene og prestene ble beskyldt for å egge paven med løgn. Egging var en strategi for personer som ikke hadde mulighet til å handle aktivt for å påvirke konfliktpillet. Strategien var ofte forbundet med kvinner, som vi så et eksempel på i Gudmund Dyres saga der Gudrun Ønundsdatter egget til hevn etter mordbrannen. Egging vil jeg derfor vende nærmere i kapitlet om kvinners rolle. I denne situasjonen kan ordet egging om geistlighetens appeller til paven om å involvere seg i konflikten med kong Sverre være brukt for å gi dette et negativt fortegn.

En annen viktig kilde til Sverres langstrakte konflikt med kirken er Sverres saga. Den er som tidligere nevnt svært partisk. La oss nå se på hovedpunktene i den langvarige konflikten. I starten av Sverres karriere var Øystein Erlendson erkebiskop. Han var som tidligere nevnt nært knyttet til Erling Skakke og kong Magnus Erlingson. Erkebiskop Øystein sto fast på deres side. Etter et opphold i England kom han tilbake i en periode da ting en stund hadde gått kong Magnus sin vei, men da han kom var tidevannet snudd og han måtte forlike seg med kong Sverre for å komme hjem til erkebispesetet sitt. Året etter, 1184, falt kong Magnus i slaget ved Fimreite i Norefjorden. De siste leveårene til erkebiskop Øystein ser han ut til å ha forholdt seg nøytralt til kong Sverre og konsentrert seg om indre kirkelige affærer og byggingen av Nidarosdomen.²⁰² Da

¹⁹⁹ En tale mot biskopane s31.

²⁰⁰ En tale mot biskopane s 32ff.

²⁰¹ En tale mot biskopane s 51.

²⁰² Helle, Knut 1996 s 84ff.

erkebiskop Øystein døde i januar 1188 forteller Sverres saga at han kalte til seg kong Sverre og ba ham om tilgivelse og at de to forlikte seg før han døde.²⁰³ Dette forliket mellom disse to gamle motstanderne når erkebiskopen lå for døden er nok i stor grad propaganda. Et videre bevis på dette, i tillegg til usannsynlighet og hvor godt lys det stiller Sverre i, er i følge Knut Helle Øysteins valg av etterfølger. Han utpekte som sin etterfølger biskop Eirik Ivarson av Stavanger som hadde vært den mest aktive, bortsett fra Øystein selv, av høygeistligheten på kong Magnus Erlingsons side. I tillegg var Eirik en ihuga tilhenger av den georgianske reformen og var preget av sin tid som student ved St. Victor klosteret i Paris.²⁰⁴ Selv om det nok var propaganda fra kong Sverres side så er det tankevekkende at han skulle ha lyst til å gi inntrykk av å forliket seg med erkebiskop Øystein. Det viser at private forhandlinger og forlik var akseptable måter å løse konflikter mellom konge og erkebiskop.

Da det nå måtte velges en ny erkebiskop prøvde kong Sverre å påvirke dette valget. Det var korsbrødrene i Nidaros som skulle utpeke den nye biskopen. Kongelig innblanding i bispevalg var i strid med programmet for kirkens frihet. Men Sverre var ikke noen stor tilhenger av kirkelig frihet fra verdslig makt. Dette lå i bunnen for hans varige konflikt med kirken. Kong Sverre dro til møtet der «bispane og andre hovdiger»²⁰⁵ møtes for å diskutere valget av ny erkebiskop. Møtet helte mot Eirik biskopen av Stavanger som Øystein selv hadde utpekt som sin etterfølger. Kong Sverres argument mot Eirik var at han ikke var flink til å råde med godset. Dette argumentet ble slått ned med at erkebiskopstolen var rik, så det var en positiv ting å velge en erkebiskop som var flink til å bruke av godset.²⁰⁶ Eirik ble valgt på tross av kong Sverres motvilje. Han la ut på sin palliumsreise og neste sommer kom han tilbake fra Roma.²⁰⁷

Allerede like etter hjemkomsten kom erkebiskop Eirik i konflikt med kong Sverre.

Uoverensstemmelsen var over hvem som skulle bli biskop av Stavanger, posisjonen som erkebiskopen hadde kommet fra. Bispevalg skulle gå for seg slik at korbødrene valgte, kongen samtykket og erkebiskopen viet. Men i dette tilfellet ville ikke kong Sverre samtykke til den som var blitt valgt. Han var misfornøyd fordi han ikke hadde fått være med å velge og han ville ha en mann som var gift og dermed ikke var en kandidat på grunn av sølibatet. Men kirkens kandidat, Nikolas Arneson, ble til slutt biskop, men i Oslo istedenfor Stavanger. Nikolas Arneson var sønn av enkedronning Ingerid, enken etter Harald Gille og mor til Inge Krokrygg, og hennes tredje

²⁰³ Sverresaga s 127.

²⁰⁴ Helle, Knut 1996 s 86.

²⁰⁵ Sverresaga s 127.

²⁰⁶ Sverressaga s 127.

²⁰⁷ Sverressaga s 127 og 131.

ektemann Arne på Storheim. Enkedronning Ingerid var søskenbarn til Sverres dronning Margreta Eiriksdatter. Nikolas skrev et brev til dronningen og sikret seg hennes støtte. Kongen mente at Nikolas Arneson var mer enn mektig nok fra før «og truskapen hans kom visst ikkje til å vekse, om han fekk høgare namn enn han alt hadde.»²⁰⁸ Dronningen talte imot ham og sa Nikolas Arneson hadde tapt svært mye for birkebeinerne, og den beste måten å gi ham bot på var å gjøre ham til «rangstor mann innanlands; han ville visst ikkje gjere nokon utruskap om han la ned våpna sine og vart prest.»²⁰⁹ Kongen ga etter og lot dronningen få viljen sin, men sa at han ikke trodde det ville gå lenge før de begge to og mange andre ville få angre på dette.²¹⁰ Det er foreslått at dronningens rolle i denne saken er skrevet inn for å sette kong Sverre i et bedre lys. Dette går inn i en debatt om kvinners rolle som syndebukker som jeg vil ta opp igjen i neste kapittel. Som det senere viste seg fikk Sverre rett.²¹¹ Nikolas Arneson ble ikke fredelig og regimetro av å få innvilget sitt ønske om å bli biskop.

Forholdet mellom kong Sverre og erkebiskop Eirik ble ikke bedre. Erkebiskopen snakket mye stygt om birkebeinerne da han kom tilbake til erkebispesetet sitt. Den konflikten som nevnes først var over de nye reglene for sølvverdien i bøter til erkebiskopen, som var blitt avtalt mellom Erling Skakke og erkebiskop Øystein i forbindelse med kroningen av kong Magnus Erlingson. Fra kong Sverres side ble dette sett på som en ulovlig hestehandel mellom jarlen og erkebiskopen. «Erling Skakke var ikkje kar for å bryte den heilage kong Olavs lov, berre så son hans, som ikkje var lovleg fødd til det, skulle få bli vigd til konge»²¹² hevdet kong Sverre. Erkebiskopen på sin side hevdet at guds rett aldri skulle minkes den kunne bare økes.²¹³ Her ser man en del av kjernen i konflikten mellom Sverre og kirken. Kong Sverre nektet for alle de innrømmelser av rettigheter kirken hadde fått den siste tiden og ville gå tilbake til slik loven hadde vært på Olav den Helliges tid og lovboka Grágás som var skrevet av Magnus Olavson. Kirken på sin side var derimot ikke villige til å gi opp det de hadde oppnådd i form av kirkelig frihet. Erkebiskop Eirik holdt seg til lovboka Gullfjør som hans forgjenger Øystein Erlendson hadde skrevet, samt til romersk rett og pavebrev.²¹⁴ Hovedtemaer i den videre konflikten var eiendomsretten til kirker, kongekroning, domsrett i kirkelige saker og erkebiskopens hird. Enden ble at kong Sverre, etter å ha krevd lov og dom fra bøndene på tinget, ga erkebiskopen fem dagers frist til å sende fra seg de mennene han hadde over antallet som sto i loven

²⁰⁸ Sverressaga s 132.

²⁰⁹ Sverressaga s 132.

²¹⁰ Sverressaga s 131ff.

²¹¹ Bagge, Sverre 2010 s 344.

²¹² Sverressaga s 133.

²¹³ Sverressaga s 133.

²¹⁴ Sverressaga s 137.

ellers skulle de være fredløse. Så snart erkebiskop Eirik fikk høre om dette tok han med seg mennene sine, og så mye løsøre han kunne får tak i, og rømte til erkebiskop Absalon i Danmark.²¹⁵ Herfra sendte erkebiskop Eirik et klagebrev til paven i 1190 der han klagde på alle de forhold som han og Sverre hadde kranglet om.²¹⁶

Dette er et sjeldent eksempel på bruk av rettssaker i denne konflikten. Kong Sverres bruk av tinget til å avgjøre lovligheten av erkebiskopens store hird viser at det var en mulighet å bruke rettsystemet selv om den ikke blir brukt så ofte. Mange av konfliktene mellom kong Sverre og de geistlige gikk på rettslige spørsmål og mye av argumentasjonen var juridisk. At kong Sverre gikk til tinget for å få bekreftelse for sitt syn viser respekt for rettsystemet som et apparat i konfliktløsning.

I 1194 sendte pave Celestin III svar til erkebiskop Eirik der han lyste kong Sverre i bann dersom han ikke innfridde alle erkebiskopens krav.²¹⁷ Senere samme år møtte kong Sverre en legat fra paven i Konghelle. Legaten var i utgangspunktet positiv til å krone kong Sverre. Men geistligheten fikk greie på disse samtalene og fortalte legaten om kong Sverres krangler med erkebiskopen, erkebiskopens eksil, Sverres fortid som viet prest, at han hadde tatt seg ny kone selv om han allerede var gift og begge konene levde og «Mange andre ting fann dei på til baktale på kongen»²¹⁸ Etter dette sa legaten at det ikke var hans plass å salve kong Sverre, men erkebiskopens, så Sverre måtte forlike seg med ham. Da ble kong Sverre svært sint og ba legaten dra sin vei. Det gjorde han.

Sverres neste trekk var å kalle til seg biskop Nikolas Arneson. Han beskyldte biskopen for å være roten til opprøret til Hallkjellsfolkene. Det var et av de opprørene som var nevnt i forrige kapittel i forbindelse med konflikter mellom konge og høvding i krigstid. Biskop Nikolas nektet i utgangspunktet for at beskyldningene var sanne, men etter at kong Sverre sa han hadde bevis for det ga han etter og ville forlike seg med kongen. Kongen tok biskop Nikolas med seg til Bergen og kalte der til seg de andre biskopene som fremdeles var i landet. Som ny biskop i Bergen ble hirdpresten til kong Sverre valgt. Biskop Nikolas var da veldig innstilt på å holde seg i kong Sverres gode bok. Biskopene kronet Sverre, og biskop Nikolas var hovedmannen i arrangementet.²¹⁹ Våren etter kroningen hadde kong Sverre et møte med biskopene. Årsaken var et brev fra erkebiskop Eirik som ba alle biskopene komme til ham i Danmark. Resultatet av møtet ble at de sammen sendte et

²¹⁵ Sverressaga s 137f.

²¹⁶ Sverressaga s 137ff.

²¹⁷ Sverressaga s 147.

²¹⁸ Sverressaga s 148.

²¹⁹ Sverressaga s 149.

brev til paven. Biskop Tore og meister Rikard reiste til Roma med det.²²⁰ Om høsten det året dro biskop Nikolas til Danmark og forlikte seg med erkebiskopene. Biskop Tore og meister Rikard kom om vinteren tilbake fra Roma sammen med en kardinal, men i Danmark ble de syke og døde alle tre. En stund etterpå kom det noen dansker til kong Sverre med noe som så ut som et pavebrev. Brevet sa at paven hadde funnet ut at sannheten var at kong Sverre hadde rett, ikke erkebiskopen, og at bannlysningen var opphevet. Kong Sverre hevdet å vite at biskop Tore og følget hans var blitt forgiftet av en prest i Danmark. Pavebrevet kong Sverre fikk var rent fusk. Pavene Celestin III og Alexander III klaget begge over problemer med forfalskede pavebrev. Celestin IIIs etterfølger Innocens III skrev til erkebiskop Eirik og de andre norske biskopene om at kong Sverre hadde våget å forfalske pavebrevet og gir erkebiskopen fullmakt til å lyse bann over alle som adlød kong Sverre. Sverressaga holder seg til det falske brevet og mener bannlysningen var over med det. Men kong Sverre forble i kirkens øyne bannlyst livet ut.²²¹ Det var like etter dette at baglerflokkene reiste seg med biskop Nikolas Arneson som en av hovedmennene. Deres kongsemne var en gutt som het Inge som de sa var en sønn av Magnus Erlingsson.²²² Kampen mellom baglere og birkebeinere fortsatte i lang tid også etter kong Sverres død. Den endelig løsningen kom ikke før i Håkon Håkonsons dager.

Biskop Nikolas Arnesons rolle har mye til felles med det som ble diskutert i forrige kapittel om konflikter mellom høvdinge og konger. Lojalitet er et sentralt spørsmål. Som tidligere nevnt er biskop Nikolas en av fem høvdinge som blir beskyldt for illojalitet i Sverres saga.²²³ Biskopen måtte på samme måte som de verdslige høvdingene forlike seg med kongen da han var blitt beskyldt for illojalitet. Biskop Nikolas brøyt raskt forliket. Dette er også et fellestrekk med hvordan vi har sett verdslige høvdinge oppføre seg. Men likhetene slutter ikke her: Høygeistlighetens opptreden i denne konflikten har mye til felles med verdslige høvdinge. Et av punktene som førte til erkebiskop Eiriks eksil var størrelsen på hirden hans. Ifølge kong Sverre skal han ha reist rundt med «fullmanna skip, med hundre mann eller fleire på, og fullt skjoldkledde.»²²⁴ Sett i forhold til dette hadde, som nevnt tidligere, den mektige lendmannen under kong Inge Krokrygg Gregorius Dagson: «to skip og vel nitti mann, som han holdt på egen kostnad. [...] Han gikk med forgyllt hjelm til tinget og alle hans menn var hjelmkledde.»²²⁵ Erkebiskopens følge var helt på linje med det en mektig verdslig høvding hadde. Erkebiskopens styrker var ikke bare for syns skyld, de deltok

²²⁰ Sverressaga s 150.

²²¹ Sverressaga s 153.

²²² Sverressaga s 154.

²²³ Orning, Hans Jacob 2008 s 158.

²²⁴ Sverressaga s 137.

²²⁵ Heimskringla s 610.

også i kamp.²²⁶ Biskop Nikolas deltok også i kamp. I utgangspunktet strider dette mot kirkens ideer om hvordan geistligheten skal forholde seg. Det var erkebiskop Eirik selv som i 1189 forbød prester å gå med våpen.²²⁷ Men det sagaene forteller vitner om at forbudet ble omgått.

Ifølge avslutningen på Sverres saga stiftet han fred med kirken mot slutten av sitt liv. Da Sverre var dødssyk skrev han et brev til sin sønn Håkon der han ga ham råd om riksstyret, blant annet rådet han sønnen sin til å forlike seg med biskopene.²²⁸ Ved denne anledningen tok han også dem som var til stede til vitner på at han ikke hadde noen annen sønn som var i live enn Håkon.²²⁹ Håkon var ikke ektefødt. Med sin dronning, den svenske kongsdatteren Margreta Eiriksdotter, hadde han bare et barn, og det var en datter som het Kristin. Sverre ville altså på sitt dødsleie hindre at noen andre enn Håkon etterfulgte ham som konge. Sverres råd til sønnen om å forlike seg med geistligheten kan tyde på han innså hvor mye lettere riksstyre ville være med kirken på sin side.²³⁰ Håkon Sverreson gjorde som faren foreslo. Denne opplysningen bekreftes av pavebrev.²³¹ Men hans regjeringstid ble kort. Kong Håkon Sverreson døde plutselig i 1204. Etter det valgte birkebeinerne Guttorm sønn av Sverres avdøde sønn Sigurd Lavrand til konge, han var bare 4 år gammel. Baglerne, igjen med biskop Nikolas, valgte Erling Steinvegg som de sa var sønn av kong Magnus Erlingson. Og dermed brøt det igjen ut konflikt mellom baglere og birkebeinere.²³² Sverre oppnådde til syvende og sist ikke noe med sin kamp mot kirken. Til tross for den lange striden hadde kirken fremdeles de samme rettigheter som de hadde før kong Sverre kom til landet.²³³

Hvorfor ser det her ut som om løsningsstrategiene i konfliktspillmodellen ikke lykkes i å løse konfliktene mellom kong Sverre og kirken? Teknisk sett kan det ha vært en strategi fra kirken å dra konflikten ut. Det er klart at de stadige konfliktene med kirken gjorde styrelsen av riket vanskeligere enn normalt for kong Sverre. Så kirken kan ha dratt ut konflikten for å slite ut motstanderen sin, eller bare ventet på at kong Sverre skulle dø og håpet på at den neste personen på tronen skulle være mer velvillig innstilt til kirken. Det er dermed mulig at utdragningen av konflikten var en aktiv løsningsstrategi fra kirkens side. I tillegg til dette spiller faktorene jeg diskuterte ovenfor: Det større politiske spillet, borgerkrigene, kirkens rolle som utenforstående internasjonal part og at det dermed spilles på flere arenaer enn bare den norske. En annen ting som

²²⁶ Sverressaga s 137.

²²⁷ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 165.

²²⁸ Sverressaga s 220.

²²⁹ Sverressaga s 220.

²³⁰ Helle, Knut 1996 s 89 og Jón Viðar, Sigurðsson 2010 s 98 .

²³¹ Helle, Knut 1996 s 94.

²³² Helle, Knut 1996 s 95 og Bagge, Sverre 2003 s 72.

²³³ Helle, Knut 1996 s 95.

gjør at konfliktpillmodellen ikke er like treffende her er at det i stor grad i tillegg til enkeltpersoner dreier seg om konflikter mellom samfunnsinstitusjoner. Blodhevn blir erstattet med deltakelse på forskjellige sider i borgerkrigen. Rettslig argumentasjon blir mye brukt, rettsaker var sjeldne, men kong Sverres bruk av tinget viser at muligheten lå der. Det meste blir avgjort gjennom forhandlinger.

Kongens mangel på en mulighet til å kontrollere kirken gjennom de samme mekanismene som han kontrollerte høvdingene gjorde at denne konflikten ikke løste seg slik en skulle forvente ut i fra konfliktpillmodellen og de konfliktenes jeg har sett på i Norge der kirken ikke var part. Disse ble alle løst ganske fort på grunn av kongens maktposisjon der han enten tvang igjennom en forlik gjennom å opptre som en tredjeparts eller fikk selvdom i saken

Noe interessant som kan trekkes ut av denne konflikten er at kirken her, gjennom sin leder erkebiskopen, velger side som institusjon. Det var selvfølgelig noen geistlige som holdt med kong Sverre, men hovedtyngden av kirken sto imot ham. Det som er så interessant med det er at kirken ikke virker like sterkt meklende som vi litt senere skal se den gjør i konflikter på Island. I alle fall ikke på dette samfunnsnivået. Det er dessverre ikke kilder til å finne ut om geistlige optrådte som meklere i lokalmiljøene.

IV.II Island

På Island vil jeg se på tre forskjellige aspekter ved kirken og de geistliges rolle i konflikter og løsningsstrategier. Det første er konflikten om eiendomsrett til kirkene. Dette var en konflikt som utspilte seg ikke bare på Island og som er nært knyttet til internasjonal kirkepolitikk. Dette har vi allerede sett som en viktig del av konflikten mellom verdslige og geistlige makthavere i Norge. Det andre er hvordan en enkeltstående geistlig kunne opptre i konfliktsituasjoner. Kirkens rolle i konflikter der den ikke hadde noen egentlig partsinteresse er det siste aspektet jeg vil ta opp her. Begge disse to siste aspektene gir kildene langt mer informasjon om på Island. Å se på kirken og geistlighetens rolle fra disse tre innfallsvinklene gir et nyansert bilde av situasjonen.

IV.II.I Konflikten om eiendomsretten til kirkene

Innblanding fra Norge i kirkelige anliggende på Island startet først mot slutten av 1100-tallet. Før det hadde den islandske kirken langt på vei fått holde på som den ville. Det var under den andre erkebiskopen i Nidaros, Øystein Erlingsson,²³⁴ at de første forsøkene på å ta tak i forholdene på Island ble gjort. I 1173 sendte han et brev hvor han opplyste om det kirkelige hierarkiet, klaget på områder der han mente den islandske kirken brøt kanonisk rett, klaget på dårlig behandling av geistligheten og høvdingenes seksualmoral.²³⁵ Årsakene til dette kan være mange, men inkluderer sannsynligvis borgerkrigen i Norge som holdt både kongemakt og kirke der opptatt, de nære båndene mellom Islands geistlige og høvdinge, og at avstanden til nærmeste erkebispesete var enda lengre før opprettelsen av det i Nidaros.

Biskopene var den første perioden på Island rekruttert fra høvdingefamilier og dermed hadde de felles interesser med høvdingene. Den første islandske biskopen som viste interesse for kirkelig reform var Torlak Torhallson som ble vigslet til biskop av Skálholt i 1178, men var valgt allerede i 1174. Han overtok etter Klæng Torsteinson. På Hólar var Brand Sæmundarson biskop fra noen få år etter Øystein ble erkebiskop og fram til presten Gudmund Areson overtok i 1203. Både Klæng og Brand var av høvdingefamilier og lojale til det gamle nasjonale kirkesystemet og egenkirkene. Den neste islandske biskopen som viste interesse for endring var Gudmund Areson som ble vigslet til biskop av Hólar i 1203.²³⁶ Et problem med denne situasjon, sett fra et reformvennlig perspektiv, var at det bare var en av de islandske biskopene av gangen som var samarbeidsvillige. Dette gjorde det ennå vanskeligere for erkebiskopen, som var den viktigste agenten for endring, å få gjennomført sitt reformkirkelige program.

Utviklingen bort fra de private kirkene til konger og stormenn ser ut til å ha gått fortere i Norge enn det den gjorde på Island. Dette forekommer meg logisk siden erkebispesetet var i Norge. Hvis man legger til grunn at avstand fra sentrale kirkelige institusjoner kan være en medvirkende årsak til at de kirkelige reformene, spesifikt i dette eksempelet slutten på de private kirkene, er det interessant å ta med Grønland også i sammenligningen. Grønland var et bispedømme fra 1112 og kom under erkebispesetet i Nidaros da det ble opprettet. På Grønland mener Arnved Nedkvitne sognekirkene ser ut til å ha vært privat eiendom helt fram til slutten på bosetningen der ca 1410. Til sammenligning ble det slutt på private sognekirker i Norge mellom 1150-1200 og på Island i tiden

²³⁴ Erkebiskop 1161-1188.

²³⁵ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 163.

²³⁶ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 167.

etter 1297.²³⁷ Avtalen som ble inngått i 1297, den såkalte sættergjerden på Avaldsnes, var et kompromiss som ga kirken kontroll over stadkirkene mens verdslige makthavere beholdt bondekirkene.²³⁸ Grønland er nesten dobbelt så lang reisevei fra Norge som Island og sjøreiser var alltid forbundet med risiko. Derfor er det rimelig å tenke seg at avstand til erkebispesetet og til kontinentet var en sterkt medvirkende årsak til at kirkeorganisasjonen utviklet seg senere i utkanten enn i sentrum. For en videre illustrasjon av denne effekten kunne man ha sammenlignet det norske erkebispedømme med erkebispedømmer mer sentralt i Europa. For ser man på det norske erkebispedømme i et europeisk perspektiv blir det en utkant på samme måte som Island og Grønland, i forskjellig grad, var utkanter internt i det norske erkebispedømmet. Denne tendensen stemmer ikke på alle hold. En grunn til å nyansere dette bildet kan være at hvis man sammenligner styrken til høvdingene på Island med den til høvdingene på Grønland, og de andre bispedømmene som lå under erkebiskopen i Nidaros, men utenfor det norske fastlandet, så hadde høvdingen på Island langt større makt. Dermed hadde de islandske høvdingene større potensiale til å motarbeide kirken.²³⁹

Siste del av 1100-tallet er dermed en periode hvor man finner begynnende tendenser mot endring, men de store resultatene kommer ikke før langt senere. Det gikk over et århundre fra erkebiskop Øystein først begynte å jobbe med å få det islandske kirkevesenet til å følge opp den internasjonale kirkens politikk for en kirkelig frihet til den viktige kampen om eiendomsrett til kirkene ble vunnet. Systemet med privateide kirker tok ikke slutt på Island før etter 1297.²⁴⁰ I Norge ble denne kampen vunnet i løpet av den siste halvdel av 1100-tallet.²⁴¹ Dermed kan man ikke si noe særlig mer utfra å se på 1100-tallet.

Dette var som man ser ikke kortvarig konflikt, den var heller en langvarig dragkamp som avtok og påtok i intensitet mens den holdt på. Den er preget av at den var en kamp mellom samfunnsinstitusjoner og hadde forskjellig forkjempere på begge sider. Derfor passer den ikke like entydig med konfliktspillmodellen som noen av de konfliktene som er diskutert ovenfor. Dette har nok nettopp med de samme faktorene som jeg har nevnt ovenfor i forbindelse med geistlighetens konflikter i Norge. Det at det på dette nivået var en dragkamp mellom samfunnsinstitusjoner, så vel som enkeltpersonene som var deres forkjempere, og at konflikten ble dratt opp fra den interne islandske arenaen der høvdingene hadde sine konflikter og ut i en større norrøn og europeisk arena av erkebiskopens rolle og kirkens internasjonale karakter. Men ser man nøyer på det preger

²³⁷ Nedkvitne, Arnved 2009 s 292.

²³⁸ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s169.

²³⁹ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 165.

²⁴⁰ Nedkvitne, Arnved 2009 s 292.

²⁴¹ Nedkvitne, Arnved 2009 s 292.

forhandlinger også denne konflikten. For eksempel da biskop Torlak kom tilbake fra sin vigselsreise i Norge med intensjoner om å forsøke å fremme reformbevegelsens mål, prøvde han først å skaffe seg mindre høvdingers støtte før han møttes med sin mektigste motstander, høvdingen Jon Loftson. Da de to møttes fremmet biskopen sine krav og nektet å vigsle en kirke Jon Loftson hadde fått bygget. Biskopen måtte til slutt gi seg. Torlak manglet som nevnt støtte fra den andre islandske biskopen Brand og etter hvert som erkebiskop Øystein fikk nok problemer å sti med i den norske borgerkrigen mistet han også støtte derfra.²⁴² Her forhandlet biskopen for målene sine, men måtte gi tapt overfor Jon Loftson på grunn av manglende støtte for sin sak. Dermed blir konklusjonen her at forhandlinger som er en av løsningsstrategiene innenfor konfliktpillmodellen ble brukt, men den var ikke like effektiv når så mange faktorer kom inn gjennom kirken som internasjonal organisasjon og det politiske spillet ble større enn det som fantes internt på Island.

IV.II.II Enkeltstående geistlige

Hvordan handlet så en enkeltstående geistlige når han havnet i en konflikt på samme måte som andre medlemmer av samfunnet? Handlet presten annerledes på grunn av sin rolle som en representant for den romersk-katolske kirken? Et eksempel på dette finnes i prestesagaen om Gudmund: Presten Gudmund Areson reiste sak mot Koll-Odd for drapet på Gudmund Bjørnson. Koll-Odd ble dømt fredløs for drapet. Presten Gudmund Areson holdt først eksekutionsdom over Koll-Odd så dro han til sin svoger Sturla på Hvam. Siden presten Gudmund Areson var geistlig kunne han ikke selv drepe den fredløse uten å miste sin stilling i kirken, derfor ville han be Hvam-Sturla om å gjøre det. Men da presten Gudmund Areson kom til Hvam var Hvam-Sturla svært syk og han døde kort tid etter. Gudmund hadde da et stort problem med hva han skulle foreta seg i forhold til Koll-Odd, for han måtte både unngå skammen ved å ikke forfølge den han hadde gjort fredløs og han ville heller ikke miste sin stilling innenfor kirken. Han ba derfor til Gud og lovet å gi de verdiene han fikk fra saken mot Koll-Odd til kirken hvis han løste saken for ham. Så dro Gudmund til Tingøre for å besøke sin fosterbror Torgrim. Torgrim ville dra for å se på en hestekamp, men Gudmund var skeptisk til å dra fordi han mente det var upassende når Koll-Odd og hans beskyttere også ville være tilstede. Men han gikk med på å bli med fosterbroren og sa at Gud ville våke over hans ferd. På hestekampen oppsto det en krangel og det kom til kamp. Koll-Odd ble såret i armen og en annen man ble drept. Det hevdes at Gud på denne måten passet på Gudmund, for han hadde ikke bidratt til slåsskampen. Når saken om dette drapet kom opp ble det avgjort ved voldgift av biskop Brand. Biskopens sønn Torgeir sa at det ikke kunne bli noe endelig forlik med

²⁴² Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 164f.

mindre det også ble enighet om saken med Gudmund og Koll-Odds fredløshet.²⁴³

Det viktigste punktet her er presten Gudmund Aresons dilemma i forhold til hva han skulle gjøre etter Hvam-Sturlas død. På den ene siden viser dette tilfellet at ære var viktig for geistlige på samme måte som for resten av befolkningen. Gudmund ville miste ære hvis han ikke forfulgte den han hadde gjort fredløs. På den andre siden kunne han ikke være direkte involvert fordi han da ville miste sine vigsler innenfor kirken. Kirkens idealer kom ofte på kant med de sekulære og de som fikk føle denne motsetningen sterkest var nok de geistlige. De geistlige var ofte mellom barken og veden når det gjaldt hva som var forventet av kirken og av det sekulære samfunnet. Gudmund sto i dette tilfellet overfor et valg mellom disse to verdiene.

Denne konflikten ligner svært på dem som fant sted mellom de verdslige makthaverne på Island. Den passer dermed godt inn i konfliktspillmodellen. Den inneholder en rettssak som førte til fredløshet, vold, et ønske om blodhevn og tilslutt et forlik gjennom voldgift. Det som skilte den fra andre konflikter var at Gudmund Areson, i sin rolle som geistlig, til en vis grad måtte moderere hva han selv gjorde og forsøke å handle gjennom andre. Han kunne tydeligvis ikke gå så langt som å utøve blodhevn og drepe en fredløs uten å risikere sin posisjon. Men denne hendelsen fant sted i 1182-83²⁴⁴ og omkring et tiår tidligere i brevet fra erkebiskop Øystein, som jeg tidligere har nevnt, forbød han geistlige å ta på seg søksmål unntatt for Guds skyld for aldersvake frender, farløse barn eller forsvarsløse kvinner.²⁴⁵ Det står ikke noe i sagaen som antyder at noen av disse unntakene skulle gjelde for Gudmund den godes situasjon, men det står heller ikke noe som antyder at det Gudmund gjorde ble oppfattet som noe galt.

Et annet godt eksempel på en geistlig som ble dratt inn i en høyst verdslig konflikt finnes i slutten av Hvam-Sturlas saga. Som kjent fra kapittel II avsluttes denne med konflikten mellom den eldre geistlige Pål og Hvam-Sturla. Pål var en høvding i tillegg til en geistlig, han eide Reykholtinge høvdingedømme.²⁴⁶ Pål ble dratt inn i konflikten gjennom sin familie. Først gjennom det som var utgangspunktet for den opprinnelige tvisten, arvesaken etter datteren og hennes ektemann og sønn, deretter gjennom konas angrep på Hvam-Sturla. Det er ikke mye i Påls egen oppførsel, slik den er beskrevet, som utmerker ham som geistlig. Men han blir behandlet litt annerledes av andre. Jon Loftson tok på seg å hjelpe Pål fordi at «det sömmede sig ilde, at hövdinger med så stor

²⁴³ Sturlungasaga s 133-136.

²⁴⁴ Sturlungasaga s 134.

²⁴⁵ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 165.

²⁴⁶ Sturlungasaga s 111.

uretfærdighed angreb en så ypperlig gejstlig».²⁴⁷ Dette kan tyde på at samfunnet så litt annerledes på geistliges situasjon.

Denne saken viser klart og tydelig hvordan det faktum at geistlighetens livsførsel ikke var stort annerledes enn lekfolks gjorde at de lett kunne bli dratt inn i konflikter av en verdslig karakter. Som diskutert i forrige underkapittel var det først etter den gregorianske reformbevegelsens gjennomslag at kravene om markante skiller mellom det åndelige og det verdslige for alvor ble gjort gjeldene, og de første alvorlige forsøkene på å få dette programmet gjennom på Island fant sted i erkebiskop Øysteins tid.²⁴⁸ Utfra denne episoden kan man muligens forstå en del av kirkens motiv for å hindre geistlige i å ha en familie. Erkebiskop Øystein sitt første brev til islandingene ble sendt i 1173.²⁴⁹ Konflikten mellom Pål og Hvam Sturla fant sted omkring 1181.²⁵⁰ Så i løpet av denne tiden hadde i alle fall ikke de nye ideene fått noe særlig gjennomslag på dette feltet. Som nevnt tidligere fikk han sin første seriøse støttespiller i biskop Torlak av Skálholt som ble vigslet i 1178. Men i denne saken gikk Torlak direkte imot en av kirkens kampsaker og oppfordret Pål til å bære våpen. Erkebiskopens forbud mot dette ble riktig nok ikke innført før i 1189. Men kampen for å gjøre prestene mer pasifistiske hadde pågått fra første kontakt.²⁵¹

Hva så med de som sto høyere i det geistlige hirarkiet ? Var biskoper involvert i konflikter på samme måte som verdslige høvdinge og på hvilken måte handlet de eventuelt annerledes en sine verdslige sidestykker? Av andre høygeistlige fant man på Island abbeder og abbedisser, ved utgangen av 1100-tallet var det fire munkeklostre og et nonnekloster på Island, men disse hører man ikke stort om. Dette er også naturlig da en viktig del av klostres mening var å leve et liv viet til religion og tilbaketrukket fra det sekulære. Biskopene opptrer i konfliktløsning og er ofte meklere eller voldgiftsdommere. Dette var et likhetstrekk med de verdslige høvdingene. Også i andre aspekter var det store likhetstrekk mellom oppførselen til biskoper og verdslige høvdinge.²⁵²

Konflikter der en part var en geistlig, men som ellers ikke hadde med kirkelige spørsmål, lignet svært på konflikter der begge parter var verdslige. De fulgte det samme mønsteret og passer inn i konfliktspillmodellen. Forskjellen ser ut til å ligge i at geistligheten ikke selv kunne utøve vold. Geistligheten hadde stort sett de samme målene, men de måtte til en viss grad moderere egen atferd

²⁴⁷ Sturlungasaga s 111.

²⁴⁸ Jón Viðar Sigurðsson 2003 s 122f.

²⁴⁹ Jón Viðar Sigurðsson 2003 s 123.

²⁵⁰ Sturlungasaga s 110.

²⁵¹ Jón Viðar Sigurðsson 2003 s 125.

²⁵² Jón Viðar Sigurðsson 2010 s 91

og heller handle gjennom andre. Slik som Gudmund ville bruke sin frende Hvam-Sturla til å få mannen han hadde fått dømt fredløs drept og Jon Loftson var villig til å sørge for blodhevn for Påls venner om noen av dem ble drept av Hvam-Sturla. Her er vi dermed tilbake på et område der konfliktspillmodellen passer godt. Men det er som forventet siden vi nå er på samme arena, den interne islandske, som høvding mot høvding konfliktene utspilte seg på og vi er igjen på et nivå der det er snakk om individer, ikke strid mellom samfunnsintstitusjoner. Konfliktene er like på konfliktene som verdslige høvdinge var innblandet i. Kirkens innvirkning her var begrenset til de føringer et geistlig verv la på en persons handlingsmuligheter.

IV.II.III Geskjeftige geistlige

Kirken og kirkens menn spilte ofte også en rolle i konflikter der den egentlig ikke hadde noen part. Et av de beste eksemplene på kirkelig innblanding i en sak mellom verdslige høvdinge, som ikke hadde noe med religion eller områder som normalt ville falt under kirkens jurisdiksjon, finnes i Torgils og Havlides saga. Konflikten mellom Torgils og Havlide var som tidligere nevnt en av de største som fant sted på Island på 1100-tallet. Dette faktum gjør det enda mer interessant å se på den rollen kirken spiller i den. Denne sagaene beskriver som kjent fra kapittel II en lang rekke konflikter mellom de høvdingene Torgils Oddeson og Havlide Mårsson. Den episoden jeg her skal analysere fant sted mot slutten av sagaen da det ut til å gå mot et lite slag fordi Torgils forsøkte å ri til alltinget selv om han er blitt dømt fredløs. Da Havlide fant ut at Torgils var på vei la han opp et bakhold for å overfalle ham. Presten Kjetil Torsteinson, den samme som tilslutt fikk overtalt Havlide til å slutte fred, og biskop Torlak Runnulfsson av Skalhòlt jobbet for å få ham fra dette forsettet. Biskop Torlaks hovedargument var at selv om Havlide det siste året hadde samlet støtte fra mange folk ned til de laveste i samfunnet så ville han få Johannes døperen imot seg hvis han startet et slag, som med all sannsynlighet ville føre til at mange mennesker ble drept, på hans messedag som var den påfølgende dagen. Havlide avsto på det grunnlag at selv om det var sant som biskopen sa, så «kan vi ikke bekvemme os til at holde ting i så stor lovløshed at fredløse mænd møder på tinget.»²⁵³ Etter at den samtalen hadde funnet sted forbød biskopen alle geistlige å slutte seg til Havlide og oppfordret til at de skulle hjelpe ham å megle til forlik. Torgils red mot tinget med sine menn, som var en god del færre enn den styrken Havlide hadde, og på veien ble han oppsøkt av presten Trond. Trond prest ga ham tiender om hvordan sakene sto og et tilbud om å bli med ham som hans gjest og vente på at gode menn gikk imellom. Torgils fortsatte på sin vei, dels på grunn av dårlig arbeid fra

²⁵³ Sturlungasaga s 41.

speiderne han hadde sendt ut, selv om mange av hans menn mente prestens tilbud var et godt et. Etter at biskop Torlak hadde talt til de geistlige gjorde han et nytt forsøk på å overtale Havlide, og denne gangen fikk han ham til å love at han skulle holde fred ut helligdagen. Denne dagen ankom Torgils alltinget og det ble arbeidet hardt for å få til et forlik. Men det var svært vanskelige forhandlinger for Havlide ville ha selvdom uten noen betingelser. Torgils kunne gå med på å gi Havlide selvdom, men bare på den betingelse at fredløshet av alle typer, tap av høvdingdømme og hovedgård var unntatt. Sent om kvelden, da messedagen og dermed tidsfristen for å få istand et forlik snart var over, gikk presten Kjetil Torsteinson til Havlide. Han fortalte Havlide en historie om hvordan han i sin ungdom hadde vært involvert i en konflikt, en slåsskamp med en mann som etter det ryktene i bygda fortalte skulle ha ligget med festerkona hans. Denne saken hadde ikke kommet noen vei i rettsystemet og Kjetil syntes ikke noen bot var stor nok til å gi ham en ærbar utgang på saken. Så det han til slutt gjorde var å «for guds skyld, at jeg eftergav ham hele saken ; jeg vidste, at jeg da vilde få den lön, som både mig bedst.»²⁵⁴ Etter det inviterte han motstanderen hjem til seg og de ble gode venner. Havlide ble svært rørt av denne historien og sa at han var i den stilling at den neste biskopen av Hólar var hans valg og han skulle gå inn for Kjetil. Etter dette ble det enighet om saken. Havlide fikk selvdom, men på de betingelser som Torgils hadde forutsatt. Han tildømte seg en stor bot og denne betalte Torgils med hjelp fra sine venner. Dette sier sagaen til slutt om det videre forholdet mellom dem: « Havlide sagde: »Nu ser jeg, at du ønsker et oprigtigt forlig imellem os, og vi skal fra nu af bedre vogte os for tvistigheder«. Dette holdt de også, tistedse var de på samme side i sager af vigtighed, så længe de levede.»²⁵⁵ Slik ender sagaen om Torgils og Havlide.²⁵⁶

De geistlige hovedmennene var biskop Torlak av Skálholt og presten Kjetil. Årsaken til at biskopen av Hólar ikke var involvert var at denne bispestolen sto ledig, og i konklusjonen på denne konflikten ga som kjent Havlide presten Kjetil løfte om posisjonen. I dette ser man hvordan bispevalgene så absolutt ikke var fri fra den verdslige makten da dette fant sted omkring 1120.

Denne saken viser veldig klart hvilken viktig rolle geistligheten kunne spille innenfor konfliktspillmodellen. Det var innfor private forhandlinger de stort sett spilte sin rolle. Som sett i dette tilfellet gjennom å mekle mellom partene slik at de kom frem til en avtale om å avgjøre saken med selvdom. Kirken hadde gode forutsetninger for å spille denne rollen.

Dette er bare et av eksemplene på at kirken gikk inn i konflikter der den egentlig ikke hadde noen

²⁵⁴ Sturlungasaga s 49.

²⁵⁵ Sturlungasaga s 52.

²⁵⁶ Sturlungasaga s 8-52.

part og spilte rollen som fredsmekler. Et annet godt et finnes i Gudmund Dyres saga. Der forhandlet, som vi husker, biskopene frem at noen andre, i dette tilfellet den mektige høvdingen Jon Loftson, skulle avgjøre saken ved voldgift. Biskop Brand av Hólar ble sendt bud på av Hörgedølerne fordi de «var blevne så skækslagne overfor Gudmund, at de sendte bud til biskop Brand, at han skulle komme vestfra og tilvejebringe stilstand imellem dem».²⁵⁷ Biskop Brand kom, folkene hans hadde med skinn så de skulle dra ham over fjellet for denne hendelsen skal ha funnet sted vinterstid, og fikk istand enighet om at Jon Loftson skulle avgjøre saken. Dette var like etter mordbrannen på Ønunds gård. Jon Loftson var som tidligere nevnt i første omgang uvillig til å dømme i denne saken og planla å ikke dra til tinget. Men ved overtalelser som appellerte til hans ego, som hvis ikke han kunne få det til var det ingen andre som kunne, og appeller om for guds skyld å komme ble han til slutt med. På tinget forteller sagaen at Jon Loftson, biskop Brand og biskop Pål forhandlet og kom til den enighet om at Jon alene skulle være voldgiftsdommer og det var ingen innskrenkninger. Dette forliket ble ikke noen endelig slutt på saken, men som tidligere nevnt kan det faktum at Jon Lofston døde og det ble et tomrom da ingen andre var istand til å overta hans ekstraordinære posisjon ha vært en medvirkende årsak til at forliket ble brutt.

Her spilte de geistlige samme rolle som i eksempelet fra Torgils og Havlides saga. De var meklere som sørget for at saken gikk til voldgift. Dette var en viktig rolle. Det islandske systemet for konfliktløsning var avhengig av at noen meklet og geistligheten hadde gode forutsetninger for å fylle denne rollen. De handlet her i samme rom som dem som hadde forbindelser til begge sider gjennom vennskap eller slekt og derfor ble involvert i mekling.

Geistlige kunne også opptre som voldgiftsdommere. I Hvam-Sturlas saga opptrådte biskop Klæng av Skålholt som voldgiftsdommer i to tilfeller som jeg var inne på ovenfor. Biskoper var ikke det vanligste valget som voldgiftsdommere. Ifølge undersøkelser gjort av Jón Viðar Sigurðsson var fordelingen slik at geistlige var involvert i 25%, høvdinger i 75% og bønder i 20% av saker som ble henvist til voldgiftsavgjørelse.²⁵⁸ Men dette er en allikevel stor nok andel til at biskopene kan sies å ha spilt en ikke ubetydelig rolle som voldgiftsdommere. Biskopen fant seg til og med i Hvam-Sturlas krav om at han skulle avlegge femtedomsed på at han skulle dømme rettfærdig.

Kirkens rolle som fredsmekler passer godt inn i kirkens overordnede politikk om en pasifisering av samfunnet som jeg var inne på i begynnelsen av dette kapittelet. Kristendommen gir også godt med material i form av retorikk til fredsmeklere. I det foregående eksemplet utnytter biskop Torlak den

²⁵⁷ Sturlungasaga s 178.

²⁵⁸ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 166.

kristne ideen om at helligdager skulle holdes hellige og at helgenen, hvis helligdag det var, ville bli sint på Havlide, men hvis han hører på biskopen vil helgenen, i dette tilfellet Johannes døperen, unne ham en ærefull avslutning på saken og en mye større belønning i himmelen. Denne retorikken var en vanlig.

Den religiøse retorikken kunne også brukes av personer som ikke tilhørte geistligheten. Tidligere i Torgils og Havlides saga, før Torgils angrep Havlide på tinget og skadet hånden hans, vurderte Torgils å angripe ham mens hele tinget sto utenfor kirken på Tingvellir. Han sa til sin svoger Bodvar at han nå var nær nok til å kunne nå Havlide med øksen sin. Bodvar hevdet da at Torgils var forrykt og argumenterte slik for dette synspunktet:

«Du dømmer ikke riktig. Betænk, hvor vi står; dette skal være et forligsmøde med gud, hvor vi besøker kirkens hellige grund for at bede om hans barmhjertighed; herved vilde kirkefreden være brudt og dette således være en uhørt forbydelse. For det andet er det i dag en højhellig dag, som har været os alle til fuld hjælp, og på hvilken selve den almægtige gud så højlig lod sin godhed og miskundhed lyse og åbenbare. Endelig må den nævnes, at fred og lejde er fastsat under tinget, og at tingfreden hersker, så at dette av den grund vilde være et stærkt lovbrud.»²⁵⁹

Denne talen fikk Torgils fra å angripe Havlide der og da. Men da de var på vei hjem sier han til Bodvar: «folk siger, at du er vantro, svoger! Og kun lidet velvillig overfor andre, men det lagde du ikke nu for dagen.»²⁶⁰ Bodvar innrømmet så at tro ikke hadde hatt noe som helst med saken å gjøre, men den egentlige årsaken til at han frarådet et angrep var at han så at posisjonen deres ikke var gunstig strategisk og hvis det hadde kommet til kamp hadde de tapt. Men dette, mente han, var ikke et argument Torgils hadde hørt på der og da så derfor brukte han religiøs retorikk for å snakke ham fra dette foretaket.²⁶¹ Gjennom å la det se ut som om han unnlot å angripe av de religiøse grunnene svogeren oppga kunne Torgils redde ansikt. Hadde han unnlatt å angripe av strategiske årsaker kunne det blitt brukt til å si han var feig. Kirkens pasifiserende ideologi kom i mange tilfeller på kollisjonskurs med de sekulære verdiene. Men på tross av dette ser man at den religiøse pasifiserende retorikken ga en mulighet til å redde ansikt. Dette er spesielt tydelig i diskusjonen mellom Torgils Oddesom og hans svoger. Den, angivelig, vantro Bodvar innrømmet å bruke religiøse argumenter fordi det var mer sjanse for å nå igjennom med dem enn med strategiske argumenter. Dette kan i utgangspunktet se litt bakvendt ut fra et moderne synspunkt. Hvorfor skulle ikke en krigersk og aggressiv person være mottakelig for gode strategiske råd? Hvis en trekker seg fra en kamp på grunn av en ugunstig strategisk posisjon kunne det oppfattes som feighet. Det var

²⁵⁹ Sturlungasaga s 32.

²⁶⁰ Sturlungasaga s 32.

²⁶¹ Sturlungasaga s 31f.

ikke bra for ens ære. Oppfattelsen av ære var i stor grad basert på resten av samfunnets inntrykk, så det var meget viktig å ikke gjøre noe som kunne oppfattes som et tegn på at man var feig. Hvis man derimot unnlot å sloss fordi det for eksempel var en helligdag, og disse var det mange av, så kunne man redde ansikt.

Nå har jeg slått fast at geistligheten spilte en rolle i konfliktløsningen både som aktive aktører og som leverandør av retorikk. Kirkens rolle var viktig, men den var ikke avgjørende, det var også andre som spilte de samme rollene. Kirken og geistlighetens rolle i løsningen av konflikter passer godt innenfor rammene av konfliktspillmodellen. Geistlighetens hovedarena her var innenfor private forhandlinger der de spilte en viktig rolle som meklere og av og til opptrådte som voldgiftsdommere. I alle disse sakene var det biskopene, og en prest som like etterpå ble biskop, som opptrådte. Det kan tenkes at deler av årsaken ligger i at sagaene konsentrerer seg om samfunnets toppsikt og det derfor er svært lite å gå på når det gjelder de lavere delene av geistligheten. I Gudmund Dyres saga fortelles det i starten om en sak Gudmund løste ved å forhandle frem til at to prester avgjorde med voldgift. Det er derfor meget mulig at den gjengse prest spilte en tilsvarende rolle i lokalmiljøene.

IV.III Konklusjon

Til tross for at, som jeg nevnte innledningsvis, kirkeorganisasjonen var internasjonal og hadde de samme hensikter i Norge og på Island var det allikevel forskjeller og ikke bare likheter når det gjaldt kirkens rolle i konflikter og løsningsstrategier. Dette mener jeg kommer av forskjellene i samfunnsstrukturen som ga kirkeorganisasjonen forskjellige forutsetninger å jobbe utifra. Hvis dette resultatet sammenlignes med konklusjonene fra de andre kapitlene passer dette godt inn med hypotesen min om at likhetene stammer fra kulturelle likheter, mens forskjellene har bakgrunn i ulikhetene i samfunnsstrukturen. I Norge hadde kirken en helt annen verdslig struktur som den både kjempet mot og samarbeidet med. De islandske høvdingene hadde ikke på samme måte som de norske kongene behov for kristen ideologi for å styrke sin egen posisjon.

I Norge hadde verdslige og geistlige makthavere bruk for hverandre på en helt annen måte enn på Island. Når man på midten av 1100-tallet tok viktige skritt bort fra gamle arveregler for kongedømme og beveget seg i retning av et kongedømme av guds nåde der eldste ektefødte sønn skulle arve tronen, så fremt det ikke var noe iverien med ham, var kirken leverandør av ideologien for det nye kongedømmet. Kirken og staten jobbet også sammen med utbyggingen av lovverket og

monopoliseringen av vold.²⁶² De kirkelige kongeidealene var ikke bare ubrukelige for de islandske høvdingene, men skulle også bli farlige for den islandske fristaten. Den pavelige utsendingen kardinal Vilhelm av Sabina som kom til Norge for å krone kong Håkon Håkonson i 1247 skal ha blitt opprørt over det han fikk høre om det politiske systemet på Island. Han sendte et påbud til islendingene om å lyde kong Håkon Håkonsen fordi det var upassende å ikke tjene noen konge.²⁶³ Dette ga legitimitet til norske kongers krav om overhøyhet over Island. Man skal selvfølgelig ikke undervurdere den rolle kristne ideer spilte på Island. Ovenfor har jeg allerede vist viktigheten av den religiøse retorikken i konfliktløsning. Både for kirkens egne til bruk i sine egne konflikter, konflikter der de ikke hadde noen part og for verdslige til bruk for å redde ansikt. Æren gjorde det viktig å ha mekanismer for å redde ansikt, ellers eskalerte konfliktnivået.

Fra Island har man langt flere historier der kirken opptrer som en meklende part. I Norge brukes religiøs retorikk fra alle sider i konfliktene mellom tronpretendenter, alle mener å ha Gud på sin side, men man ser aldri kirken tre inn som en utenforstående mekler på samme måte som den gjorde i verdslige konflikter mellom høvdinge på Island. Men det er en mulighet for at kirken spilte den samme meglende rollen på lavere samfunnsnivåer i Norge og at kildene ikke sier noe om dette på grunn av deres ensidige fokus på kongene. Dessverre er det umulig å få noe svar på om det var tilfelle. Konflikten over eiendomsrett til kirkene var i begge landene en av hovedårsakene til konflikter mellom verdslige og geistlige makthavere. Men selv om kirkens mål var det samme, uavhengighet, så utspiller ikke konflikten seg likt. I Norge ble den en del av det storpolitiske spillet mellom konge og kirke. På Island var det noe en utenforstående, erkebiskopen, og en minoritet blant geistligheten gjorde forsøk på å få gehør for, men uten videre suksess på 1100-tallet.

Konfliktspillmodellen har vist seg på passe mest på de enkeltstående geistlige konflikter og kirkens engasjement i konflikter der de egentlig ikke hadde noen part på Island. Årsakene til at modellen blir mer uklar på de andre konflikten jeg har sett på i dette kapittelet forklarer delvis også hvorfor de passer så godt på de ovenfor nevnte konfliktene. Jo større og mer komplekst det politiske spillet ble, som vi så både i dette og forrige kapittel, jo vanskeligere blir det å få det til å passe inn i en enhetlig modell. Perioder med åpen borgerkrig påvirket også i denne retningen. Den neste faktoren som i stor grad gjør kirkens rolle mer kompleks er at dens internasjonale karakter gjør at det blir snakk om flere arenaer. Det er ikke bare et politisk spill internt i Norge eller på Island eller engang innenfor det norrøne området. Kirken var internasjonal og når den tar en aktiv rolle kommer man opp på en

²⁶² Nedkvitne, Arnved 2009 s 170.

²⁶³ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 139.

arena som dekket hele området som var under dens innflytelse. Paven og hans hoff ble hadde innflytelse på konfliktene, men de sto selv utenfor den norske kongedømmes kontroll. Dette var en faktor som gjorde at kongene ikke kunne tvinge gjennom en løsning slik som i overstående beskrevne konflikter norske høvdinge imellom eller mellom norske høvdinge og konger.

Til slutt i dette kapittelet vil jeg ta opp igjen diskusjonen om konflikter og feider. Konfliktene mellom verdslige og geistlige makthavere var i hovedsak politiske konflikter. Reformbevegelsens mål om kirkens frihet ga opphav til dem. Dette gjelder alle konfliktene man finner i kildematerialet som omhandler Norge. Enkeltstående geistliges konflikter som man ser eksempler på på Island var like som verdslige konflikter med unntak av at geistligheten modererte seg i forhold til å utøve vold selv. Konflikter der geistligheten blandet seg inn uten å ha part var verdslige konflikter der geistligheten spilte en birolle. Geistlighetens konflikter kan umulig betegnes som feider av den enkle grunn at de faller allerede i de første testene i feidemodellen. Geistligheten skulle ikke utøve vold og i alle fall ikke være med i en hevnekjede av over tre voldstilfeller. Det eneste mulige unntaket her kan være geistliges deltakelse i de norske borgerkrigene, og da var det snakk om handlinger i krig. Krig regnes ikke som en feide.

V KALDE ER KVINNERS RÅD?

Konflikter og løsningsstrategier var i utgangspunktet menns domene, men hva slags rolle spilte kvinner i dette? Den rollen som er vanligst å forbinde med kvinners part i konfliktløsningen er egging. Denne rollen finner man mange kjente eksempler på i sagalitteraturen. Episodene i sagalitteraturen der egging forekommer er ofte svært dramatiske og er derfor scener fra sagaene som ofte blir husket. Når det gjelder egging må jeg først diskutere hvilken rolle den spilte på 1100-tallet. Det er nemlig slik at de aller fleste tilfeller av egging forekommer i fortidssagaer. Det finnes også eksempler på egging, med eller uten suksess, i samtidssagaene, men her forekommer det langt sjeldnere.²⁶⁴ Deretter vil jeg ta opp debatten om egging har basis i virkeligheten eller om det bare var et litterært virkemiddel slik noen forskere har hevdet. Tilslutt vil jeg se på alternative roller, til eggeren, for kvinner i konflikter og konfliktløsningen. Kvinners rolle vil også deles av andre som ikke selv kunne spille rollen som hovedperson i konfliktene. Et eksempel som ofte nevnes er at gamle menn også opptrer som eggere.

V.I Eggings relevans på 1100-tallet

Nå vil jeg se på den eggingen som fant sted på 1100-tallet og om egging da enda var en faktor i konflikter. Et av de siste tilfellene av egging som førte fram i sagaene finnes i Gudmund Dyres saga. Handlingen i denne sagaen huskes fra kapittel II. Denne hendelsen finner sted etter at Gudmund Dyre har brent inne sin motstander Ønund. To år etter mordbrannen på Ønunds gård var alle Ønunds sønner på gården Mødruvellir hos Torgrim som var gift med deres søster Gudrun. Det var blitt inngått et forlik i saken. Når maten kom på bordet hadde Gudrun bare tilberedt svidde hoder og ben av sau. Torgrim spurte henne om meningen med å servere gjestene deres så dårlig mat. Hennes svar var: «det svedne er der for mig nu mest forslag i».²⁶⁵ Til det svarte hennes bror Vigfus: «du forsømmer ikke at minde os om, hvad vi har at gøre med det avsvedne».²⁶⁶ Etter dette samlet mennene følgesvenner og dro til Håkon Trondsen, men han var ikke der så de fikk ikke hevnet deg. Da ranet de gården hans istedenfor. Da de kom hjem nektet Gudrun å ha ransutbytte på gården sin. Etter dette angrep de gården Lauvås. Her fikk de hevnet seg på Arntrudssønnene som hadde deltatt i mordbrannen.²⁶⁷ En ting som er spesielt interessant i forhold til hevn med dette angrepet er at angriperne så en kvinne som bar et lite guttebarn, sønn av Hildebrand, en av dem de er ute etter,

²⁶⁴ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 84.

²⁶⁵ Sturlungasaga s 182.

²⁶⁶ Sturlungasaga s 182.

²⁶⁷ Sturlungasaga s 181-185.

mot kirken. Sighvat oppfordret dem til å drepe gutten, men Torgrim sa «Hverken mod börn eller kvinder skal man her føre våben, selv om den dreng volder os alle døden».²⁶⁸ Gutten var farlig for dem fordi det var en stor risiko for at han kunne komme til å hevne sin far når han vokste opp. Morens rolle var å oppfostre en sønn for så å egge ham.²⁶⁹

Finner jeg noen eksempler på kvinners egging i norske sagaer? Et godt eksempel, som jeg også tidligere har vært inne på, er rollen Inges saga tillegger enkedronning Ingerid i konflikten mellom kongene Inge, Sigurd og Øystein. Sigurd og Øystein hadde vært uenige seg imellom, men de holdt forliksmøter og kom fram til en løsning. På disse møtene kom de også fram til at de mente Inge ikke hadde god nok helse til å være konge. Dette fikk Inge og hans trofaste støttespiller Gregorius Dagson greie på. Kongene satte hverandre stevne i Bergen. Kong Inge og kong Sigurd kom dit først. På tinget møtte de mannsterke opp. Inge søkte støttespillere. Sigurd hevdet at beskyldningen om at han og Øystein forsøkte å kvitte seg med Inge som medkonge var falske, og at det var Gregorius Dagson som hadde satt ut dette falske ryktet. Det kom til munnhuggeri mellom kong Sigurd og Gregorius Dagson. Noen dager etterpå hendte det at en av Gregorius Dagsons huskarer ble drept ute i gaten av en av huskarene til kong Sigurd. Gregorius ville helst angripe kong Sigurds flokk, men kong Inge og andre mektige menn snakket ham fra det. Kvelden etter gikk kong Inges mor, enkedronning Ingerid, hjem fra aftensangen og på veien fant hun en av kong Inges hirdmenn drept. Det var en av kong Sigurds menn som hadde drept ham. Den drepte hirdmannen var en gammel og høyt verdsatt hirdmann som hadde tjent under mange konger. Enkedronning Ingerid gikk til kong Inge og begynte å egge ham. Hun sa til ham «..at han kom til å vare en liten konge lenge når han ikke ville gjøre noe ved det at hirdmennene hans ble drept, den ene etter den andre, likesom svin.»²⁷⁰ Kong Inge ble sint. Men så kom Gregorius Dagson inn, kledd for kamp, og sa seg enig med enkedronningen. Han argumenterte så for å angripe kong Sigurd med at hvis ikke ville han fortsette med å drepe vennene til kong Inge inntil han sto alene igjen, Gregorius ville ikke «vente på å bli drept som et naut»²⁷¹ så hvis ikke kong Inge var villig til å gjøre noe med saken så skulle han gjøre det selv. Han krenket også kongens æresfølelse med å henvise til hans vanhelse og beskyldte ham for å ha liten vilje til å hjelpe vennene sine. Dette overbeviste kong Inge og den natten angrep de kong Sigurd mens han drakk i gården til Sigrid Sæta. Kong Sigurd ble drept.²⁷²

I dette eksempelet ledet egging delvis fram. Enkedronning Ingerid hadde ikke noen umiddelbar

²⁶⁸ Sturlungasaga s 185f.

²⁶⁹ Clover, Carol 1986 s 172.

²⁷⁰ Heimskringla s 610.

²⁷¹ Heimskringla s 610.

²⁷² Heimskringla s 609ff.

suksess, det var først da hun fikk støtte av Gregorius Dagson at kong Inge virkelig ble overbevist. Gregorius brukte Ingerids utspill som utgangspunkt for sin argumentasjon for å få gjennom det han hadde klare interesser for, nemlig å angripe kong Sigurd. Uten at Gregorius hadde fortsatt eggingen Ingerid startet er det langt fra sikkert at den hadde fått den ønskede effekten. Selv etter at Gregorius hadde kommet på banen var det ifølge sagaen mange som rådet kong Inge fra å angripe. Gregorius sitt argument om at kong Sigurd forsøkte å drepe kong Inges støttespillere en etter en, slik at han til sist ville bli venneløs og derfor lettere å avsette, var et politisk motiv.²⁷³ Gregorius selv hadde også sannsynligvis høyst politiske og egennyttige motiver for å ønske kong Sigurd av veien. Som tidligere nevnt i kapittelet om konger og høvdinger hadde Gregorius Dagson støttet enken Gyda da hun avsto frieriet til faren til en av kong Sigurd Munns friller. Dermed kan det sies at Gregorius ville ha stor personlig vinning av å bli kvitt en konge som var hans uvenn. Eggingen i dette eksempelet følger den klassiske formen. Først legger man merke til hvem som var partene, i dette tilfellet en mor som egger sin sønn. Egging skjedde i nære relasjoner der kvinnen, eller en mann som var ute av stand til selv å utføre handlingen på grunn av for eksempel alder, som egget enten var gift med eller nært beslektet med den hun prøvde å påvirke til å utføre en handling. Deretter er det verdt å legge til måten enkedronningen kritiserte sin sønn; hun beskyldte ham for å være passiv mens han ble krenket. Passivitet ble ikke ansett som en god egenskap for menn, det var en kvinnelig egenskap.²⁷⁴ Angrep på en manns mandighet var typisk for egging.

Hvordan passer kvinners rolle inn i konfliktspillmodellen? Kvinners mulighet til å påvirke konfliktspillet kom gjennom eggingen. Egging var en ventil i konfliktspillmodellen som slapp til alle de som ikke selv kunne agere som hovedpersoner og bruke løsningsstrategiene, men var tvunget til å handle gjennom sin mulighet til å påvirke hovedpersonene. Enten eggingen deres gikk i retning av hevn som var den klassiske formen, eller om deres råd var for en fredeligere løsningsstrategi. Jeg har valgt å la begge disse formene for råd komme inn i modellen gjennom kategorien egging. Dette er på grunn av at de begge er basert på påvirkning gjennom nære personlige relasjoner. Mulighet for at hovedpersonene skal kunne påvirkes på denne måten er tilstede i alle typene konflikter jeg har vært inne på. Kvinners rolle blir her delt av andre som på tilsvarende måter var hindret fra å spille en mer aktiv rolle i konfliktløsning, for eksempel gamle menn.

Som man ser utifra dette var egging ennå en naturlig part i sagalitteraturen som omhandler 1100-tallet. Men det er verdt å legge merke til at det forekom langt oftere i sagaer som omhandler

²⁷³ Bagge, Sverre 2005 s 46.

²⁷⁴ Sørensen, Preben Meulengracht 1993 s 239.

tidligere perioder i begge landene. Årsaker til at egging blir sjeldnere kan være mange, noen forslag til årsaker er religionskiftet²⁷⁵ og mer utbygd statdannelse og byråkrati som gjorde personlig innvirking på politikken fra dem som står spilleren nær vanskeligere. Dette gir mulighet for en lang drøfting, men i hovedsak vil det for meg være viktigere å ta opp problemstillingen om eggingen noen gang var noe mer enn et litterært bilde. Konklusjonen på den debatten er viktigere for synet på det som forekom av egging på 1100-tallet.

V.II Virkelighet eller litterært bilde?

Men var kvinners egging virkelig eller bare et litterært virkemiddel slik som noen forskere har hevdet?²⁷⁶ Min teori er at kvinners rolle har basis i virkeligheten og ikke bare er et litterært virkemiddel, men det er mulig at litteraturen har overdrevet rollen en smule og framhevet den uforholdsmessig i forhold til andre roller kvinner kan ha hatt. Hvorfor jeg mener dette vil jeg komme tilbake til i konklusjonen på denne debatten etter at jeg har presentert de forskjellige synene som finnes og argumentene for og imot at egging var et virkelig fenomen.

Carol Clover argumenter for at kvinners, og gamle menns, egging har basis i virkeligheten. I artikkelen «Hildigunn's lament»²⁷⁷ tar hun utgangspunkt i en scene mellom Hildegunn og Flosi i Njálssaga. Flosi var Hildegunns onkel på farssiden og hennes nærmeste mannlige slektning. Hildigunns ektemann Hoskuldr Hvitanessgodi var nettopp blitt drept. Hun hadde først oppsøkt sin avdøde ektemanns onkler, men de ville ikke ta på seg saken. Derfor henvendte Hildigunn seg til sin onkel da han kom på besøk. Hun utfordret ham på flere måter til å ta hevn. Hildigunn spurte ham så hva han vil gjøre for henne. Flosi svarte at han vil ta saken til retten og sørge for et ærbart oppgjør der. Da svarte Hildigunn at Hoskuldr ville ha sørget for blodhevn hvis rollene deres hadde vært byttet om. Flosi sa han forsto hvor hun ville hen med dette. Hildigunn fortsatte så eggingen med å dra frem et eksempel fra familiehistorien, der Flosis brødre hadde drept en mann for å ha gitt deres far mindre sår enn det Hoskuldr hadde blitt påført, deretter gikk hun til kisten sin og fant fram den blodige kappen Hoskuldr hadde på seg da han ble drept. Denne kastet hun på Flosi og så leverte hun hevntalen sin:

«Denne kappa gav du Hoskuldr, Flose,[...] og eg gjev deg henne no attende. Han vart drepen i henne. Eg tek Gud og gode menn til vitne på at eg bind deg med eid ved din Krist og all hans makt, og ved din manndom og dett mannsnot, at

²⁷⁵ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 84.

²⁷⁶ Sørensen, Preben Meulengracht 1993 fotnote 73 s 239.

²⁷⁷ Clover, Carol 1986 .

du skal hemna alle dei sára som han hadde som død – eller òg, så heit kvar manns niding!»²⁷⁸

Flosi svarte henne «Du er et utyske! [...] og du vil vel helst at vi gjorde det som var til størst ugagn for oss alle. - Kalde er kvenderåd!».²⁷⁹ Dette er begynnelsen på de hendelser som ender med brannen på Bergtorshvall.²⁸⁰

Carol Clover tar utgangspunkt i denne episoden og sammenligner den med to andre eggingsepisoder fra islendingesagaene, den ene hentet fra Heidarviga saga og den andre fra Hardar saga og Hölmverja, og med tre poetiske tekster. De poetiske tekstene er Gudrunarhvot og Hadismål hentet fra den eldre Edda og Sonatorrek fra Egilssaga. Carol Clover bruker disse eksemplene og trekker paralleller mellom kvinners egging og kvinners seremonielle roller i forhold til sorg og begravelser også i andre samfunn.²⁸¹ Hun sammenligner denne forbindelsen med forskjellige fortidige og nåtidige samfunn som har praktisert blodhevn. Blodhevn ser utfra dette materialet ut til å være en seiglivet tradisjon. Parallellen mellom kvinners rolle i forbindelse med sorg og kvinners egging blir godt belagt.

«There is reason to believe that the goading woman is more than just literary commonplace [...] Goading, needeling, and insinuating suggestion simply seem to be key elements in the rhetoric of persuasion in this culture, available to those who need to persuade. The art of persuasion, although useful to all, is especially so to those who must act with others or through them»²⁸²

Dette sitatet summerer opp Willam Ian Millers syn på egging. Miller argumenterer for dette synspunktet med å understreke at det ikke var kun kvinner som benyttet egging som virkemiddel, men også menn som hadde behov for å overtale andre til å handle. Kvinner var spesielt aktive i egging fordi deres sosiale og juridiske situasjon var slik at de ikke kunne ta aktiv del i en feide selv, men var avhengig av sine menn. Derfor er det naturlig at kvinner ble dyktige på å utnytte denne strategien for å få sine interesser gjennom. Miller advarer imidlertid mot å se menn som «dumb tools of feminine fury» og at kvinner sjeldent rådet til vold når det ikke var en god strategi, men at kvinners egging og stereotypen om kvinners hevnløst og irrasjonalitet ofte tjente mennene som kunne bekrefte sitt kvinnesyn, samtidig som de fikk råd fra sine nærmeste og hadde noen å skylde

²⁷⁸ Njálssaga s 173f.

²⁷⁹ Njálssaga s 174.

²⁸⁰ Clover, Carol 1986 s 142f.

²⁸¹ Clover, Carol 1986 s 162ff.

²⁸² Andersson, Theodore M. and Miller, William Ian 1989 s 20.

på hvis det gikk galt.²⁸³ Her er det verdt å huske episoden fra Sverres saga, som jeg allerede har nevnt i forbindelse med kong Sverres forhold til biskop Nikolas Areson, der dronningen overtalte kongen til å la Nikolas bli biskop. Her fyller dronningen nettopp denne funksjonen. Kong Sverre står fram i et bedre lys når han bare motvillig gikk med på å gi Nikolas Areson biskoptittelen. Som vist tidligere var ikke illojalitet fra høvdinger noe uvanlig, det var heller ikke uvanlig å skifte side opptil flere ganger.

Sverre Bagge kommer så vidt innom dette temaet i «Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla» Han sier at han ikke vil ta stilling til problemstillingen om hvorvidt kvinners egging har basis i virkeligheten eller om det er en litterær konstruksjon med bakgrunn bare i Heimskringla, som er det han har tatt utgangspunkt i for denne boka. Det nevnes at hvis det er litterær konstruksjon kan det stamme fra negative framstillinger av kvinner i samtidig kirkelig litteratur. Sverre Bagge legger til et «men» til sin uvilje mot å ta et standpunkt i debatten, og det er at kvinners rolle som egger og oppviglere gir mening i det politiske spillet. Videre peker han på at kvinner som ikke selv deltok i dette spillet kan ha sett slektsbånd og tap av en slekting som viktigere enn de langsiktige planene i det politiske spillet som ofte kunne påvirke menns beslutninger.²⁸⁴ Sverre Bagge tar også i denne forbindelsen opp en annen rolle for kvinner, det å være fredsmekler, noe jeg vil komme tilbake til i underkapittlet om alternative kvinneroller.

Judith Jesch argumenterer i sin bok *Women in the Viking age*²⁸⁵ for at «The female inciters of the sagas are literary clichés».²⁸⁶ Hun mener at det ikke finnes bevis for at feider var et område utenfor rettsystemet der kvinner kunne spille en rolle som egger. I alle de konfliktene fra 1100-tallet som til nå har vært behandlet har jeg ikke funnet en eneste som oppfyller kravet til å være en feide. Men som nevnt kan feide defineres på andre måter også, og ifølge noen andre definisjoner kan det som foregikk kalles feider. Det er allikevel ikke hovedpoenget her om det som skjedde kalles en konflikt eller en feide. Argumentet for dette standpunktet er at at sagalitteraturen følger en ganske fast formel for oppbygging av feider og at den kvinnelige eggeren er et element i denne formelen. Judith Jesch mener at bakgrunnen for dette litterære bildet er volden som preget det islandske samfunnet på 1200-tallet. Bildet av den kvinnelige eggeren ga som nevnt mennene noen andre å skylde på enn seg selv. Denne rollen skal de ha overtatt fra valkyriene i nordiske myter.²⁸⁷

²⁸³ Andersson, Theodore M. And Miller, Willam Ian 1989 s 20f.

²⁸⁴ Bagge, Sverre 1991 s 116f.

²⁸⁵ Jesch, Judith 1991.

²⁸⁶ Jesch, Judith 1991 s 190.

²⁸⁷ Jesch, Judith 1991 s 190.

Jenny Jochens tar i sin bok *Old Norse Images of Women*²⁸⁸ for seg forsetillinger om kvinner på tre forskjellige nivåer: Mytologisk, heroisk og menneskelig.²⁸⁹ Jochens legger stor vekt på Brynhild og Gudrun, som er de kvinnelige hovedpersonene i en gammel germanske sagnkrets som vi kjenner igjen fra Nibelungsangen, Volsungesaga og den eldre Edda, codex regius. Jochens mener disse kvinnene er opphavet til forestillingene om kvinner i det norrøne samfunnet.

«These female figures caught the attention of medieval Icelandic poets who – conscious of the gendered nature of their audience – multiplied them and fleshed them out in the existing Old Norse heroic lays [...] Using these poetic figures as models, later prose writers further amplified their roles, particularly that of the whetting and inciting woman, to describe their own pagan foremothers.»²⁹⁰

Siden disse to kvinnes rolle framheves, både av Jochens og andre forfattere, som viktig i denne forbindelse vil jeg ta meg tid til å beskrive den litt nærmere. Sagalitteraturen inneholder også referanser til dem, og de ser ut til å ha vært en levende del av den norrøne forestillingsverdenen. Det finnes mange varianter av sagnkretsen, og dette er et kort sammendrag av hovedtrekkene:

Brynhild hadde gjennom lureri og trolldom blitt gift med burgunderprinsen Gunnar. Hun var egentlig forlovet med helten Sigurd drakedreperen. Men han tok isteden Gunnars søster Gudrun til kone og lurte Brynhild til å gifte seg med Gunnar. Under en krangel mellom dronningene ble bedraget avslørt. Brynhilds egging av sin mann førte til drapet på Sigurd og hans unge sønn. Etter Sigurds død begikk Brynhild selvmord. Gudrun fikk en glemselsdrikk og gikk med på å gifte seg på nytt med hunernes konge Atli. Atli lokket hennes brødre, Gunnar og Hogni, i en felle og drepte dem. Gudrun hevnet seg ved å ta livet av sønnene hun hadde med Atli og serverte dem til ham før hun drepte ham og brant ned gildehallen hans. Gudrun ble siden gift en tredje gang. Her kommer historien jeg tidligere har nevnt om hvordan hun egger sønnene fra dette ekteskapet til å ta hevn over Svanhild, som var hennes datter med Sigurd drakedreperen. Sønnene tok hevn for halvsøsteren, men ble drept selv.

Jochens konkludere med at egging forekom blant germanske stammer på kontinentet i folkevandringstiden og den tidligste perioden etter at de hadde slått seg til ro, og at norrøne forfattere ville ha det til at denne rollen fortsatte i den norrøne samfunnet fram til etter at kristendommen var blitt godt etablert.²⁹¹ Jochens argumenterer videre for at det ikke var slik, men at

²⁸⁸ Jochens, Jenny 1996.

²⁸⁹ Jochens, Jenny 1996 s 88.

²⁹⁰ Jochens, Jenny 1996 s 89.

²⁹¹ Jochens, Jenny 1996 s 174.

de mannlige norrøne historiefortellerne hadde funnet på at kvinner fortsatte denne tradisjonen fordi de innså den negative effekten feider, som var menns område, hadde på samfunnet og derfor tok opp kvinners rolle som eggere fra gamle germanske fortellinger for å ha noen å skyld på når de ikke klarte å slutte med feider.²⁹² Her er det verdt å tenke over det flere forskere har bemerket: at konflikter var det normale, ikke fred, og at konflikter ikke nødvendigvis var et tegn på et samfunnsproblem.²⁹³ Det er derfor langt fra sikkert at de som skrev ned sagaene der kvinnelig egging forekom så på konfliktene i samfunnet sitt som et problem. Som nevnt ovenfor har flere andre nevnt sydebukkaspektet, også Miller som argumenter for at egging var virkelig. Derfor kan det såes sterk tvil om dette at kvinner får skylden for dårlige beslutninger viser at egging var noe mannlige historieskriverne fant på. Men i konklusjonen motsier Jochens delvis seg selv og sier det er historisk grunnlag for eggere i det tidlige stadiet av kongedømmer i Norge og på kontinentet.²⁹⁴

«[...], but whetters are clearly documented among the ruling class on the Continent and in Norway during those stages when limited government permitted powerful women to exercise political power over men whom they had sexual and emotional influence.»²⁹⁵

Videre innrømmer Jochens også delvis at egging kan ha spilt en rolle for islandske enker.²⁹⁶ Hvis man godtar basisen for Jochens argumentasjon, som er at det fantes eggere blant germanske stammer i overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid, er det vanskelig å se hvorfor den skulle være oppdiktet i det norrøne samfunnet. Norge var gjennom store deler av den norrøne perioden nettopp et slikt kongedømme i startfasen som Jochens beskriver som forutsetningene for den kontinentale eggerens eksistens.²⁹⁷ Island hadde ikke noe slikt kongedømme, men der manglet også byråkrati og et sterkt offentlig system som hindret personlig innvirkning på beslutninger fra for eksempel kvinner og gamle menn selv om det ikke var et kongedømme i startfasen. Og hvis kvinner hadde egget i de øvre samfunnslag i Norge er det ikke umulig å tenke seg at de som emigrerte til Island kan ha fortsatt å gjøre det etter at de kom dit.

I forhold til norske eggere av kongelig og aristokratisk rang argumenter Jochens mot deres basis i virkeligheten blant annet ved å poengtere at Snorre Sturlason, og hans kilder som for eksempel Odd munk, hadde meget god kjennskap til den eldre Edda og derfor også til historien om Gudrun og

²⁹² Jochens, Jenny 1996 s 175.

²⁹³ Bagge, Sverre 2010 s 40 og Orning, Hans Jacob 2008 s 3.

²⁹⁴ Jochens, Jenny 1996 s 208.

²⁹⁵ Jochens, Jenny 1996 s 208.

²⁹⁶ Jochens, Jenny 1996 s 210.

²⁹⁷ Jochens, Jenny 1996 s 172.

Brynhild.²⁹⁸ Hun hevder også at all egging finner sted i den hedenske delen av kongesagaene og i overgangsfasen mellom hedendom og kristendom. Hun innrømmer at det finnes et unntak, nemlig enkedronning Ingerid, som jeg skal komme nærmere tilbake til i underkapitlet om eggings relevans på 1100-tallet, men hun hevder at dette unntaket er uviktig. Hvorfor dette unntaket visstnok er uviktig går hun ikke inn på annet enn i en fotnote som viser til en fotnote i et av hennes tidlige verk og til Sverre Bagge for en annen mening om saken. Jeg vil hevde at dette unntaket ikke er uviktig. Det avviker litt fra Jochens beskrivelse av egging i at kvinnen som gjør egging i og for seg ikke er offer for noe som har skjedd med henne eller med noen av hennes nærmeste.²⁹⁹ Enkedronning Ingerid egger sin sønn kong Inge fordi en av hans hirdmenn har blitt drept av medkongen og halvbroren Sigurds menn. Sagaen forteller at «han var hirdmann hos kong Inge og så gammel at han hadde tjent mange konger»³⁰⁰ så det er selvfølgelig en mulighet for at enkedronningen kjente ham personlig, men det blir rene spekulasjoner.³⁰¹ Det kan se ut som enkedronningens egging er en del av et større politisk spill for å skaffe hennes egen sønn makt på bekostning av halvbrødrenes. Men virkemidlene hun tar i bruk er de samme som kvinner på jakt etter hevn. Hva har motivet å si for om det er egging eller ikke? Det er helt klart at egging avtar og blir sjeldnere og sjeldnere, men tilfellet med enkedronning Ingerid kan ikke avfeies så kategorisk at man kan hevde det ikke forekommer egging etter den generasjonen som levde i religionskiftet døde ut. Et tilbakeblikk på Carol Clovers sammenligning med andre samfunn der feider og blodhevn har vært praktisert viser at det er elementer som tar lang tid på å dø ut, og det virker derfor usannsynlig å hevde at de forsvant så fort i det norrøne samfunnet.³⁰² Det er også interessant å legge merke til at Hildigunn som er Clovers hovedeksempel er kristen. Hun brukte det til og med i eggingen sin: «Eg tek Gud og gode menn til vitne på at eg bind deg med eid ved din Krist og all hans makt».³⁰³ Handlingen i Njåls saga dekker overgangsperioden mellom hedendom og kristendom på Island.

Argumentene for at egging har basis i virkelighet forekommer meg sterkere enn argumentene for at det kun er et litterært bilde. Egging gir mening i forhold til samfunnsstrukturen og sammenligning med andre samfunn gir bekreftelse på at det er mulig. Selv noen av dem som er kritiske til egging i norrøn tid innrømmer at det hadde en rolle lenger tilbake i tid blant germanske stammer på kontinentet, og noen av forholdene som pekes på som grunner til at egging kan ha eksistert der fantes også i norrøne samfunn. Argumentasjonen med likheten tilfellene i sagaene imellom og

²⁹⁸ Jochens, Jenny 1996 s 172 og 179.

²⁹⁹ Jochens, Jenny 1996 s 165.

³⁰⁰ Heimskringla s 610.

³⁰¹ Heimskringla s 610.

³⁰² Clover, Carol 1986 s 169ff.

³⁰³ Njålssaga s 174.

likheten tilbake til mytiske figurer som Brynhild og Gudrun beviser ikke at eggere ikke fantes i det virkelige liv. Det gir grunn for å anta at rollen kan være stilisert og brukt som et litterært motiv i noen situasjoner der den kanskje ikke var virkelig. Et annet argument som forekommer meg å tale sterkt for eggens basis i virkelighet er det jeg nevnte ovenfor om at egging var basert på å påvirke noen eggeren har et nært personlig forhold til. Dette faktum sannsynliggjør at egging faktisk var sterkt underrapportert i sagalitteraturen og at det er meget mulig at det foregikk langt oftere enn det man får vite om gjennom kildene.

V.III Alternative kvinneroller

Nå vil jeg se på om det fantes noen andre roller for kvinner enn eggeren. Jeg nevnte så vidt tidligere en rolle for kvinner som fredsmeklere. Som eksempel på kvinnelige fredsmeklere nevner Sverre Bagge den svenske prinsessen Ingigerd og Kristin Sigurdsdottir.³⁰⁴ Ingigerd var involvert i forhandlinger mellom Olav den hellige og sin far, kongen av Sverige. Kristin Sigurdsdottir er for meg et mer relevant eksempel, for hun levde på 1100-tallet og var datter av kong Sigurd Jorsalfare, Erling Skakkes hustru og mor til kong Magnus Erlingson. Erling Skakke hadde lovet kong Valdemar av Danmark Viken hvis han hjalp Erling å få kontroll over resten av Norge på vegne av sin sønn, barnekongen Magnus. Men da Magnus Erlingson var blitt kronet til konge av Norge holdt ikke Erling Skakke sin del av avtalen og det kom til ufred mellom Norge og Danmark. Kristin Sigurdsdottir var søskenbarn til kong Valdemar av Danmark. Hun dro til ham i Danmark og ble vel mottatt. Hun bodde der i omtrent et halvt år og i den tiden ga danskekongen underhold til henne og hennes menn og hun snakket ofte med ham. Hun sendte bud til sin ektemann om at han skulle komme til Danmark og forlike seg med kong Valdemar. Først satt Erling Skakke som gissel hos kong Valdemar, men siden ble de enige om at kong Valdemar skulle ha overherredømme over Viken, men at Erling Skakke ble hans jarl over området.³⁰⁵ Kristin Sigurdsdottir dro til Danmark fordi hun som en slektning av danskekongen kunne myke ham opp og så gi beskjed til mannen sin når det var gunstig for ham å komme og be om et forlik. Dette er ikke det eneste stedet i sagaen vi får et bilde av Kristin Sigurdsdottir som en aktiv og handlende kvinne. I Inges saga fortelles det om hvordan Gregorius Dagson var hjemme på gården sin i Viken og kong Øystein planla å angripe gården og ta ham til fange. Gregorius Dagson flyktet over fjellet og kom til Erling Skakkes gård på Etne. Erling Skakke var ikke der, han var i Bergen, men hans kone var hjemme. Kristin Sigurdsdottir ga Gregorius Dagson den hjelpen han trengte inkludert et skip og utstyr. Gregorius

³⁰⁴ Bagge, Sverre 1991 s 117.

³⁰⁵ Heimskringla s 654f.

Dagson roste henne og det gjør også mannen da Gregorius oppsøkte ham i Bergen³⁰⁶ Da kong Inge gjorde seg klar til å møte overmakten fra Håkon Herdebrei i Oslo ba han Kristin Sigurdsdottir, som egentlig ville forlate byen før slaget brøt ut, om å bli i Oslo så hun kunne stelle liket hans hvis han falt. Kong Inge døde i slaget og Kristin sørget for liket hans. Etter det var hun i en by styrt av ektemannens motstandere, så hun bestakk presten i Hallvardskirken der de holdt rådslagninger til å gjemme en av hennes menn der. Slik spionerte hun på fienden og sendte bud om det hun fant ut til mannen sin.³⁰⁷ Dette er eksempler på hvordan kvinner kunne spille en aktiv rolle som fredsmeklere.

Kvinner kunne også ha en rolle som passive fredsmeklere, det vil si som i at de ble giftet bort for å forsegle et forlik med slektsbånd. Dette var en rolle der kvinnene ble behandlet som et objekt og som oftest ikke hadde noe å si i saken. Kong Sverre bruker kvinner som passive fredsmeklere når han gir mennene sine enker etter falne motstandere til ekte etter at han vant over kong Magnus Erlingson i 1184.³⁰⁸ I tillegg til denne praksisen med å gifte bort enker og andre kvinnelige slektninger av sine falne motstandere hadde kongen også sine egne kvinnelige slektninger. Det å få en slektning av kongen til kone var en stor æresbevisning.³⁰⁹ Som et godt eksempel på dette kan man huske Erling Skakke som fikk Kristin, datteren til Sigurd Josalfare, til ekte av Kong Inge Krokrygg. «Erling gjaldt nå for å være mye gjævere mann enn før, både på grunn av denne reisa og på grunn av sitt giftermål»³¹⁰ Også Islands maktelite brukte ekteskapsallianser som ledd i sin politikk.³¹¹

På Island også finner man eksempler på at kvinners råd ikke alltid var for vold og hevn. Et godt et finnes i Torgils og Havlides saga. Torgils Oddeson og Havlide Mårsson lå som kjent i en langvarig konflikt med hverandre. Torgils og Havlide var begge på alltinget og det var snakk om å få istand et forlik imellom dem. Når Havlide gikk fra boden sin til tingmøte tok han med seg øksa si, noe han ikke hadde for vane å gjøre siden han var en så mektig mann med mange undersåtter og mektige frender at han vanligvis fikk viljen sin. Idet han var på vei ut spurte hans kone Rannveig, som ble holdt for å være en dyktig og forstandig kvinne; «Hvad skal dette betyde, Havlide! Nu at bære våben fremfor hvad du plejer at göre; bliv du heller ved din sædvane».³¹² Havlide svarte henne sint at hun ikke hadde noe med det å gjøre. På tingmøtet så Torgils Havlide med øksa og han gikk til

³⁰⁶ Heimskringla s 612.

³⁰⁷ Heimskringla s 630f.

³⁰⁸ Jón Viðar Sigurðsson 2010 s 71, Sverresaga s 113.

³⁰⁹ Bagge, Sverre 2005 s 63.

³¹⁰ Heimskringla s 602.

³¹¹ Jón Viðar Sigurðsson 2010 s 130

³¹² Sturlungasaga s 33.

angrep på ham. Hugget traff Havlide i hånden som holdt øksen, han mistet langefingeren og brakk lillefingeren og ringfingeren. Tinget ble avbrutt og Havlide dro hjem til boden sin. Der satt Rannveig og ventet på ham. Da han så henne sa han «ofte har jeg erfaret, at jeg vel gift, og atter har det vist sig, at du er en forstandig kvinde, ja næsten framsynet har du været, ti ikke vilde jeg have lidt denne skade, hvis jeg havde fulgt dit råd.»³¹³ Etter denne hendelsen flyttet de rettsaken til et område som var lett å forsvare og da ble Torgils dømt fredløs. Jenny Jochens nevner den første delen av denne episoden som et eksempel på kvinners manglende innflytelse på menns affærer i perioden omtalt i Sturlungasaga. Hun bemerker at når Rannveig kommenterer øksen til Havlide blir hun bedt om å ikke blande seg opp i hans saker. I en fotnote tar hun med at han senere innrømmer at hun kunne se inne i framtida.³¹⁴ Men hun overser resten av Havlides uttalelse der han roser henne og sier at han burde ha fulgt hennes råd. Havlide sa heller ikke direkte at Rannveig kunne se inn i framtida, noe som kunne vært diskutert i forhold til trollkvinner/hekser og Jochens syn på dette, men han sa «...atter har det vist sig, at du er en forstandig kvinde, ja næsten fremsynt har du vært, ti ikke vilde jeg have lidt denne skade, hvis jeg havde fulgt dit råd.»³¹⁵ Slik står det i den danske oversettelsen jeg har benyttet og her er det ikke noe som tilsier at hun nødvendigvis er synsk i den magiske forstanden av ordet. Det kan like gjerne bety at hun var en klok kone som kunne tenke framover og forsto hva som var de mulige konsekvensene av Havlides handling.

V.IV Konklusjon

Kvinner spilte altså flere roller i konfliktspillet. De egget, de meklet og de ble brukt som belønning av venner og forsegling av allianser. Hvordan passer dette inn i konfliktspillmodellen? Rollen til eggere er bakt inn i modellen og viser hvordan den påvirker. Ved å la pilene fra egging gå ikke bare til blodhevn, men også til de andre mulighetene viser jeg at rådene ikke alltid var for en voldelig løsning. Kvinner kunne også bruke sin personlige innflytelse på menn til å påvirke konfliktløsningen i andre retninger. Egging er dermed en ventil som slipper påvirkning gjennom nære personlig relasjoner inn i konfliktspillet og gir den delen av befolkningen, ikke bare kvinner, men for eksempel også gamle menn, som ikke hadde mulighet til å selv handle som hovedperson og ta i bruk de andre løsningsstrategiene i modellen mulighet til å påvirke konfliktspillet. Som tidligere nevnt gir det personlige aspektet ved at kvinners påvirkningsmulighet stort sett lå i nære relasjoner grunn til å anta muligheten for at kvinners rolle er underdrevet, ikke overdrevet, selv om egging unektelig forekommer litt stilisert i sagaene.

³¹³ Sturlungasaga s 34.

³¹⁴ Jochens, Jenny 1996 s 195.

³¹⁵ Sturlungasaga s 34

Tilslutt noen ord om hva som var forskjellene og likhetene i kvinners rolle i Norge og på Island. Jochens skriver om situasjonen på Island at der var kvinnene som egget oftest fra storbondesjiktet ikke det høyere høvdingesjiktet som det kunne ha vært mulig i å sammenligne, til en hvis grad, men småkonger i Norge og på kontinentet. Når makten på Island ble konsentrert på noen få høvdingefamilier overtok også storbøndene noe av den rollen mindre mektige høvdinge hadde spilt i lokalmiljøene. På Island kan man også finne eksempler på eggere på bunnen av samfunnet.³¹⁶ Jeg tror dette er en viktig faktor å ta med i beregningen for sagaene som omhandler Island, selv om de for det meste omhandler høvding og storbonde sjiktet i samfunnet, på grunn av den flatere samfunnsstrukturen på Island lar oss få et sjeldent glimt også av de lavere klassene i samfunnet. Sagaene som omhandler norske forhold omhandler kongene og aristokratiet i den grad de er viktige for kongens historie, og gir derfor ikke det samme glimtet av lavere klasser som sagaene med handling på Island. At det ikke er skrevet noe om dem er ikke et bevis for at det ikke fantes norske kvinner av lavere rang, fra budeier til hauldskoner, som egget sine menn. Siden det ikke finnes kilder som beskriver det kan man verken bevise at det skjedde eller ikke skjedde.

³¹⁶ Jochens, Jenny 1996 s 183.

VI KONKLUSJON

Som kjent fra innledningen var min arbeidshypotese at selv om Norge og Island begge tilhørte det norrøne kulturområdet vil det på grunn av ulike politiske system finnes markante forskjeller i konfliktløsningen. Hvordan har det jeg har funnet passet med denne hypotesen?

Jeg utviklet to modeller som jeg har målt konfliktene opp imot: Konfliktspillmodellen og feidemodellen. Feidemodellen har vist oss at ingen av konfliktene jeg har funnet på 1100-tallet har vært feider. I de aller fleste tilfellene feiler de allerede i starten ved å ikke inneholde den påkrevde kjeden av vold, hevn og gjenhevn. Denne voldskjeden, av tilstrekkelig lengde, finnes bare i to av de islandske konfliktene mellom høvdinger i Torgils og Havlides saga og i sagaen om Gudmund Dyre. Men begge disse faller senere i testen når det kommer til gruppetilhørighet. Det norrøne samfunnet hadde ikke lukkede eksklusive grupper slik man får i, for eksempel, strengt patriarkalske samfunn. Det norrøne systemet var basert på muligheten for å være venn med flere på en gang og dermed kunne en person komme i en situasjon der to av hans venner ble uvenner. Slektssystemet var bilateralt og dermed skapte det også overlappende grupper, siden kun helsøsken hadde samme slektstre bakover. I tillegg skapte ekteskapsallianser forpliktelse for dem som kom i mågskap med hverandre. Dette skaper forskjell fra for eksempel et patriarkalsk klansamfunn. I et slikt samfunn er ætten en eksklusiv klan og en kvinne som gifter seg inn blir helt og holdent en del av den. Hennes familie teller ikke for medlemmene av den klanen. Det vi har lært så langt er altså at ingen av konfliktene var feider, men noen av konfliktene mellom høvdinger på Island kom nærmest. Konfliktene har alle bunnet ut i tre veldig vide kategorier av kjerneårsaker: Ressurser, ære og politikk. I noen av de norske konfliktene kommer lojalitet også inn, men også det kan føres tilbake til disse tre kategoriene.

Konfliktspillmodellen har vist seg for det meste å være dekkende, men det er allikevel store forskjeller i hvordan konfliktene beveger seg innenfor den. Islandske konflikter beveget seg i flere runder gjennom labyrinten før de tilslutt kom fram til en løsning. Konfliktene høvdinger imellom utnyttet alle grenene i modellen. Konflikter der geistligheten hadde part holdt seg stort sett innenfor forhandlingsdelen. Konfliktene i Norge ble som regel løst mye raskere og gjennom kongelig inngripen. De var som regel bare innom en eller to poster på veien mot en løsning.

Det betyr at utifra de tilgjengelige kildene kan det se ut som om konflikter i Norge ble stoppet tidligere på grunn av at kongemakten hadde en interesse i å gripe inn. Når det gjelder høvdingers konflikter seg imellom så har jeg allerede ved flere anledninger nevnt parallellen mellom kongens forhold til konflikter mellom høvdinge og islandske høvdingers forhold til konflikter mellom sine tingmenn. Både den norske kongen og den islandske høvdingen hadde en sterk interesse av å løse konflikter mellom dem som sto direkte under dem så raskt og godt som mulig. Langvarige konflikter eller misnøye hos en av partene kunne føre til overgang til en rival. I begge landene hadde høvdingene interesser i konflikter seg imellom. På Island var konflikter mellom høvdinge en viktig del av samfunnsstrukturen, det var på den arenaen de konkurrerte med hverandre. Høvdingers maktbasis var også uløselig knyttet til konflikter og løsningsstrategier. I Norge var konflikter mellom høvdinge en del av deres konkurranse om kongens gunst og politisk makt.

Konfliktene mellom høvdinge og konger finner man bare i Norge på dette tidspunktet og de fortsetter tendensen vi så i det foregående kapittelet med å løse seg raskere enn de islandske konfliktene. Her må man også ta høyde for at forholdene i perioder med åpen borgerkrig var spesielle, og at et større og mer komplekst politisk spill gjør det vanskeligere å fremstille situasjonen gjennom en enkel modell.

Når det gjelder konfliktene mellom geistligheten og verdslige makthavere skulle man forvente en større likhet på grunn av kirkens internasjonale karakter. I tilfeller der geistligheten selv var part var årsakene som lå i bunn for konflikten som regel av politisk og kirkepolitisk karakter. Disse konfliktene hadde utgangspunkt i den gregorianske reformbevegelsen og kirkens ønske om å løsrive seg fra sekulært overherredømme. På Island tok denne konflikten karakter av at eksternt press fra erkebiskopen i Nidaros og bare hjelp fra en av de to biskopene internt. Konflikten over eiendomsretten til kirken illustrerer hvordan også dette var emne for forhandlinger. Erkebiskopen var langt nærmere i Norge. Han spilte en rolle i det politiske spillet og kirkepolitikken ble en del av det større spillet. Kirkepolitikken ble uløselig vevet sammen med de andre elementene i borgerkrigene. Kirken oppnådde raskere resultater i Norge. I Norge kan man se en mulig forbindelse mellom kirkens engasjement i konflikter mellom forskjellige tronpretendenter og deres ønske om å oppnå noe for seg selv politisk. Kirkens favorisering av kongene Inge Krokrygg og Magnus Erlingsson kan meget mulig ha hatt noe med deres villighet, som var større enn andre samtidige kongers, til å innrømme kirken privilegier.³¹⁷ I disse konfliktene, mellom verdslige og geistlige makthavere, var også kirkens internasjonale karakter, og at den delvis lå utenfor de

³¹⁷ Helle, Knut 2005 s 31 og Helle, Knut 2005 s 45ff

verdslige makthaveres kontroll, faktorer som gjorde den for kompleks å passe perfekt med konfliktspillmodellen. På Island ser man også hvordan enkeltstående geistlige, med en liten tilpassning av å ikke utøve vold selv, deltok i konflikter som lignet veldig på dem som foregikk mellom verdslige høvdinger. Kirken og geistliges rolle som meglende parti i konflikter der de ikke hadde noen part selv på Island viser hvordan de kunne påvirke de verdslige konfliktene innenfor rammene av konfliktspillmodellen.

Kvinner og andre som ikke selv kunne utøve rollen som hovedperson spilte rollen som egger og påvirket prosessene i begge landene. Egging var en ventil som slapp påvirkning gjennom nære personlig relasjoner inn i konfliktspillet, dette enten som den klassiske eggingen til hevn eller påvirkning i en mer fredelig retning. Ulikheten her er at i Norge er det kongelige kvinner man hører om i denne rollen mens på Island hører man om kvinner i lave samfunnsklasser, under det islandske toppsjiktet, som spiller denne rollen. En faktor i dette er sannsynligvis at de få kvinnene man hører om i den norske kildematerialet alle er kongelige eller i det minste hører til aristokratiet. Derfor finnes det ikke noe som kan fortelle oss i ettertiden om kvinner av lavere klasser egget i Norge eller ikke.

Jeg har altså funnet at arbeidshypotesen jeg startet med passer ganske godt utifra det kildene kan si om perioden. Hovedpoenget jeg har vist er at likhetene ligger i kulturfellesskapet mellom Norge og Island, mens ulikhetene i stor grad er knyttet til forskjellene i samfunnsstrukturen. Ulikheten har vist seg i stor grad at skyldes forskjellen i samfunnsstruktur og forskjellen i hvor langt utviklingen av en sentralmakt var kommet. Hvor langt i statsdannelsesprosessen Island og Norge respektivt hadde kommet har dermed vist seg å ha stor betydning for konflikter og løsningsstrategier. Hvor godt arbeidshypotesen har vist seg å stemme har overrasket meg. Konfliktspillmodellen jeg utviklet har vist seg å være et godt verktøy for å vise frem hvordan dette fungerte. Selv om den ikke fungerte like godt når det politiske spillet ble for stort og komplekst, borgerkrig skapte spesielle forhold og internasjonale faktorer kom inn i blandingen. Det er naturlig at jo mer komplekst noe blir, jo vanskeligere er det å fremstille det gjennom en modell som alltid til en viss grad vil være en forenkling. Men jeg mener det faktum at de samme løsningsstrategiene tas i bruk og at forskjellen mellom landene ligger i hvordan de brukes bekrefter arbeidshypotesen min.

Hvis jeg hadde hatt mer tid kunne det vært interessant å utvide perspektivet i tid og rom. En utvidelse i tid ville gitt innblikk i hvordan situasjonen kom til å være som den var på 1100-tallet. Og å få med skifte fra hedendom til kristendom og se nærmere på hvordan det påvirket over et lengre

tidsperspektiv. Det kunne også vært interessant å se hvor de begynnende tendensene til endring på 1100-tallet utviklet seg videre. Med et lengre tidsperspektiv kunne man sett endringer som gikk over lengre tid, siden de var knyttet til dype strukturer som tok lang tid å endre. Det hadde også vært interessant å sammenligne Norge og Island med andre europeiske land. For eksempel Frankrike der det er gjort endel forskning på konfliktløsning og der det finnes likhetstrekk til det norske og islandske. Samfunnsmessig hadde Frankrike mer til felles med Norge, men det er likhetstrekk i konfliktløsningen også med Island.³¹⁸

Avsluttende vil jeg returnere til spørsmålet om endring gjennom 1100-tallet. Det skjedde mange store endringer på midten av 1100-tallet, men hva gjorde de med konflikter og løsningsstrategier? Den viktige endringene jeg har vært inne på er opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros i 1152/53 som fikk konsekvenser for begge landene. I Norge har vi kongens økte inngripen i rettsystemet, den nye tronfølgeoven og dannelsen av fraksjonene som holdt resten av borgerkrigstida.³¹⁹ På Island har vi slutten på opprettelsen av nye høvdingedømmer og begynnelsen på maktkonsentrasjonen.³²⁰ La oss først se på Island der sagaene jeg har sett på dekker nesten hele 1100-tallet. Som tidligere nevnt er det ingen markant forskjell i hvordan konflikten utspiller seg og løsningsstrategiene som brukes i Torgils og Havlids saga (1117-21), Hvam Sturlas saga (1148-1183) og sagaene om Gudmund den gode som prest og Gudmund Dyre (1161-1202). Opprettelsen av erkebispesetet i Nidaros begynte for alvor å påvirke Island da erkebiskopen gjorde sitt første forsøk på å gjøre noe med forholdene der i 1173, da han sendte et brev der han opplyste om det kirkelige hierarkiet, klaget på brudd på kanonisk rett, dårlig behandling av geistligheten og høvdingenes seksualmoral.³²¹ Etter dette fulgte en periode der erkebiskopen var for opptatt med forholdene i Norge til å følge opp noe særlig, og som nevnt hadde han aldri støtte av mer enn en av de islandske biskopene i sin sak. Det er derfor ikke til å undre over at det tok tid før opprettelsen av erkebiskopsete fikk noen større konsekvens for forholdene på Island. Den andre viktige endringene på Island, starten på reduksjonen av antall høvdingedømmer, ser heller ikke ut til i løpet av 1100-tallet å ha rukket å få noen markant innvirkning på konflikter og løsningsstrategier.

Hva med Norge da? I Norge er det vanskeligere å si noe utifra kildegrunnet. De godt beskrevne konfliktene jeg har funnet fant sted i siste 2/3 av århundret. Sagaene som omhandler kongene med regjeringstid mellom 1103, da Magnussønnene overtok etter sin far, og da Haraldssønnene kom til

³¹⁸ Eriksen, Thomas N. 2010 s 8ff.

³¹⁹ Bagge, Sverre 2010 s 198f, 166 og 46.

³²⁰ Jón Viðar Sigurðsson 1999 s 82.

³²¹ Jón Viðar Sigurðsson 2008 s 163.

makten i 1136 dekker omkring 40 sider i Heimskringla. Fra Haraldssønnene og til avslutningen av Heimskringla med Magnus Erlingsons seier i Slaget på Re i 1177 er det omkring 75 sider, og i tillegg til dette har man Sverressaga på omkring 200 sider som gir informasjon om den siste delen av århundret. Det er derfor ganske naturlig når det allerede er knapt med eksempler, fordi det er delvis på siden av kildenes hovedfokus, at de få eksemplene som finnes var i den delen av århundret det er mest kilder til. Men ut ifra de eksemplene som er funnet ser det ut som om borgerkrigen var i en periode med åpen konflikt eller i en fredelig mellomperiode hadde mer å si enn hvilken del av 1100-tallet det var. Det man kan se er at opprettelsen av erkebiskopsete fikk stor effekt på forholdene i Norge raskere enn på Island. Her oppnådde kirken mer av sitt program som igjen påvirket resten av samfunnet. Kirken og kongemakten begynte sin kamp for å monopolisere voldsbruken. Men heller ikke i Norge kom de så langt. Som eksempelet tidligere med Alv Rode har vist var blodhevn vel ansett mot slutten av 1100-tallet.

Konklusjonen må derfor bli at konflikter og løsningsstrategier ser ut til å være knyttet til dyptgripende tradisjoner som det tar tid å endre på. De endringer som skjedde i Norge og på Island fikk ikke noen videre effekt på konflikter og løsningsstrategier i løpet av 1100-tallet. Hadde man utvidet tidsperspektivet med noen hundre år ville fruktene av spirene som ble sådd på 1100-tallet ha blitt synlige.

VII KILDER OG LITTERATURLISTE

Kilder

- Grágás*, Dennis, Andrew; Foote, Peter; Perkins, Richard (oversetter), (Winnipeg, Man.: University of Manitoba Press) (1980)
- Tale mot biskopene*, Eggen, Erik (oversetter), (Oslo: Samlaget), (1940)
- Frostatingsloven*, Hagland, Jan Ragnar and Sandnes, Jørn (oversetter), (Oslo: I samarbeid med Frosta historielag) (1994)
- Hirðskrá*, Imsen, Steinar (oversetter), (Oslo: Riksarkivet), (2000)
- Sverris saga*, Koht, Halvdan (oversetter), (Oslo: Det Norske Samlaget). (1967)
- Sturlunga saga*, Kålund, Kr; Hansen, Olaf (oversetter), (København: Gyldendal), (1904)
- Njáls saga*, Liestøl, Aslak; Hagland, Jan Ragnar (oversetter), (Oslo: Samlaget), (1996)
- Norge, 'Norges Lover 1687-2010', (Fagbok forlaget). (2011)
- Gulatingsoven*, Robberstad, Knut (oversetter), (Oslo: Samlaget), (1981)
- Sturluson, Snorri; *Heimskringla*, Hødnebo, Finn(oversetter) (Oslo: Stenersens forl.), (2009)

Litteraturliste

- Andersson, Theodore M.; Miller, William Ian (1989), *Law and literature in medieval Iceland: Ljósvetninga saga and Valla-Ljóts saga* (Stanford, Calif.: Stanford University Press)
- Bagge, Sverre (1991), *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley, Calif.: University of California Press)
- Bagge, Sverre (1996), *From gang leader to the Lord's anointed: kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar* ([Odense]: Odense University Press)
- Bagge, Sverre (2003), 'Den heroiske tid – Kirkereform og kirkekamp 1153-1214', i Steinar Imsen (ed.), *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie* (Trondheim),
- Bagge, Sverre (2005), *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300* (Oslo: Aschehoug)
- Bagge, Sverre (2010), *From Viking stronghold to Christian kingdom: state formation in Norway, c. 900-1350* (København: Museum Tusulanum Press)
- Berge, Anders (2002), 'Vitner, rett og individ i den eldre Gulatingsloven og Magnus Lagabøtes landslov: vitner til en annen virkelighet?', (A. Berge). Masteroppgaver UIO
- Boulhosa, Patricia Pires (2005), *Icelanders and the kings of Norway: mediaeval sagas and legal*

texts (Leiden: Brill)

Byock, Jesse L. (1982), *Feud in the Icelandic saga* (Berkeley: University of California Press)

Byock, Jesse L. (1988), *Medieval Iceland: society, sagas, and power* (Berkeley, Calif.: University of California Press)

Byock, Jesse L. (2001), *Viking age Iceland* (London: Penguin Books)

Clover, Carol (1986), 'Hildigunnr's Lament', in Lars Lönnroth and Gerd Wolfgang Weber John Lindow (ed.), *Structure and Meaning in Old Norse litteratur* (Odense: Odense University Press), 141-83.

Davies, Wendy and Fouracre, Paul (1986), *The Settlement of disputes in early medieval Europe* (Cambridge: Cambridge University Press)

Delphin, Inger Lise A. (2003), *Aschehoug og Gyldendals lille norske leksikon* (Oslo: Kunnskapsforl.)

Eriksen, Thomas Næss (2010), 'Konger, konflikter og konfliktløsning i Norge 1015-1157 med utgangspunkt i Heimskringla', (T.N. Eriksen). Masteroppgave UIO

Esmark, Kim, et al. (2010), *Gaver, ritualer, konflikter: et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie* ([Oslo]: Unipub)

Haakstad, Eirik (2001), '... hann skal vera hvers manns nidingr: ære og ærekrenkelser i norrøn middelalder', ([E. Haakstad]). Masteroppgave UIO

Hastrup, Kirsten and Meulengracht Sørensen, Preben (1987), *Tradition og historieskrivning: kilderne til Nordens ældste historie* (Acta Jutlandica, 63:2; Aarhus: Det Lærde Selskab) 143 s.

Helle, Knut (1974), *Norge blir en stat: 1130-1319* (Handbok i Norges historie: redaksjon: Knut Mykland ... [et al.], [1]:3; [Bergen]: Universitetsforlaget)

Helle, Knut (2001), *Gulatinget og Gulatingslova* (Leikanger: Skald)

Helle, Knut (2005), *Under kirke og kongemakt: 1130-1350* (Aschehougs norgeshistorie, B. 3; Oslo: Aschehoug)

Helle, Knut (2009), 'Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning', *Historisk tidsskrift* (88(2009)nr 4; Oslo: Universitetsforlaget), S. 571-609.

Imsen, Steinar (2003), *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie* (Skrifter, nr 15; Trondheim: Senter for middelalderstudier)

Jón, Jóhannesson (1969), *Islands historie i mellomalderen: fristatstida* (Oslo: Universitetsforlaget)

Jón Viðar Sigurðsson (1999), *Chieftains and power in the Icelandic commonwealth* ([Odense]: Odense University Press)

Jón Viðar Sigurðsson (2003), 'Island og Nidaros', i Steinar Imsen (ed.), *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537: søkelys på Nidaroskirkens og Nidarosprovinsens historie* (Trondheim), 121-40.

- Jón Viðar Sigurðsson (2005), 'Noen hovedtrekk i diskusjonen om det islandske middelaldersamfunnet etter 1970', *Collegium Medivale*, (18), 95-109
- Jón Viðar Sigurðsson (2008), *Det norrøne samfunnet: vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden* (Oslo: Pax)
- Jón Viðar Sigurðsson (2010), *Den vennlige vikingen: vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900-1300* (Oslo: Pax)
- Krag, Claus (2005), *Vikingtid og rikssamling: 800-1130* (Aschehougs norgeshistorie, B. 2; Oslo: Aschehoug)
- Lindow, John, Lönnroth, Lars, and Weber, Gerd Wolfgang (1986), *Structure and meaning in Old Norse literature: new approaches to textual analysis and literary criticism* ([Odense]: Odense University Press)
- Meulengracht Sørensen, Preben (1995), *Fortælling og ære: studier i islændingesagaerne* (Oslo: Universitetsforl.)
- Miller, William Ian (1990), *Bloodtaking and peacemaking: feud, law, and society in Saga Iceland* (Chicago: University of Chicago Press)
- Nedkvitne, Arnved (2009), *Lay Belief in Norse Society 1000-1350* (Copenhagen: Museum Tusulanom Press, University of Copenhagen)
- Nedkvitne, Arnved (2011), *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år* (Oslo: Scandinavian Academic Press)
- Netterstrøm, Jeppe Büchert 'Feud in medieval and early modern Europe', (Aarhus: Aarhus Universitetsforlag),
- Opsahl, Erik (2007), *Feide og fred i nordisk middelalder* ([Oslo]: Unipub)
- Orning, Hans Jacob (2008), 'Unpredictability and presence: Norwegian kingship in the high Middle ages', (Brill).
- Rogne, Gunnar Marius (2006), *Den komplekse æren: en mentalitetshistorisk studie av konflikter på det førstatlige Island belyst ved Torgils og Havlides saga og Hvam-Sturlas saga* (Oslo: G.M. Rogne) 105 s. Masteroppgave UIO
- Sills, David L. (1968), *International encyclopedia of the social sciences* (New York: MacMillan) 19 b. I 10.
- Steblin-Kamenskij, M. I. (1973), *The saga mind* (Odense: Odense Universitetsforlag)
- Steinsland, Gro (2000), *Den hellige kongen: om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder* (Oslo: Pax)